T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞEHİR ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

KENT ORTAMINDA HAYIRSEVERLİK VE YOKSULLUKLA MÜCADELE

Hazırlayan:

Zeynep Celile ÇAM

İSTANBUL, 2022

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞEHİR ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

KENT ORTAMINDA HAYIRSEVERLİK VE YOKSULLUKLA MÜCADELE

Hazırlayan:

Zeynep Celile ÇAM

Danışman:

Doç. Dr. Yunus UĞUR

İSTANBUL, 2022

KABUL VE ONAY SAYFASI

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Zeynep Celile ÇAM

İmza:

ÖZET

KENT ORTAMINDA HAYIRSEVERLİK VE YOKSULLUKLA MÜCADELE

ÇAM, Zeynep Celile.

Şehir Çalışmaları Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yunus UĞUR

Mayıs 2022, 126 Sayfa.

İnsanlık tarihi kadar eski olduğu kabul edilen yoksulluk olgusu ile ilgili her toplumun kendine has birtakım yöntemlerle mücadeleler yürüttüğü bilinen bir husustur. Gerek ilk Türk toplumlarında gerekse İslami dönemde geleneksel yardımlaşma ve dayanışma ağlarıyla yoksulluğun etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde Osmanlı Devleti zamanında da yoksulluğun etkileri bireysel ve imece usulü olarak sivil bir şekilde veya ahi teşkilatı ve vakıflar gibi örgütler yoluyla hem de devlet müdahaleleriyle hafifletilmeye çalışılmıştır. 1980'lerde yaşanan hızlı kentleşmeyle birlikte Türkiye'de daha görünür hale gelen ve sosyal bir problem olarak ele alınmaya başlayan yoksulluk, sosyal politikalarla çözülmeye çalışılsa da henüz yoksulluğu ortadan kaldıracak kapsamda etkin planlamalar yapılamamıştır. Örgütlü bir şekilde ve çoğunlukla gönüllülük esasına dayalı faaliyetler gerçekleştiren sivil toplum kuruluşları da yoksullukla mücadelede devlete yardımcı bir aktör olarak görev yapmaktadırlar. Literatürde yoksullukla mücadele ve STK'lar ile ilgili sayısız çalışma olmasına rağmen kent ortamında, kurumsal olmayan ve tamamen hayırseverlik anlayışı altında yapılan yardım faaliyetlerine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma bu alandaki faaliyetlere dikkat çekmek amacıyla yapılmıştır. Tamamen sivil ve örgütsüz bir şekilde insani yardım faaliyetleri yürüten dört gönüllü grubun temsilcileriyle yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda katılımcılar hayırseverlik kapsamında faaliyet gösterdiklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde tüzel yapıların bürokratik zorunluluklarının, acil sorunlar karşısında hızlı hareket etmelerini engellediği için güvene dayalı ilişkiler ağı içinde sivil çalışmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanında katılımcıların, mevcut bütçelerini tüzel yapıların kira, personel gibi giderlerine harcamak yerine bütün ekonomik imkanlarını ihtiyaç sahibi insanlar için kullanmayı tercih ettikleri anlaşılmıştır. Örgütsüz hayırseverlik anlayışlarının incelendiği bu araştırma, akademik literatürde bir ilk olması sebebiyle özgün bir çalışma olarak kabul edilebilir.

Anahtar kelimeler: Yoksullukla mücadele, sosyal politika, sivil toplum kuruluşları, gönüllülük.

ABSTRACT

PHILANTHROPHY AND FIGHTING AGAINST POVERTY IN THE URBAN SPACE

ÇAM, Zeynep Celile.

MA in Urban Studies

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Yunus UĞUR

May 2022, 126 Pages.

It is a well-known fact that each society struggles with various approaches to the phenomenon of poverty, which is thought to be as old as human history. Poverty was attempted to be reduced through traditional networks of cooperation and solidarity in both early Turkish societies and the Islamic period. Similarly, during the Ottoman Empire period, the effects of poverty were tried to be alleviated individually and collectively in a civil manner or through organizations such as foundations and ahi organization or through government interventions. Although poverty, which became more visible in Turkey with rapid urbanization in the 1980s and began to be recognized as a social problem, has been attempted to be solved through social policies, effective planning to eliminate poverty has yet to be implemented. Non-governmental organizations, which carry out activities in an organized manner and mostly on a voluntary basis, also serve as a supporting factor for the government in the fight against poverty. Although there are numerous studies on poverty and NGOs in the literature, no study has been found about non-institutional aid activities in the urban environment that are completely carried out with a philanthropic approach. This study was carried out to draw attention to the activities in this field. As a result of in-depth interviews with the representatives of four volunteer groups that carry out humanitarian aid activities in a completely civil and unorganized manner, the participants stated that they operate within the scope of philanthropy. In the same way, they stated that they prefer to work in a network of trust-based relations because the bureaucratic obligations of legal structures prevent them from moving quickly while struggling with urgent problems. In addition, it is understood that the participants prefer to use all their economic assets directly for people in need instead of spending their budgets on the expenses of legal structures such as rent and personnel costs. This research, which examines unorganized philanthropic approaches, can be considered as a unique study because it is the first in the academic literature.

Keywords: Fighting against poverty, social policy, non-governmental organizations, volunteering.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma için beni sabırla yönlendiren değerli danışmanım Yunus UĞUR'a, öğrencisi olduğum ilk günden bugüne kadar karşılaştığım zorlukları aşmamda bilgi ve tecrübeleriyle bana yardımcı olan kıymetli hocam Mehmet Fatih AYSAN'a, jüri üyesi olarak bu çalışmaya katkıda bulunan Nebile ÖZMEN'e ve lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca desteğini benden esirgemeyen tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Gerek kişisel gerek akademik hayatımda her daim elimi tutan ve yanımda olan anneme, babama, abim Mustafa Fazıl ve kız kardeşim Fatma Nesibe'ye, sevgisiyle bana güç veren ve desteğiyle hayatımı her anlamda kolaylaştıran biricik eşim Ömer Bilal'e, beni hiçbir yalnız bırakmayan başta Ayşenur, Betül ve Emine olmak üzere isimlerini saymakla bitiremeyeceğim tüm kuzenlerime sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep Celile ÇAM

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI ..... **i**
AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI ..... **ii**
ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
TEŞEKKÜR ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
TABLO LİSTESİ ..... **ix**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **x**
KISALTMALAR ..... **xi**
GİRİŞ **1**
BÖLÜM I SOSYO-EKONOMİK BİR OLGU OLARAK YOKSULLUK PROBLEMİ **3**
1.1. Yoksulluk Olgusunun Kavramsal Analizi 3
1.2. Yoksulluk Türleri 8
1.2.1. Yoksulluk ile İlgili Klasik Yaklaşımlar 8
1.2.1.1. Mutlak Yoksulluk-Göreli Yoksulluk 8
1.2.1.2. Gelir Yoksulluğu-İnsani Yoksulluk 9
1.2.1.3. Objektif Yoksulluk-Sübjektif Yoksulluk 10
1.2.1.4. Kırsal Yoksulluk-Kentsel Yoksulluk 11
1.2.1.5. Kronik Yoksulluk-Geçici Yoksulluk 12
1.2.2. Yoksulluk ile İlgili Yeni Yaklaşımlar 12
1.2.2.1. Yoksulluk Kültürü 13
1.2.2.2. Sosyal Dışlanma 13
1.2.2.3. Yapabilirlikten Yoksunluk 14
1.2.2.4. Sınıfaltı Yaklaşımı 15
1.2.2.5. Nöbetleşe Yoksulluk 16
1.3. Yoksulluğun Sebepleri/Kaynakları 16
1.4. Yoksullukla Mücadele Yolları 18
1.4.1. Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi 19
1.4.2. Sosyal Devlet Anlayışının Uygulama Alanı: Sosyal Politikalar 21
1.4.2.1. Sosyal Hizmetler 22
1.4.2.2. Sosyal Yardımlar 23
1.4.3. Refahın Dağıtımı Politikaları 24

BÖLÜM II TÜRKIYE'DE YOKSULLUKLA MÜCADELE 26
2.1. Yoksullukla Mücadele Geleneksel Anlayış 26
2.1.1. Eski Türk Kültüründe İyilik ve Yardımlaşma Anlayışı 26
2.1.2. İslam Dininde İyilik ve Hayırseverlik Anlayışı 27
2.1.3. Türk-İslam Kültüründe İyilik ve Hayırseverlik Düşüncesi 28
2.1.3.1. İyilik ve Hayırseverlik Düşüncesinin Sivil Boyutu 28
2.1.3.2. İyilik/Hayırseverlik Düşüncesinin Örgütlenmesi 30
2.1.3.2.1. Ahilik Teşkilatı/Lonca Sistemi 31
2.1.3.2.2. Vakıflar 33
2.2. Yoksullukla Mücadelede Modernleşme Dönemi: Sosyal Politika Uygulamaları 34
2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Sosyal Politika Uygulamaları 35
2.2.2. 1923-1980 Dönemi Sosyal Politikalar: "Sosyal Hukuk Devleti" 36
2.2.3. Neoliberalizm ve 1980 Sonrası Sosyal Politika Uygulamaları 39
2.3. Türkiye'de Refah Dağıtımının Ana Aktörleri 43
2.4. Türkiye'de Yoksulluk Olgusunun Görünümü 45
2.5. Günümüzde Yoksullukla Mücadele Çalışmaları 51
2.5.1. Sosyal Politika Uygulamaları: 2020 Raporu 51
2.5.2. Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşları 64
2.5.2.1. Sivil Toplum Olgusu ve Sivil Toplum Kuruluşları 64
2.5.2.2. Türkiye'de Sivil Toplum Olgusunun Gelişmesi 68
2.5.2.3. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları 70
BÖLÜM III KENT ORTAMINDA YOKSULLUKLA MÜCADELEDE İNFORMEL HAYIRSEVERLİK 74
3.1. Yoksullukla Mücadelede Sivil Yaklaşımlar 74
3.1.1. Gönüllülük Yaklaşımı 74
3.1.2. Geleneksel Anlayışın Geri Dönüşü: Hayırseverlik Yaklaşımı 80
3.2. Hayırseverlik ile İlgili Alan Çalışması 83
3.2.1. Görüşmeler ve İçerik Değerlendirmesi 84
3.2.2. Yardım Davranışının Kültürel Altyapısı 84
3.2.3. Yardım Faaliyetlerinin Motivasyon Kaynağı 85
3.2.4. İyilik/Yardım Davranışının Psikolojik Analizi 86
3.2.5. İyilik Davranışının Değişen Algısı 87
3.2.6. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Temel Amacı 88
3.2.7. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Yöneldiği Alan ve Gruplar 89
3.2.8. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Kapsamı/ Sınırlılıkları 91
3.2.9. Sivil Yardım Faaliyetlerinde Sosyal Destek 92
3.2.10. Sivil Yardım Faaliyetlerinde Gönüllülük 93

3.2.11. Sivil Yardım Faaliyetlerinde İhtiyaç Sahiplerine Ulaşma Kanalları 94
3.2.12. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Kaynak Bulma İmkanları 95
3.2.13. Sivil Yardım Faaliyetleri ile Aile Hayatı Arasındaki Dengenin Sağlanması ... 96
3.2.14. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Hızlılığı 97
3.2.15. Tüzel Yapıların Sorumlulukları 98
3.2.16. Tüzel Yapıların İmkanlarına Sahip Olamamak 99
3.2.17. Sivil Çalışmaların Temel Dinamiği: Sosyal Güven 99
3.2.19. Yoksullar ile Kurulan İlişkilerin Psikolojisi 101
3.2.20. Yoksullukla Mücadele Kimin Görevidir? 103
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME 106
KAYNAKÇA 110
EKLER 126

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: %20'lik Nüfus Gruplarına Göre Gelir Dağılımları 1963- 1994 (%)..... 46

Tablo 2: %20'lik Nüfus Gruplarına Göre Dağılımları 2006- 2020 (%)..... 47

Tablo 3: Dünya Bankası Verilerine Göre Türkiye'de Çeşitli Yoksulluk Sınırları Altında Yaşayanların Oranları 1990- 2019 47

Tablo 4: Türkiye'de Yoksulluk Sınırları Altında Yaşayanların Oranları 1990- 2019 (%) 48

Tablo 5: Medyan Gelirin Yüzdelik Dilimlerine Göre Yapılan Yoksulluk Hesaplamaları..... 49

Tablo 6: Kişi Başına Düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla 2000- 2020..... 50

Tablo 7: Tutarlı Zaman Serisi Verileri ve Yeni Hedef Ölçütlere Göre Türkiye'nin İGE Eğilimleri..... 50

Tablo 8: Faaliyet Alanlarına Göre Dernekler..... 71

Tablo 9: Dünya Bağışçılık Endeksi'ne göre Türkiye Sıralaması (2010-2020)..... 79

Tablo 10: Hayırseverliğin Sebepleri..... 82

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Sayılarla Türkiye'de Sosyal Yardım 63

Şekil 2: Yıl İçinde Kurulan Yeni Vakıf Sayıları 72

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AÇSHB	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
AEP	Aile Eğitim Programı
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
ASDEP	Aile Sosyal Destek Programı
Bağ-Kur	Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
BM	Birleşmiş Milletler
DB	Dünya Bankası
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
ECHO	Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım Genel Müdürlüğü
GİB	Göç İdaresi Başkanlığı
GSS	Genel Sağlık Sigortası
IFRC	Uluslararası Kızılay-Kızılhaç Teşkilatları Federasyonu
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SED	Sosyal Ekonomik Destek
ŞEY	Şartlı Eğitim Yardımı
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SHM	Sosyal Hizmet Merkezleri
ŞÖNİM	Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı
ŞSY	Şartlı Sağlık Yardımları
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SYD	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma

TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UN	United Nations
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve diğerleri
Vs.	Vesaire
WHO	Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

Yoksulluk bütün toplumların ortak sorunu olmakla beraber üzerinde mutabık kalınmış bir yoksulluk tanımından bahsedilemez. Bakış açısına ve ele alınan göstergelere göre yoksulluk tanımları da farklılaşır. Klasik yoksulluk tanımları daha çok gelir tüketim bazlı ekonomik temellere dayanırken yeni yoksulluk çeşitleri bireyin sosyal, psikolojik ve toplumsal durumunu da inceler. Yoksulluk tanımları gibi toplumların bu soruna geliştirdiği çözümler de farklıdır. Söz konusu çözümlerin toplumların kültürel ve tarihsel özellikleri ile sosyo-ekonomik şartları çerçevesinde şekillendiği bilinmektedir. Yoksulluk sorunu batı toplumlarında çoğunlukla idari, bürokratik ve devletçi mekanizmalar ile çözülmeye çalışılırken, Türk kültür ve tarihinde sivil/ imece türü çözümlerin merkezi bir yeri vardır. Modernleşme sürecinde sosyal devlet anlayışına bağlı olarak Türkiye'de sorun ile ilgili çok fazla politika uygulamaya koyulmuştur. Bununla birlikte, değişen ağırlıkta olmakla birlikte ilk Türk toplumlarından günümüze, Türkiye'de sivil çözümler hiçbir zaman ortadan kalkmadığı gibi bu çözümlerin günümüzde daha fazla öne çıktıkları görülmektedir. Bu araştırmanın asıl konusu kent ortamında yoksullukla mücadelede informel hayırseverlik olarak da ifade edilebilen, kurumsal olmayan yardım faaliyetleridir.

Çalışmanın temel sorusu "yoksulluk ile mücadele sürecinde son yıllarda artış gösteren ve geleneksel hayırseverlik anlayışıyla insani yardım faaliyetleri sürdüren gönüllü birey ve grup faaliyetlerinin temel dinamikleri ve örgütlü bir yapıya gitmemelerinin sebepleri nelerdir?" şeklinde olup çalışmanın son bölümde yer verilen saha çalışmasında bu soruya cevap aranmıştır.

Yoksulluğu azaltmaya yönelik devlet tarafından uygulanan sosyal politikaların yanında sivil çalışmaların da önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Gerek devlet kurumları tarafından gerek STK'lar tarafından sürdürülen bu çalışmaların çok uzun bir geçmişi olduğu kadar her ikisi de toplumsal düzeyde kabul gören çalışmalardır. Yoksulluk, yoksullukla mücadele, yoksullukla mücadelede devletin rolü ve uygulamaları, örgütlü sivil toplum kuruluşları ve örgütsel gönüllülük ile ilgili literatürde sayısız kaynak olmasına karşılık; son yıllarda tamamen sivil ve bir hayırseverlik yaklaşımı olarak öne çıkan, informel/ kayıtsız/ örgütsüz yardım faaliyetlerine dönük herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla informel hayırseverliğin incelendiği bu çalışma, konuyla ilgili bir ilk olma özelliği göstermesi açısından önem arz eder.

Araştırma; yoksulluk olgusunun genel çerçevesi, yoksulluk ile mücadelede geçmişte yardımlaşma ve dayanışma anlayışı, günümüzde Türkiye'de sürdürülen sosyal politikalar ve örgütlü birer yapı olan sivil toplum kuruluşları ile örgütlü bir yapılanmaya gitmeden tamamen sivil bir şekilde,

dini motivasyonla yardım faaliyetleri yürüten dört oluşumun öncüleriyle yapılan görüşmelerden elde edilen analizler ile sınırlı tutulmuştur.

Nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan bu çalışmanın ilk iki bölümü ve üçüncü bölümün birinci alt başlığı ile ilgili veriler kaynak tarama yoluyla elde edilmiştir. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan ve saha çalışmasından elde edilen bulguların yer aldığı son bölümde ise, güvene dayalı hayırseverlik faaliyetleriyle yoksulluk ve dezavantajlı grupların yaşadığı problemlerle mücadele etmeye çalışan dört gönüllü grubun temsilcileriyle 2020 Mart ayında toplamda beş saat süren görüşmeler yapılmıştır. Derinlemesine mülakat tekniğinin kullanıldığı bu saha çalışmasında görüşmelerin iki tanesi yüz yüze, iki tanesi online platformlar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Katılımcılara motivasyon kaynağı, ihtiyaç sahibine ulaşma yolları, gerekli kaynakların temini, örgütlü yapılanmaya gitmemelerinin sebepleri, sivil çalışmanın kolaylıkları gibi konuyla ilgili direkt veya tamamlayıcı, yapılan ön görüşmeler sonrasında şekillendirilmiş toplamda on dört tane soru sorulmuş olup sorulara çalışmanın sonunda yer ver verilmiştir (bknz. Ek-1). İki haftalık bir süre zarfında tamamlanan görüşmeler esnasında alınan ses kayıtları daha sonra yazıya dökülmüş ve cevaplar belirli temalar altında incelenmiş ve analiz edilmiştir.

Araştırma üç bölüm halinde planlanmıştır. Bu çalışmanın birinci bölümünde önce yoksulluk tanım ve çeşitleri anlatılmış, ardından yoksullukla mücadelede sosyal devletin ortaya çıkışına değinilmiştir. İkinci bölümde ise, ilk Türk toplumlarından İslamiyet'e ve Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de yoksullukla mücadelenin geleneksel boyutu ve günümüz sosyal politika uygulamaları incelenmiş ve bu mücadelede sivil toplum kuruluşlarının yeri ve önemi değerlendirilmiştir. Çalışmanın alan araştırmasını oluşturan üçüncü bölümde ise gönüllülük ve hayırseverlikle ilgili tanımların ardından, herhangi bir sivil toplum kuruluşuna bağlı olmaksızın tamamen sivil bir şekilde sosyal yardım faaliyetleri sürdüren dört farklı oluşumun öncüleri ile yapılan görüşmelerin analizine yer verilmiş ve bu kişilerin bu çalışmaları neden bir sivil toplum kuruluşu çatısı altında değil de sivil bir şekilde sürdürdükleri sorgulanmıştır.

BÖLÜM I
SOSYO-EKONOMİK BİR OLGU OLARAK YOKSULLUK PROBLEMİ

1.1. Yoksulluk Olgusunun Kavramsal Analizi

Yoksulluk, devletler için her zaman büyük bir sorun olmuş, zaman zaman üzerine araştırmalar yapılarak önüne geçilmeye veya tamamen durdurulmaya çalışılan bir sosyal olgu olarak varlığını sürdürmüştür. Buna rağmen yoksullukla ilgili yapılan çalışmalar çoğu zaman istatistiksel verilerle sınırlı kalmış ve yoksullukla topyekûn mücadele etmeyi sağlayacak uzun soluklu planlamalar ortaya koyulamamıştır.

Dünya Bankası [DB] verilerine göre 2019 yılında nüfusun %10'undan azı günlük 1.90 doların altında bir gelirle yaşamaktadır. Bunun yanında dünya nüfusunun yaklaşık %11'i elektrikten mahrumdur (The World Bank 2019). Yine DB'ye göre 2018 yılında uluslararası yoksulluk sınırının altında yaşayan her beş kişiden dördü kırsal kesimde hayatını sürdürmektedir (The World Bank 2020: 9). Bunun yanında dünyadaki yoksul nüfusun üçte ikisini çocuklar ve 15-24 yaş aralığındaki gençler oluşturmaktadır. 15 yaş üstü yoksul kişilerin ise %35'i hiç eğitim almamışken %35'i ise çok az eğitim almışlardır (ilkokul mezunları bu orana dahildir). Dünyada COVID-19'a bağlı ekonomik kriz sebebiyle 2021 yılında 150 milyona yakın insanın aşırı yoksulluk sınırının altında kalacağı ve bundan dolayı küresel yoksulluk oranlarının 2017 yılı seviyelerine döneceği öngörülmektedir (The World Bank 2020: 9).

Sosyal bilimler, yapısı itibarıyla fen bilimlerindeki gibi kesin ve net tanımlamaların mümkün olmadığı, içeriği zengin bir alandır. Birçok toplumsal problem; sosyal, siyasal, kültürel sebeplere bağlı olarak toplumdan topluma ve hatta araştırmacının bakış açısına göre farklı şekillerde tanımlanır. Dolayısıyla tarih boyunca yoksulluktan etkilenen insanlar, onları yöneten devletler ve konu üzerine çalışan birçok bilim insanı için önem arz eden bir konu olarak süregelen yoksulluk olgusu ile ilgili tanımlar da yoksullara ve yoksulluğa bakış açılarına göre, toplumların sahip olduğu değerlere ve yoksulluğu ölçme yöntemlerine göre değişkenlik gösterdiğinden, üzerinde mutabık kalınmış genel bir yoksulluk tanımının varlığından bahsedilemez (Şenses 2006: 62). Diğer bir deyişle, kimi zaman sebep ve sonuçlarının iç içe geçmesiyle karmaşık ve çok katmanlı bir olgu olarak karşımıza çıkan yoksulluk ve yoksulluğun tanımları, yoksulluk göstergesi olarak ele alınan ekonomik, sosyal, siyasal kıstaslara göre çeşitlenir. Bundan dolayı yoksulluk gerek Türkiye'de gerekse tüm dünyada üzerine birçok çalışma yapılmış bir konu olup geniş bir alan yazınına sahiptir.

Yoksulluk ile ilgili tanımlamaları iki döneme ayırmak mümkündür. Klasik yaklaşımlar olarak adlandırılabilecek ilk dönem tanımlarının ortak noktası, özellikle 18. yüzyıldan 1960'lara kadar olan dönemde yoksulluğun ekonomik temelli (Gül, Sallan Gül 2008: 57) ve daha çok, az gelişmiş ülkelere has, geçici bir olgu olduğudur. Az gelişmiş ülkelerin iş gücünü ve her türlü kaynağını sömüren devletler, insanları yoksullaştırmış ve toplumun tabakalaşmasına neden olmuştur (Oktik 2008: 26). Gelişen teknolojiye ayak uyduramayan ülkeler ise ekonomik istikrarı yakalamakta zorlanmıştır.

> *"Bazı insanların, kendi özellikleri, doğal koşullar veya savaş gibi insan eliyle yaratılan sorunlar nedeniyle geçimlerini sağlamakta, hatta karınlarını doyurmakta güçlük çekmeleriyle ilgili bir olgu olarak yoksulluk, tarihin her döneminde, her toplumda rastlanabilen bir olgudur. Ama bugün sosyal bir sorun olarak tartıştığımız biçimiyle yoksulluk, on altıncı yüzyılda Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışıyla bağlantılıdır." (Buğra 2013: 25).*

Gerek tarımda makineleşme ile çözülen tarımsal yapılarla işini kaybeden çiftçiler gerekse özellikle feodalizmin çözülmesi sonucu işsiz kalan köylüler yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak bir gelir sahibi olmak için kentlere göç ederek bir arayışa girmişlerdir. Gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin bir sonucu olarak fabrikaların yoğun olması, düşük ücretlerle de olsa bu süreçte istihdam problemine kısmen çözüm olmuştur. Ancak yine de yoğun göç alan ve geleneksel toplumsal dayanışma ağlarının zayıfladığı yerlerde, hele ki insan gücünün kıymetsizleştiği ve makinelerin bu insan gücünün yerini aldığı bir dönemde düzensiz istihdam sebebiyle yoksulluk, sosyal bir problem olarak görünür hale gelmeye başlamıştır (25). Bunun yanında az gelişmiş ülkelerde işçinin emeğini sunabileceği bir işten hepten yoksun olması sebebiyle bu kişiler ekonomik sistemin dışına itilmiş ve bu bölgelerde yoksulluk büyük artış göstermiştir. Dolayısıyla bilhassa az gelişmiş ülkelerde yoksulluk, istihdam ve gelirle ilişkilendirilmiştir. İlk dönem yoksulluk tanımlamalarına göre insanlar istihdam edilemediğinden dolayı gelir sıkıntısı yaşarlar ve buna bağlı olarak yoksullukla karşı karşıya kalırlar. Bu klasik yaklaşımlar, yoksulluğu çoğunlukla geçici bir süreç olarak tanımlar. Ekonomik merkezli tanımlamaların yoksulluğa getirdiği genel çözüm önerisi, kişinin iş sahibi olmasıdır. Bu tanımlara göre kişi, hayatını idame ettirmek için yeterli geliri sağlayabileceği bir iş edindiğinde, yoksulluk problemi de ortadan kalkmış olur (Gülener, Kömürcüoğlu 2007: 22).

Karl Polanyi 18. yüzyıldaki filozofların yoksulluğu işsizliğe bağlı olarak gelir farklılıklarıyla açıkladıklarını ifade eder (Oktik 2008: 27). Yine benzer şekilde Dünya Bankası da yoksulluğu "temel gereksinimler yaklaşımı bağlamında, bir kişi ya da hanenin, gıda ya da gıda dışı temel ihtiyaçlarını karşılamak için gereksinim duyduğu minimum tüketim miktarına erişememe durumu" şeklinde tanımlar (Gül, Sallan Gül 2008: 59).

Adaman ve Keyder (2006: 6), çalışmalarında yoksulluğa dair şöyle bir tanımlamaya yer verirler:

"Yoksulluk: İnsanlar, eğer gelir ve kaynaklarındaki yetersizliklerden dolayı içinde bulundukları toplumca kabul edilebilir olarak değerlendirilen bir yaşam standardı seviyesini tutturamıyorlarsa yoksulluk içerisindedirler. Böyle bir durumda, yoksul kesim bir dizi sorunu birlikte yaşamaya mahkumdur: İşsizlik, düşük gelir, kötü yerleşim koşulları, sağlık hizmetlerinden yeterli düzeyde yararlanamama ve kültür, spor, dinlenme ve eğitim olanaklarına yaşam boyu ulaşmada engeller. İktisadi, toplumsal ve kültürel hayatta diğer insanların doğal hayat akışı içerisinde yapa geldikleri etkinliklere hakkıyla katılamazlar ve temel haklarına ulaşımda zorluklar yaşayabilirler."

Yoksulluğun geçmişten günümüze değişen yapısı ve zamana, mekâna ve hatta toplumlara göre değişkenlik göstermesi konuyla ilgili net bir tanım yapılmasını ve yoksulluğun sınırlarının belirlenmesini zorlaştırır. Fakat mevcut yoksulluk tanımları genellikle bireyin maddi kazancı ve bu kazancın temel gereksinimleri karşılayabilirliği ile ilişkilidir (Narter, Bilan 2008: 198-199). Klasik dönem tanım ve kavramsallaştırmalara bakılacak olduğunda da hepsinde ortak noktanın *fiziksel/biyolojik ihtiyaçları karşılayacak bir ekonomik gelirden mahrum olmak* olduğu görülebilir. Castells yoksulluk olgusunu klasik yaklaşımla ele almaktadır. Ancak ona göre kişinin sosyal dışlanmaya maruz kalması ve gelir düzeyinde en düşük seviyede yer alması onu uç/aşırı yoksul sınıfına dahil etmektedir (Gül, Sallan Gül 2008: 63).

1901 yılında Seebohm Rowntree tarafından yayımlanan *Poverty: A Study of Town Life* adlı eser ilk dönemde gerçekleştirilen yoksulluk çalışmaları arasında kendine önemli bir yer edinmiştir. Özellikle göreli yoksulluk ve mutlak yoksulluk kavramlarının çıkış noktası olması ve sonraki dönemlerde yoksullukla ilgili çalışmalar için zemin oluşturması açısından önemlidir. Bu çalışmada Rowntree insanların temel ihtiyaçlarıyla ilgili bazı hesaplamalar yapmış ve *yoksulluk sınırı* kavramını geliştirerek yoksulluğu iki kısma ayırmıştır. Temel ihtiyaçları dahil olmak üzere hiçbir ihtiyacını karşılayamayanları birinci derece, temel ihtiyaçlarını karşılayabilen ancak diğer hiçbir imkânı kullanamayan insanları ise ikinci derece yoksul olarak nitelendirmiştir (Gün 2010: 33).

Yoksulluk ile ilgili tanımların farklılaşmaya başladığı 1980'li yıllarda, küreselleşme süreciyle birlikte uygulanmaya başlanan neoliberal politikalarla sosyal devlet anlayışı gerilemiş ve korumasız kalan yoksullar farklı bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra artan yoksullukla dünyadaki gelir ve tüketim kutuplaşmaları ciddi boyutlara ulaşmış ve bu dönemlerde yoksullukla mücadele konuları da gündeme gelerek önem kazanmıştır.1970'li yıllarda başlayarak 1980 ve 1990 yıllarına kadar işsizliğin ciddi oranlarda artması ve neredeyse toplumun üçte ikisinin yoksullaşmasıyla, yoksulluk olgusu Avrupa'da da odak konulardan biri haline gelmiştir (Şenses 2006: 18). Bu dönemlerde konuyla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Ancak yoksulluğun en az ekonomik boyutu kadar önemli, hatta daha kapsamlı kültürel, sosyal ve hatta duygusal boyutları da vardır. Kültürel yoksulluk, mevcut olumsuz şartlardan ötürü

kültürel faaliyetlere katılamamayı ifade eder. Sosyal yoksulluk, toplumla bütünleşememek ve toplumsal dayanışmanın dışında kalmak, duygusal yoksulluk ise en temel hislerden ve iyi huylardan mahrum olmak şeklinde tanımlanabilir (Ertuna 2015: 101).

Yeni yoksulluk yaklaşımları, özünde yeni bir olgu olmayıp artık evrenselleşmiş yoksulluk olgusunu farklı yönleriyle yeniden inceleyen yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların temelde ortak özellikleri yoksulluğun anlam ve kapsamının ekonomiden ziyade sosyal ve psikolojik faktörleri de içine alan bir olgu olduğunu savunmalarıdır. Bu yaklaşım türü, yoksulluğu yoksulun maruz kaldığı ayrımcılıkla, dışlanmayla, yapabilme kapasiteleriyle ve genel olarak her anlamda toplumla bütünleşip bütünleşememesiyle birlikte ele alır. "Yeni yoksulluk, ülkelerdeki kentsel yoksulluğun kendini göstermesi ve günümüz tabakalaşmasının önemli bir göstergesi olarak da nitelendirilebilir" (Karakaş 2008: 405). Yeni yoksullukta önemli olan husus, bu yoksulluğun artık geri dönülemez şekilde kalıcılaşması, bir kültür haline dönüşmesi ve umutsuzluk türetmesidir (406).

Yeni dönem yoksulluk tanımlamalarına verilen örnekler aşağıdaki gibidir:

- Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü* adlı çalışmasında yoksulluğu "genellikle maddi kaynaklardan, bazen de kültürel kaynaklardan yoksun kalındığını ifade eden bir durum" (1999 :825) olarak tanımlar.

- Birleşmiş Milletler (BM)'in yoksulluk tanımı, sürdürülebilir kaynaklara erişim ve gelir yetersizliğinin yanında buna bağlı açlık, yetersiz beslenme, eğitim ve diğer hizmetlere sınırlı erişim, sosyal ayrımcılık ve sosyal dışlanma ile toplumsal karar alma süreçlerine katılamama gibi kıstasları da kapsar (United Nations [UN], Ending Poverty). BM'ye göre temel olarak yoksulluk, seçeneklerin ve fırsatların reddi olup insan gururunun ihlali, topluma etkin olarak katılmak için temel yetkinliklerin eksikliği anlamına gelir. Bir aileyi doyurmak veya aileye kıyafet almak, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişmek, tarım için toprağın olmaması veya geçimi sağlamak için bir işin olmaması; güvensizlik, güçsüzlük ve bireyin topluluklardan ve gruplardan reddedilmesi anlamına gelir. Şiddete yatkınlık ve genellikle marjinal ve hassas ortamlarda yaşanması, temiz suya ve temel sağlık koşullarına erişim olmaması anlamına gelir (UN 1998).

- Oktik, yoksulluğu yetersiz kaynak ve gelir düzeyi ve onurlu bir yaşam için gerekli beslenme, barınma, temel hizmetlere erişme yoksunluğu ile *sosyal ve siyasal alanlara katılamama* şeklinde tanımlar (2008: 25).

Yeni yoksulluk olgusuyla ilgili tanımlar, çalışmanın devamında daha detaylı ve farklı kıstaslarla ele alınacaktır. Ancak tüm bu tanımların ortak noktası, yoksulluğun sadece temel ihtiyaçları gidermeye yetecek bir gelir sahibi olmaktan çok *onurlu bir yaşam, insan gururu, her alanda toplumla bütünleşme* boyutlarına dikkat çekmesidir.

Dünya Bankası'nın 1990 yılında yayımladığı kalkınma raporunda uzun bir aradan sonra yoksulluk konusunu işlemesi (Şenses 2006: 41) ve Birleşmiş Milletler'in yoksullukla mücadele üzerine yoğun çalışmaları ve hatta 1996 yılını "Uluslararası Yoksulluğun Yok Edilmesi Yılı" ilan etmesi ve bunların yanında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi küresel ölçekli birtakım kurumların yoksulluk olgusunu gündemlerine alması (Şenses 2006: 24), akademik camianın da konuya olan ilgisini arttırmıştır. Böylelikle başlangıçta yalnızca sosyoloji ve ekonomi bilimlerinin ilgi konusu olan yoksulluk; siyaset, kamu yönetimi ve şehir planlama gibi birçok farklı alan tarafından da çalışılmaya başlanarak çok çeşitli mikro ve makro yönleriyle incelenmeye başlanmış ve çeşitlenmiştir. Gelinen noktada her biri farklı ölçüm tekniklerini baz alan çok sayıda yoksulluk türü ortaya konulmuş olup bunlardan kimisi herkes tarafından değinilerek ön plana çıkmıştır (Aksan 2015: 100-101). Bu durum yalnızca dünyada değil Türkiye'de de aynı şekilde olup yoksullukla ilgili birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Yazılan kitap ve tezler, yayımlanan makale ve raporlar yoksulluk olgusunu farklı düzeylerde çeşitli sebepleriyle birlikte ele almıştır.

Yoksulluk konusu sadece akademik çevrelerce odak noktası haline gelmemiş, aynı zamanda siyasi güçler tarafından kullanılan bir araç olmuştur. Ancak, bu denli yaygın ve her koldan üzerine çalışılan bir konu olmasına rağmen yoksullukla mücadele konusunda başarılı adımların henüz atılabilmiş olduğunu söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Servet Gün, yoksullukla ilgili yapılan tanım ve kullanılan kavramları, bu başarısızlığın sebebi olarak öne sürer ve kavram ve tanımlamaların asıl yoksulluk olgusunu temsil etmediği gibi bunun yoksulluk sorununun üzerini örtmek için bir araç olarak kullanıldığını söyler (2010, 13). Neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan yoksulluk, kapitalizm öncesi gerçekten yokluk ve yoksunluğa dayandırılırken kapitalizm ile asıl gündeme gelen ve yeniden tanımlanan yoksulluk, "varlığın sebebi", zengini daha da zenginleştirmeye ve yoksulu daha da yoksullaştırma üzerine kurulmuştur (15). Dolayısıyla yoksulluk olgusunu ortadan kaldırmaya ya da azaltmaya yönelik atılacak tüm adımlar, kapitalizm ile birlikte düşünülmeli ve ona göre şekillendirilmelidir.

Şenses de bir çalışmasında, konuyu dünya gündemine sıklıkla taşıyarak çalışmalar yürüten Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumların, yoksulluk olgusunu kendi iktisat politikalarını dünyaya yaymak için kullandığı ve yoksullukla mücadele ediyor gibi gözükürken aslında uyguladıkları politikalarla yoksulluğu derinleştirdiklerini söyleyerek (2006: 51) bu görüşü destekler.

Çalışmanın bu bölümünde, klasik dönem ve yeni/modern yaklaşımlar olarak iki kategoriye ayrılmış olan yoksulluk türleri kısaca özetlenmeye çalışılacak ve ardından çalışmanın asıl konusu olan yoksullukla mücadelenin daha iyi anlaşılabilmesi için kısaca yoksulluğun sebeplerine değinilecektir.

1.2. Yoksulluk Türleri

Tanımların, yoksulluğa bakış açısına ve ele alınan kıstaslara göre değişkenlik gösterdiği belirtilmişti. Önemli olan husus, yoksulluğun tanımlanmasında veya kavramsallaştırılmasında hangi kriterlerin göz önünde bulundurulacağıdır. Salt ekonomik göstergelerle ve bu göstergelere ek olarak toplumsal bazı kıstaslarla beraber yapılan her tanımlamanın temsil ettiği yoksul grubu farklıdır. Her bir tanım, çok katmanlı yoksulluk olgusunu farklı yönleriyle ele alır. Bir başka deyişle yoksulluk, kişilerin sadece temel gereksinimlerini karşılayabilecekleri bir gelir yoksunluğunu da ifade edebilir ya da bunun yanında toplumsal dışlanma, kapasite ve yapabilirlik gibi sosyal psikolojik süreçlerle de ele alınabilir.

1.2.1. Yoksulluk ile İlgili Klasik Yaklaşımlar

Yakın geçmişe kadar yoksulluğun çoğunlukla ekonomik kriterler üzerinden ele alınması ve araştırmaların bu noktada yoğunlaşması sebebiyle gelir ve tüketim harcamalarını ele alan tanımlar daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Gelir ve tüketim harcamalarına dayanan yoksulluk çeşitleri, daha kolay hesaplanabildiği ve matematiksel verilere dökülebildiği için, daha çok tercih edilir. Klasik ve ekonomik temelli tanımlarda tüketim harcamalarına dair hesaplamalar, uzmanların mutabık kaldığı temel ihtiyaçların en düşük maliyetle karşılanması maksadıyla yapılır (Şenses 2006: 63). Bu bölümde, gelir- tüketim ilişkisi baz alınarak yapılan kimi tanımlar kısaca anlatılacaktır.

1.2.1.1. Mutlak Yoksulluk-Göreli Yoksulluk

Gelir tüketim harcamalarını baz alan mutlak yoksulluk; yaş, fiziksel özellikler ya da coğrafi konumları fark etmeksizin bireyin hayatta kalabilmek için alması gereken minimum kalori ihtiyacını karşılamak için gerekli maddi gelirden daha azına sahip olan herkesi yoksul olarak nitelendirir (Aksan 2015: 102).

Mutlak yoksulluk tanımı, yoksulu yalnızca beslenme ve barınmadan ibaret gören bir yaklaşım olup, temel ihtiyaçların karşılanmasında evrensel bir sınırı kabul eder. Bireyin hayatını sürdürebilmesi için gerekli temel ihtiyaçlar göz önünde bulundurulur ve bu ihtiyaçları karşılayabilecek minimum gelir bütçesi, ailenin kişi sayısı ve kişilerin cinsiyetlerine göre hesaplanarak bir açlık sınırı belirlenir (Es, Güloğlu 2008: 235) ve bu sınırın altında kalanlar yoksul sayılır.

DB'nin 1990 yılında yayımladığı rapora göre hayatta kalabilmek için bir insanın alması gereken kalori miktarı 2400 k/cal ve bu kalori miktarını karşılamak için gerekli günlük gelir ise ülkelere göre değişmekle birlikte 1 ila 4.3 $ arasında değişkenlik göstermektedir (Narter ve Bilan 2008: 199). Dünya Bankası, uluslararası yoksulluk sınırını en son 2017 yılında 1.90$ olarak güncellemiştir (United Nations Development Programme [UNDP] 2016: 1). Bu oran, düşük gelirli

ülkelerde 3.20$ ve yüksek gelirli ülkelerde ise 5.50$'dır (The World Bank 2020: 3). Bu tanımlamaya göre önemli olan sadece bireyin biyolojik bir "organizma" olarak hayatta kalabilmesi için bu miktarı kazanması (Gün 2010: 37) olup beslenme ve barınma dışındaki yoksunlukları göz ardı edilir. Bir başka deyişle, toplumsal ve sosyal bir varlık olarak ihtiyaç duyduğu her şeyden yoksun olan fakat yoksulluk sınırının üzerinde geliri olan kişiler yoksul olarak değerlendirilmez.

Mutlak yoksulluk, en çok bilinen yoksulluk çeşitlerinden biri olarak kabul edilse de tek bir tanım ve perspektiften, tüm yoksulları homojen bir grup olarak ele alması (Sönmez 2008: 194), yalnızca ekonomik göstergelere bağlı bir gelir düzeyinin farklı ekonomik ve toplumsal koşullara sahip ülkelere ve hatta ülke içindeki bölgelere göre değişkenlik gösterdiği gerçeğini göz ardı etmesi (Şenses 2006: 82-83), yoksulların fikir ve eleştirilerini dikkate almaması (92) ve yoksulluğu yalnızca kalori miktarına indirgemesi sebebiyle sıkça eleştirilir. Buna karşılık, yoksulluk üzerine yaptığı çalışmalarıyla ilgili literatürde önemli bir yere sahip olan Peter Townsend, göreli yoksulluk tanımlamasında bireylerin yalnızca temel ihtiyaçlarının karşılanmasını değil, bunun yanında toplumsal hayatla ne denli bütünleşebildiklerini de ele alır (Gün 2010: 39). Göreli yoksulluk yaklaşımı, yaşanılan toplumdaki ortalama gelir dağılımını baz alarak bu dağılıma göre oluşan belirli bir yaşam standardının altında kalan kişileri yoksul olarak tanımlar. Bu yaklaşıma göre bireyin giyinme, barınma, yeme içme gibi temel gereksinimleri ne kadar önemliyse, sosyalleşmeleri ve toplumun bir parçası olabilmeleri de aynı derecede önemlidir. Her toplum ve ülkenin kendi içindeki hayat şartlarına göre ayrı bir sınır çizen göreli yoksulluk, bireyin yaşamını sürdürmesi için gerekli asgari şartların yanında, gerçek anlamda bir birey ve vatandaş olmak için ihtiyaç duyduğu kültürel ve toplumsal ihtiyaçları da göz önünde bulundurur. Bu yaklaşıma göre, temel ihtiyaçlarını karşılayabilen ancak genel yaşam seviyesinin altında kalıp imkânsızlıktan dolayı sosyal hayatın bir parçası olamayan kişiler, yoksul olarak addedilir (Şahin Taşğın 2017: 158). Bir diğer deyişle, göreli yoksulluk tanımlamasına göre birey günlük kalori ihtiyacını karşılayacak kadar gelire sahip, ancak diğer yönleriyle toplumun genel ortalama standardının altında bir hayat sürüyorsa, görece yoksul sayılır (Narter, Bilan 2008: 199). Göreli yoksulluk, mutlak yoksulluk gibi net bir çizgi ortaya koymadan toplumdan topluma değişen bazı bileşenleri ön plana çıkararak yoksulluk tanımlaması yapar ve bu kapsayıcı yönüyle de mutlak yoksulluk kavramına alternatif olarak kabul edilir (Aksan 2015: 102- 103).

1.2.1.2. Gelir Yoksulluğu-İnsani Yoksulluk

Gelir yoksulluğu, insanların günlük yaşantısını sürdürebilmesi veya asgari yaşam şartlarını karşılayabilmesi için gereken satın alma gücüne sahip olunamaması durumudur. Hayatını idame ettirmek için yeterli gelire sahip olma ile ilgili sınır "yoksulluk sınırı" olarak ifade edilmektedir. Bu sınırın altındaki, temel gereksinimleri karşılayamayacak durumda olan kişiler yoksul olarak adlandırılmaktadır. Yoksulluk sınırının her ülkenin kendi şartlarına göre değerlendirilmesi gerekirken

bu sınır, ülke içindeki bölgelere, yerleşim birimlerine göre de değişiklik gösterebilmektedir (Aktan 2018: 209-210).

BM Kalkınma Programı, insani yoksulluk tanımlamasıyla ise mutlak ve göreli yoksulluğu bir arada ele alarak daha kapsamlı bir yoksulluk tanımı ortaya koyar. Yoksul insanlar maddi gelirden yoksun kaldıkları gibi eğitim, sağlık, kültürel aktiviteler gibi fırsatlardan da mahrum olabilirler. Sosyal dışlanma, bilgi erişiminin kısıtlılığı, iş imkânlarının azlığı gibi durumlar sonucunda insani yoksulluk ortaya çıkmaktadır (210). Bu yaklaşıma göre insani yoksulluk salt maddi gelir ve yeterli gıdayı alabilmenin yanı sıra bireyin güvenliğinin ve özgürlüğünün sağlanması, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişebilmesi, enerji kaynaklarına ulaşabilmesi, siyasal hayata katılabilmesi ve hatta sosyalleşmesini de kapsayan, daha geniş çaplı bir olgu olup ölçüm kriterleri daha çeşitlidir (Aksan 2015: 104; Şahin Taşğın 2017: 158-159). İnsani yoksulluk fikri, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 1997'de yayınladığı İnsani Gelişme Raporu'nda ortaya koyulmuştur. Bu rapora göre insanca yaşamak için insanların maddi gelirin yanı sıra bazı kültürel ve sosyal imkânlara sahip olması gerekmektedir. Bu imkânlardan yoksun olma durumu ile ilgili insani yoksulluk kavramı kullanılmaktadır (Aktan 2018: 210). UNDP'nin raporunda insani yoksulluğu ölçmek amacıyla İnsani Gelişme Endeksi oluşturulmuştur. Yapılan hesaplamalarla elde edilen değerlerle ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ortaya konur. Bu endeks, aşağıdaki üç kriterin ortalaması alınarak oluşturulmaktadır (Kavramlar Sözlüğü 2018: 746):

1. Yaşam Süresi: UNDP'ye göre 40 yaşın altında kalan ortalama yaşam süresi insani yoksulluk olarak değerlendirilir.

2. Eğitim: Eğitim hizmetlerine erişip erişememe ve okuryazarlık oranları insani yoksulluğun ikinci önemli kriteridir.

3. Ekonomik ve Sosyal İmkanlar: UNDP bu imkânları değerlendirirken sağlıklı içme suyuna sahip olmayı, temel sağlık hizmetlerine erişebilmeyi ve 5 yaş altı nüfusun yeterli beslenebilmesi kriterlerini göz önünde bulundurmaktadır.

1.2.1.3. Objektif Yoksulluk-Sübjektif Yoksulluk

Yoksulluğu meydana getiren sebepleri tespit edip insanları yoksulluktan kurtaracak yolları önceden belirleyen yaklaşıma objektif yaklaşım denir. Objektif yoksulluk yaklaşımı kişilerin asgari yaşam şartlarını göz önünde bulundurmaktadır. (Kavramlar Sözlüğü 2018: 748)

Subjektif yaklaşımda kişilerin kendi tercihlerine göre ihtiyaç analizi yapılır ve belirledikleri asgari geçim sınırının altında kalan kişiler yoksul olarak nitelendirilirler. Ancak kişiler bu tercihleri bildirirken her zaman doğru ihtiyaç analizi yapma yeteneğine sahip olamamaktadır. Mesela bazı

kişiler yaşamları için fizyolojik açıdan gerekli besinler yerine bu açıdan faydası olmayan besinleri tercih edebilmektedirler. Bunun yanında subjektif yoksulluk ülke, bölge, kültür, yerleşim birimi gibi değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Subjektif yaklaşımda karşılaşılan güçlüklerden dolayı iktisatçılar genellikle objektif yaklaşımı benimsemektedir (Kavramlar Sözlüğü 2018: 748; Aktan 2018: 209).

1.2.1.4. Kırsal Yoksulluk-Kentsel Yoksulluk

Kent ve kır ayrımı, 20.000 nüfus sınırı baz alınarak yapılmış olup, bu sınırın üstündeki yerleşim yerleri kent, altındaki yerler ise kır olarak tanımlanmaktaydı. Bu doğrultuda 2014 yılında TÜİK verilerine göre nüfusun %72'si kentlerde yaşarken, %28'i ise kırsal kesimde yaşamını sürdürmekteydi. 5393, 6360 ve 6447 sayılı kanunlar ile getirilen yeni düzenlemelerle birçok şehir, büyükşehir kapsamına alınmış, köylerin bir kısmı mahalle olarak tanımlanmıştır (Resmi İstatistik Portalı). Bu yeni düzenlemeler neticesinde 2014 yılında kent ve kır nüfusu oranı %86 ve %14 olarak güncellenmiştir. 2021 verilerinde ise bu ayrım kır ve kent olarak değil de il/ilçe merkezleri ve belde ile köylerde yaşayanların oranı olarak yeniden yapılmış olup %93'e %7 olarak değişmiştir (TÜİK 2021a). Ancak, bu oranların net olarak kent ve kır nüfusunu temsil etmediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Zira, gelir ve tüketim alışkanlıkları açısından bakıldığında köy özellikleri taşıyan fakat idari yapı olarak mahalle statüsündeki birçok yerleşim yeri, bu yeni ayırımda il/ilçe merkezi kategorisine alınmıştır. Dolayısıyla istatistiksel açıdan bakıldığında günümüz kent-kır ayrımına dair bir veri bulunamamaktır. Bunun yanında, kırsal alanda yaşamını sürdüren nüfusun, toplam nüfusa göre azınlıkta olduğu bilinmektedir.

Kırsal ve kentsel yoksulluk, özünde birbirini besleyen/birbirine neden olan iki temel kavram olarak değerlendirilebilir. İktidarın kentleri önceleyen politikaları sonucu kırsal kesimin temel kamu ve alt yapı hizmetlerine ulaşamaması ya da zor ulaşması (Aktan 2018: 214), kırsaldaki en büyük gelir kaynağı olan tarım ve hayvancılığın modernleşme ve ileri teknolojiler neticesinde artık insana duyduğu ihtiyacın azalması ve bunun sonucunda işsiz bir kesimin oluşması (Es, Güloğlu 2008: 235), kırsal yoksulluğun en görünür boyutlarıdır. Kırsal kesimde yaşanan yoksulluk, toprak sahibi olmamak/olamamak ve bireyin nitelikli bir çalışan olması için gerekli eğitimi alamamasıyla doğrudan ilişkilidir.

Bunun yanında yine iktidarın kötü yönetimi sonucu maliyetleri artan üreticiler (Aktan 2018: 214), kırsal kesimde işleyecek bir toprağı olmayan ve buna bağlı olarak bir gelirden yoksun kişiler, şehirleşme ile sanayileşmenin ve bunun yanında iş imkânının daha çok olduğu alanlara göç etmektedir. Fakat, bu sefer de yoğun göç alan bu kentlerde, çoğu zaman vasıfsız olan bu yeni işgücüyle ilgili istihdam problemleri yaşanmaktadır. Kırsaldan kente gelmiş ve işsiz kalmış ya da

çalışsa dahi vasıf gerektirmeyen ve düşük gelir getiren işlerde çalışan bu kişiler, kent yoksulluğunun görünür yüzleridir.

Kent yoksulluğu çoğu kez sosyal dışlanmayı da beraberinde getirir. Kırdaki yoksulluktan kaçınmak üzere kentlere göç eden eğitimsiz ve vasıfsız kişiler, işsizlik sonucu kentlerde de yoksulluğu yaşayıp sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Zaten hayatlarını belirli bir standartta yaşamak için gerekli bir gelir düzeyinden mahrum kalarak ekonomik dışlanma yaşayan bu kişiler, kente ilk göç ettiklerinde çoğunlukla gecekondu mahallelerine yerleşerek mekânsal dışlanmayla da karşılaşmaktadırlar. Bu iki dışlanma türüne maruz kalan kişiler ise çoğunlukla politik olarak da toplumun bir parçası olamayıp üçüncü bir dışlanmayı daha yaşamaktadırlar (Adaman, Keyder 2006: 9-10).

1.2.1.5. Kronik Yoksulluk-Geçici Yoksulluk

Yoksulluk, süresine göre uzun süreli ya da geçici olabilir. Bireyler kısa süreli işsizlik, doğal afetler ya da dönemlik sıkıntılar karşısında refah seviyelerinde düşüş yaşayabilir ve geçici bir dönem yoksullukla karşı karşıya kalabilirler.

Kronik yoksulluk ise, uzun süreli ve hatta sürekli bir yoksulluk türüdür. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gelirinin tamamıyla ihtiyacı olan kalori miktarının yalnızca %80'ini karşılayabilen "ultra yoksul" kategorisindeki insanlar, bu durumun beş seneden fazla sürmesi haline artık "kronik yoksul" haline gelirler (Narter, Bilan 2008: 200). Kronik yoksullar; beslenme, barınma, sağlık, eğitim, siyasi hayatın bir parçası olma gibi temel insani ihtiyaçlardan ya da bir diğer deyişle yapabilirlikten yoksun kişilerdir (Temiz 2008: 76). Kronik yoksulluk, geri dönüşü çok zor bir tür olması yönüyle önem arz eder. Bir başka deyişle, kronik olarak yoksul kişilerin bu kategoriden çıkmaları, ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar, oldukça zordur. Bu yönüyle kronik yoksulluk, kalıcılaşıp kuşaktan kuşağa aktarılması yönüyle yoksulluk kültürü tartışmalarına da zemin sağlar (Gül, Sallan Gül 2008: 60).

1.2.2. Yoksulluk ile İlgili Yeni Yaklaşımlar

Son dönem yoksulluk literatürü incelendiğinde yoksulluk kavramının ekonomi merkezlilikten çok toplumsal bütünleşme, sosyal dışlanma, yoksulluk kültürü, sınıf-altı gibi birçok sosyal-psikolojik gösterge ile ele alındığı görülür (Gül, Sallan Gül 2008: 57). Bu durum, günümüz şartlarıyla da uyumludur zira gelir ve tüketim ilişkisine dayalı bir yoksulluk tanımlaması bugünün yoksulluk olgusunu anlamak için yetersizdir. Ekonomik yoksulluk güncel olarak varlığını sürdürse de yoksulluk artık direkt olarak yoksulun psiko-sosyal durumuna işaret eden bir olgu olarak çok daha farklı göstergelerle karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde yoksulluğu tanımlayan bu yeni göstergeler ve yeni kavramsallaştırmalar ele alınacaktır.

1.2.2.1. Yoksulluk Kültürü

İlk kez Amerikalı antropolog Oscar Lewis tarafından kullanılan ve geliştirilen "yoksulluk kültürü" kavramı, araştırmacının Amerika'daki çeşitli şehirlerde yoksulluk üzerine yaptığı saha çalışmaları sonucu elde ettiği bulgulara dayanır. Lewis yaptığı çalışmayla, yoksulluğun bir yaşam tarzı olarak kültürel kodlar vesilesiyle nesiller arası aktarılan bir yaşam tarzı olduğunu söyler. Lewis'e göre başlangıçta ekonomik-politik koşullara bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk, zaman içinde yoksullar arasında kabul edilerek bir hayat tarzı olarak benimsenir. Bu duruma hızlı bir şekilde uyum sağlayan ve gelecek nesillere de bunu aktaran yoksulluk kültürü içinde yaşayan bu insanlar diğer yoksullardan farklı olarak aşırı çaresizlik, aşağılanma ve güçsüzlük hissederler. Burada ayırıcı nokta, yoksulluk kültürünün sıradan yoksulluk gibi salt ekonomik bir şey olmayıp aynı şekilde salt ekonomik çözümlerle müdahale edilebilir bir kavram olmayışıdır (Gün 2010: 41-44). Dolayısıyla yoksulluk kültürüyle mücadelenin, normal yoksullukla mücadeleden daha zorlu bir yol olduğu söylenebilir.

Türkdoğan'a göre yoksulluk kültürü içindeki insanlar, diğer yoksullardan dört şekilde farklılaşır (2003: 108): (1) Toplumun kurum ve değerlerine karşı umursamazdırlar. (2) Örgütlenme güdüleri yoktur. (3) Hayattaki tek hedefleri karınlarını doyurmak için para kazanmak üzerinedir. (4) Geleceğe dair beklentileri yoktur. Bunların yanında, yoksulluk kültürü içindeki insanlar daha özelde aylaktırlar, sürekli iş değiştirirler, satın alım güçleri düşüktür, buna rağmen ellerine geçen parayı idareli kullanmazlar, kalabalık mahallelerde sürü psikolojisiyle yaşarlar, çoğunluğu içki ve kumar gibi alışkanlıklara sahiptir ve şiddete eğilimlidirler (109).

1.2.2.2. Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma kavramı, sadece maddi gelirle ilgili değil, tüm yoksunluk boyutlarını ortaya koyması ve salt yoksullardan daha geniş bir kesimi ifade etmesi sebebiyle, özellikle son yıllarda çokça kullanılır hale gelmiştir. Yoksulluk ve sosyal dışlanma, literatürde birbirlerinin yerine kullanılabilen iki kavram olsalar da aslında birbirinden farklılaşırlar. Yoksulluk daha çok maddiyat ile ilişkilendirilir, sosyal dışlanma kavramı ise bundan daha kapsayıcıdır, sadece maddi bir sebepten değil fakat bir şekilde "toplumsal yaşamdan farklı derecelerde izole olma veya izole edilme halidir" (Karakaş 2008: 405).

İlk olarak 1974'te Fransa'da sosyal hizmetler bakanı olan Rene Lenoir, toplumun engelliler, depresifler, asosyaller ve intihara meyilleri kişiler gibi bir şekilde ekonomik büyümeden pay alamayıp sosyal koruma dışında kalan yaklaşık %10'luk bir kesimi için "dışlanmışlar" ifadesini kullanmıştır. Bunun üzerine önce Fransa'da, ardından kavramın 1980'lerden sonra yayılmasıyla diğer Avrupa ülkelerinde toplumdaki bu dışlanmış gruplar için politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır (Sapancalı 2005: 59-60). Buradan hareketle sosyal dışlanma kavramı, zaman içinde yeni anlamlar da kazanarak

uzun süreli yoksulları da kapsar hale gelmiştir (Gün 2010: 47-48). Sosyal dışlanma, kısa tarihine rağmen üzerinde pek çok araştırma yapılan bir alandır fakat buna karşılık net bir tanımlama söz konusu değildir. Geniş anlamda sosyal dışlanma, herhangi bir özelliğinden ya da mevcut şartlardan dolayı toplumla sadece ekonomik olarak değil, aynı zamanda kültürel ve siyasal yönden de tam olarak bütünleşememiş, toplumun dışında kalmış ya toplumun dışına itilmiş ve en nihayetinde dışlanmış kişileri ifade eder. Evsizler, göçmenler, sokak çocukları ya da yoksul olup olmaması fark etmeksizin kimi etnik gruplar sosyal dışlanmaya maruz kalmış azınlıklardan yalnızca birkaçıdır.

Sosyal dışlanma kavramının yoksullukla ilişkisi iki yönlü ele alınır. Bunlardan ilki, mutlak yoksulluğun sosyal dışlanmanın aynı anda hem sebebi hem de sonucu olduğu yönündedir. Bir başka deyişle, yoksulluk –her zaman olmasa dahi- sosyal dışlanmaya sebep olabilir. Bunun yanında yoksulluk; siyasal, toplumsal, kültürel ve hatta mekânsal dışlanmanın bir sonucu olarak da karşımıza çıkabilir. Ancak sonuç itibarıyla sosyal dışlanma kavramının daha kapsayıcı olduğu aşikardır. Konuyla ilgili diğer eğilim ise göreli yoksulluğu merkeze alır ve bu yoksulluk çeşidini sosyal dışlanma kavramıyla hemen hemen eşit tutar; hatta iki kavramı birbirinin yerine kullanabilir. (Şahin Taşğın 2017: 168). Özetle; yoksulluğun sosyal dışlanma ile ilişkisi, yoksulluğa bakış ve ele alış şekline göre değişkenlik gösterebilir.

Sosyal dışlanma kavramı, işaret ettiği kitle ve bu kitlenin toplumdaki konumu açısından önem arz eder. Sosyal dışlanmaya maruz kalmış kişiler, toplumun tamamen dışında bırakılmış ve yüksek oranda toplumla bütünleşebilmesi engellenmiş ya da zaten bu bütünleşmeye dair umudu kalmamış kişilerdir. Bu durum, kişilerin psikolojisini etkileyerek hem kendi kendilerini toplumdan daha da dışlamalarına sebep olmakta hem de toplum tarafından da giderek daha fazla dışlanmalarıyla sonuçlanmaktadır (Karakaş 2008: 407). Bu hastalıklı döngünün daha büyük ve sıkıntılı bir probleme dönüşmesinin engellenmesi için bir an önce toplumsal bütünleşmeyi destekleyecek politikaların uygulanması gerektiği açıktır.

1.2.2.3. Yapabilirlikten Yoksunluk

Yoksulluk tanımlarında bireyi/ yoksul kişiyi merkeze almasıyla diğer yaklaşımlardan ayrılarak bir dönüm noktası sayılabilecek olan yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı, konunun odağını ekonomi, gelir ve tüketimden direkt özneye çevirir. Böylelikle yoksulların yoksulluğa tepkileri, potansiyelleri, yapabilirlikleri ya da bir başka deyişle yoksullukla mücadele etme yollarını ön plana çıkaran yapabilirlikten yoksunluk anlayışı, yoksulluğun betimlenmesinden ziyade çözüme giden yolları da açması açısından önem arz eder (Aksan 2015: 106).

Yapabilirlik yaklaşımı, temel iki kavram üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki olan işlevler kavramı, kişinin “yapmaya ya da olmaya değer vereceği” şeylerdir. Bu işlevler beslenme, barınma,

sağlık hizmetlerinden faydalanmaktan toplumsal hayata katılmaya kadar farklı şekillerde tezahür edebilir. Yapabilirlik ise "kişinin ulaşmasının mümkün olduğu alternatif işlev bileşimlerini anlatır" (Yuncu 2005: 7). Amartya Sen, yoksulluk olgusunu ele alırken ekonomik gelirden ziyade, kişinin yapabilirlik kapasitesini ve bu doğrultuda yapamadıklarını temel alır. Kişinin geliri, kendi kapasitesinden bağımsız olarak yoksulluğun sebeplerinden biri olabilir ancak tek sebebi değildir (Yuncu 2005: 6). Yapabilirlik, kişinin diğer bireylerle ve toplumla olan ilişkisiyle bağlantılıdır ve özünde, bir şeyi yapıp yapmama özgürlüğünü ifade eder. Burada önemli nokta, kişinin bir şeyi yaparken bunu mecburiyetten mi yoksa kendi tercihi doğrultusunda mı yaptığıdır. Konuyu örnekle açıklamak gerekirse, sokakta kalan bir kişi bu eylemi kendi tercihi dışında ve mevcut şartlar onu zorladığı için gerçekleştiriyorsa, bu kişi barınma yapabilirliğinden yoksundur. Bir diğer deyişle yapabilirlik yaklaşımı, kişinin yapabilme potansiyelini ele alır ve kötü koşullardan kaçınıp temel insani ihtiyaçlara erişebilme ve hatta toplumun bir parçası olması için gerekli toplumsal faaliyetlere katılabilme yeteneğini ifade eder. Kişinin beslenmeye, barınmaya ya da herhangi bir şeyi yapmaya kapasitesi olup olmadığını inceler ve eğer ki kapasitesi yoksa bu yoksunlukların yoksulluğa dönüştüğünü söyler. Düşük eğitim seviyesi, sağlık hizmetlerine erişememe, yeteri kadar beslenememe, siyasal hayata katılamama gibi yoksunluklar, yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımının somut görünümleridir (Temiz 2008: 76).

1.2.2.4. Sınıfaltı Yaklaşımı

1960'lı yılların başlarında İsveçli ekonomist ve hukukçu Gunnar Myrdal'ın ilk kez ortaya koyduğu altsınıf/dipsınıf/sınıfaltı (underclass) kavramı kendi tercihlerinin dışında, sanayileşme ve ekonomik gelişmelerin neticesinde işsiz kalmış veya çalışamaz hale gelmiş (Şahin Taşğın 2017: 169) ya da çalışsa dahi çok düşük bir gelire sahip, sosyal ilişkiler ağlarından dışlanmış bir sınıfı temsil eder (Gün 2010: 44-45). Bu kavramı diğer yoksulluk çeşitlerinden ayıran nokta, altsınıf yoksulluğun sadece ekonomik bir gelirle ölçülmeksizin, kişilerin sosyal ve ekonomik dışlanmışlıklarını da kapsamasıdır. Myrdal'a göre bu sınıfa ait yoksullar, ekonomik sistem tarafından işsizliğe ve dışlanmaya maruz bırakılarak itibarsızlaştırılmış ve iş gücüne ulaşmaları engellenmiştir (Gün 2010: 45).

Altsınıf tartışmaları genellikle iki yaklaşımla incelenmiş olup bunlardan biri, "yapısalcı yaklaşım" denilen ve yalnızca işsizler ve yoksulları değil, aynı zamanda bir sebeple dışlanmış azınlıkları da altsınıf kategorisine dahil eden yaklaşımdır. Diğeri ise, ABD'de yalnızca yoksulluk yazınında değil, aynı zamanda güncel basında da çokça kullanılan "muhafazakâr yaklaşım"dır. Bu yaklaşıma göre altsınıf yoksullar suça yatkın ve kanunsuz, tehlikeli, uyuşturucu ve alkol gibi kötü alışkanlıklara sahip, kendi tercihleri doğrultusunda yoksul kalmış ve hatta toplumun vergileriyle geçinmeyi alışkanlık haline getirmiş kimselerdir. Hatta zaman içinde bu kavrama atfedilen bu olumsuz

etiketlerle altsınıf bir yoksul gruptan ziyade tehlikeli bir sınıfı temsil eder hale gelmiştir (Gün 2010: 45- 47).

1.2.2.5. Nöbetleşe Yoksulluk

Türkiye'deki kent yoksulluğunun homojenlikten uzak olduğu, özellikle son 20 yılda kent yoksullarının kendi içlerinde ayrıştıkları söylenebilir. Kent içi yoksulların aksine varoş yoksulları oldukça dinamiktir. Bu grup kendilerine dayatılan seçeneklere karşı savaşarak ve birçok sıkıntıya katlanarak kent içinde kendilerine yer edinmeye çalışırlar. Varoş yoksulları kentlerin sınırında kaçak yapılaşmalar yoluyla kente eklenirler (Işık, Pınarcıoğlu 2001: 39-40). Nöbetleşe yoksulluk temelde varoş yoksullarının sistemin açıklarından faydalanmak suretiyle bazen birbirleriyle dayanışma içerisinde bazen de birbirlerini ezerek zenginleşme süreçlerini ifade etmektedir. Nöbetleşe yoksulluğun oluşabilmesi için enformel işlerin olduğu, kentsel rant ve göçün olduğu dinamik bir ekonomik ortamın mevcut olması gerekmektedir (Işık, Pınarcıoğlu 2001: 336). Yoksul kesimin cemaatler oluşturarak sistemin boşluklarını yakalayarak birbirleri üzerinden kazanç sağladığı bir strateji olduğunu söylemek mümkündür. Nöbetleşe ekonomi, 1980'lerde formelin krize girmesi ve enformelin gelişmesiyle birlikte önem kazanmıştır. Kentsel rantlar bu stratejinin temelini oluşturmaktadır. Yoksullar formelin girdiği krizi fırsat bilerek boşluklardan yararlanmış ve birtakım araziler elde etmişlerdir. Formel piyasanın ilgisini çeken bu araziler, yoksulları bazen yoksulluktan kurtarıp refaha erdirmiş bazen de oldukça zenginleştirmiştir. Yasal olanla yasal olmayanın iç içe girdiği gri alanlar, nöbetleşe yoksulluğun kendini gösterdiği yerdir. Arsaları ilk işgal edenler piramidin hem en zengin kısmını oluşturmakta hem de daha sonrakilere liderlik etmekte, daha sonra gelenler de birbirleri üzerinden kazanç sağlamaktadırlar. Bu asimetrik düzen, yerine göre bireysel çıkarları, yerine göre de dayanışmayı içeren ama güç temelli olan bir sistemdir. Ahlaki açıdan negatif olarak değerlendirilebilecek bu rant kavgası süreci aslında sadece bu gruplara has değil, geçişken toplumların geneline yayılmış bir olumsuzluktur (Işık, Pınarcıoğlu 2001: 77-83).

1.3. Yoksulluğun Sebepleri/Kaynakları

Yoksulluğun çok uzun süreli geçmişine rağmen günümüzdeki anlamıyla bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkması daha yenidir. Bugünkü yoksullar, daha çok küreselleşmenin sonucunda gerçekleşen ekonomik gelişmelerin tersine artan işsizlik ve diğer sosyal yoksunluklarla birleşerek daha görünür bir hal almışlardır. 1960'lı yıllarda yoksulluğun sebepleri üzerine tartışmalar gündeme gelmiş ve bu tartışmalar yoksulluğun bireysel ya da kapitalist sistemin bir sonucu olarak var olduğu yönünde iki görüş üzerine şekillenmiştir (Gül, Sallan Gül 2008: 57). Yoksulluk sebepleriyle birlikte düşünüldüğünde bireysel ve yapısal nedenlere bağlı olarak yeni tanımlar ve bakış açıları kazanmıştır.

19. yüzyıl yoksulluk yaklaşımları, yoksulluğun sebebi olarak bireyi kabul eder. Bireyin yoksulluğu kendi yetersizliği, disiplin eksikliği ve çalışmak için hırsının olmayışıyla ilişkilidir. Birey yeteri kadar para kazanmıyor veya bunu önlemek adına bir davranışta bulunmuyorsa, yoksulluğunu kabullenmek durumundadır. Bu görüşe göre toplum ve devletin yoksullara bakmak gibi bir yükümlülüğü yoktur, hatta yoksulluğu gidermeye yönelik yapılacak herhangi bir müdahale, yoksulları tembelliğe itecek ve bu kolay hayata alışmalarına sebep olacaktır. Yoksullar kendi beceriksizliklerinden ya da çalışmaya hevesli olmayışlarından dolayı geçimlerini sağlayacak gelirden mahrumdurlar. Hatta öyle ki Herbert Spencer, tembellik yapıp çalışmayanların yemek yemesine dahi müsaade edilmemesi gerektiğini söylemekteydi. Avrupa Topluluğu'nda yapılan bir çalışmada Britanya'nın ortalama %45'i ve diğer AB üyesi ülkelerin %28'i, yoksulluğun sebebinin tembellik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kişi eğer yoksulluktan kurtulmak istiyorsa çalışmaya istekli olmalı, tembelliğinden sıyrılmalı ve sorumluluk bilinciyle kendi yoksulluğuyla mücadele edip bu uğurda çaba göstermelidir. Bu görüşe benzer şekilde Marsland da devletin sağladığı imkânlar dolayısıyla insanın tembelleştiğini düşünür. Marsland'a göre halka yardımlarda bulunan, refah sağlayan devlet insanları kendisine bağımlı kılar. Böylece kişi devletten gelecek yardıma güvenerek çalışmaz, dolayısıyla yoksul bir konuma gelip devlete bel bağlamış olur (Oktik 2008: 25-30).

Daha yaygın olan bir diğer görüş ise yoksulluğun kapitalizmin bir sonucu olarak var olduğunu ve bu kapitalist sistemin devam ettiği müddetçe yoksulluğun da var olacağını savunur (Oktik 2008: 35). Yoksulluğun sebebi olarak sistemi suçlayanlar, bu görüşün kaynağını Marx'ın düşüncelerine dayandırarak bu sebepleri çeşitli kuramlarla açıklamaya çalışırlar.

Çatışmacı yoksulluk kuramına göre yoksulluk, toplumun gelir kaynaklarını adaletli bir şekilde dağıtabilme başarısızlığından kaynaklanır. Yoksulluğun engellenmesinin önündeki etken bir kısım çatışma kuramcılarına göre refah devletinin yanlış politikaları, bir diğer kısmına göre ise yoksulların kendi emeklerini satacaklarını bir pazarın olmayışındandır (Oktik 2008: 35-36). Bu yaklaşıma göre kapitalizmin neden olduğu toplumsal tabakalaşma yoksulluğa sebep olmaktadır ve yoksullukla mücadelede bu tabakalaşmanın önlenebilmesi için de toplumsal bir dönüşüm gereklidir.

Marksist düşünceyi savunanlar, yoksulluğun kapitalist sistemin içindeki yönetici ve üretici konumundaki bir grup insan tarafından, menfaatleri doğrultusunda kullanıldığını iddia eder (Oktik 2008: 38). İşveren konumundaki üreticiler, işe muhtaç olan yoksulları çok düşük ücretlerle çalıştırmakta, başka seçim şansı olmayan yoksullar da bu durumu kabul etmek durumundadırlar. Diğer yandan yoksulluk zaten kimsenin yapmak istemeyeceği, niteliksiz ve bazen tehlikeli işlerin yapılacağını da garantiler (Oktik 2008: 41), çünkü yoksullar bu işlere dahi muhtaçtırlar. Kapitalist sistemin yoksul insanların emeklerinin karşılığını çok düşük ücretlerle vermesi ve onları kendisine bağımlı kılması yoksulluğun sürekliliğine neden olur.

Bütün bunların dışında, tabii ki kapitalizmle ilişkili ancak emek sömürüsünün ötesinde, yoksulluğa sebep olan ve yoksulluğu besleyen birtakım başka yapısal faktörler de vardır. Adaman ve Keyder, kendi saha çalışmalarının analizini yaparken, yapısal problemleri şu şekilde tespit etmişlerdir: istihdam olanaklarının azlığı, istihdam olsa bile ücretlerin azlığı, sermaye eksikliği ve bir sermaye edinmek için gerekli imkân ve sosyal ağlardan mahrum olmak, eğitimin niteliksizliği veya eğitime ulaşamama, fiziksel şartların yetersiz olması, sağlık hizmetlerine erişimdeki zorluklar, kişinin kendini geliştirmeye yönelik kurs ve eğitimlerden yoksun olması, ayrımcılık ve dışlanmaya bağlı işsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlikler ve bölgesel gelişim farklılıkları (2006: 124-125). Bunun yanında adaletsiz vergi sistemi, yüksek faiz oranları, devlet teşvikleri ve enflasyon da yapısal sebepler arasında sayılabilir (Aktan 2018: 319).

Günümüzde yoksulluğu bireyin kendi tercihlerinin bir sonucu olarak gören yaklaşımlar hala var olmakla birlikte, yoksulluk olgusunun yapısal sebeplerle birlikte değerlendirilmesi ve buna uygun olarak yoksullukla mücadele yollarının geliştirilmesi gerektiği açıktır. En temel hizmetlere dahi erişememe, düzensiz istihdam, toplumsal kalkınma ve ekonomik büyümeden tüm kesimlerin eşit oranda yararlanamaması yapısal sebeplere bağlı yoksulluk yaklaşımının en görünür tezahürleridir.

Yoksulluğun sebeplerine ilişkin bu iki ana genel yaklaşım göstermektedir ki yoksulluk hakkında söz söyleyen her kişi ve kurumun kendi kültürel gerçeklikleriyle anlaşılmakta ve anlatılmaktadır. Dolayısıyla yoksulluğun göreceliliğinden söz etmek mümkündür. Bu görecelilik yoksullukla ilgili mücadele yollarında da görülmektedir.

1.4. Yoksullukla Mücadele Yolları

Yoksulluk bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye farklı şekillerde tanımlandığı için yoksullukla mücadele politikaları da farklılık göstermektedir. Öte yandan bu farklılık, yoksulluğun sebepleri konusunda ortaya çıkan ikili ayrımda da söz konusudur. Yoksulları bireyin sorumluluk alanına indirgeyen yaklaşım ve yoksulluğu bireylerden bağımsız bir şekilde yapısal bir sorun alanı olarak ele alan yaklaşım da yoksulluk konusunun farklılaştığını gösterir niteliktedir.

Sosyal bir problem olarak tarih boyunca yaşanan yoksulluk, 16. yüzyılda kapitalizmin ortaya çıkışıyla ilintili bir konu olarak varlığını ve artan yıkıcı etkisini korumaktadır (Buğra 2013: 27). Bu zamandan sonra evrensel bir nitelik arz eden yoksulluk ve yoksullukla mücadele konusunda ulus-ötesi bazı kuruluşlar yaptıkları uygulamalar ve yayınladıkları raporlarla önemli roller oynamaktadır. IMF, BM, OECD gibi uluslararası kurum ve kuruluşların her biri kendi perspektiflerinden hareketle çeşitli şekillerde yoksulluğu önlemek için politikalar geliştirmişlerdir. Fakat gelinen noktada yoksulluk olgusunun bütün dünyayı sardığı göz önünde bulundurulduğunda bu çabaların tekrar tekrar sorgulanması gerekmektedir.

Şüphesiz Batı'daki yoksullukla mücadele yukarıda zikredilen kurum ve kuruluşlarla başlamamıştır. Batı'nın yoksullukla mücadelesi kilisenin tekelinde olan "sadaka reformları" özelinde de ele alınmış, devletler yoksulluk sorunu bireysel yardımlaşma ve sadaka vb. çözümlerle aşmaya çalışmıştır (Buğra 2013: 25). Öte yandan Avrupa'daki yoksullukla mücadele uygulamaları, bütün Avrupa'yı etkileyen veba salgının da önce başlamıştır. Bu sebeple kilise tekelindeki yoksullukla mücadele anlayışı ve 16. yüzyılda zaman içinde Batılı devletlerin uygulama esaslarına da özünü verdiğini söylemek mümkündür (Güngör, Özuğurlu 2001: 433).

Türkiye'de yoksulluk ve yoksullukla mücadele, Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine inşa edildiği tarihsel-kültürel sermayenin üzerine eklemlenen birtakım Batı menşeli paradigmalarla birlikte ele alınmalıdır. Bu durum iki farklı ontolojik zemine sahip anlayıştan birisini reddetmeyi değil, ikisini de kendi imkân ve kapsamları çerçevesinde yorumlamayı ve hayata geçirme potansiyelini doğurmuştur. Bir başka deyişle Türkiye, İslamiyet'in özünden ve Osmanlı Devleti'nin bazı işleyiş ve düşünce biçimlerini bir paradigma olarak barındırırken bunun üstüne modern anlamda sosyal devlet anlayışının alt uygulamaları olan sosyal politika ve sosyal yardım konularını da zaman içinde kendine has bir şekilde mezcederek zengin bir hüviyete kavuşmuştur.

Yoksulluk olgusuna dair genel olarak ortaya koyulan bu mücadele yollarından tarih boyunca en çok bilineni ya da bir başka deyişle yoksulluğu yapısal süreçlerle açıkladığı için daha çok kabul gören konu; sosyal politikalardır. Sosyal politikalar konusu tek başına ele alınamayacak, "sosyal devlet" ile birlikte anlaşılması gereken bir konudur.

1.4.1. Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi

Sosyal devlet ya da bir başka deyişle sosyal refah devleti, bir ülkenin vatandaşları adına asgari bir gelir güvencesi sunduğu, onları toplumsal tehlikelerden koruduğu, onlara sosyal güvenlik olanakları sağladığı, toplumsal konumların niteliğinden bağımsız olarak tüm vatandaşlara eğitim, sağlık, konut gibi sosyal hizmetlerde belirli ve standart bir anlayışın hâkim olduğu bir devlet anlayışı ve uygulamalarına işaret eder (Koray 2020: 87). Bir başka tanıma göre sosyal devlet,

> *"toplum refahını esas alan, toplumlarda var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, tüm bireylerin sahip oldukları sosyal ve ekonomik haklarını kullanmalarını sağlamak, bunların yanı sıra sosyo-ekonomik hayatta bireyler arasında dengeyi oluşturmak için çalışan ve gerekli müdahalelerde bulunan" (Yay 2015: 19) bir anlayışı benimseyen devlettir.*

Bir kavram olarak sosyal devletin anlaşılması için öncelikle kavramın kuramsal boyutunu anlamak gerekir. Bu kavramın özünü oluşturan iktisatçı L.J. Maynard Keynes'tir. Onun kuramında, sanayi devrimi sonunda, istihdamdan ve dolayısıyla sistemden dışlandığı için zaten yoksul olan ve bu sebeple iyice yoksullaşan halk kitlelerinin daha insani bir yaşama ulaşmaları için tam istihdam

gerçekleşmelidir. Bu bağlamda devlet askeri boyutunu terk edip halkı piyasanın insafına bırakmaksızın işgücü kaynağına, eğitim, sağlık gibi alanlara yatırım yapmalıdır. Keynes'in bu yaklaşımı bir döneme damgasını vurmuş, toplumsal, siyasal etkilere yol açmıştır (Saylan 2003: 93-100). Dolayısıyla devletler sırasıyla Sanayi Devrimi, Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı'nın sonucunda ortaya çıkan ekonomi kaynaklı çeşitli ciddi sorunları önlemek için ekonomik büyüme ve toplumsal barışı sağlama amacıyla kendisini süreç içinde yükümlü kılarak sosyal devlet anlayışını kabul etmişlerdir (Yılmaz 2012: 292).

Sanayi Devrimi ile makineleşmenin artması, kol gücünün ya da bir başka deyişle insan emeğinin ciddi manada değersizleşmesine sebep olmuştur. Sanayi Devrimi'yle birlikte tarımsal yapıların çözülmesi, kırsal bölgelerdeki ekonomik hayatın giderek önemini kaybetmesi ve buna bağlı olarak kentlere yoğun göçün başlaması, üretim ve istihdam biçimlerinin değişmesi ve sosyal ilişkilerin kentleşme sürecinde farklılaşması (Buğra 2005: 2) devrime kadar zaten çalışarak hayatta kalmaya çalışan yoksul kesimin emeğine duyulan ihtiyacın azalmasıyla insanlar alışılmışın dışında bir yoksulluk sürecine girmişlerdir. Bu durum sosyal devlet anlayışının benimsenmesine giden yoldaki ilk önemli durak olarak kabul edilebilir. İkinci gelişme ise 1929 yılında başlayan ve 50 milyona yakın insanı işsiz bırakan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'dır. Genellikle sanayileşmiş ülkeler üzerinde yıkıcı bir etki oluşturan bunalım dönemi ekonomik bir kriz olarak algılansa da sosyal ve politik olarak da ciddi sonuçlara yol açmıştır. Zaten sanayileşme sebebiyle iyice yoksullaşan ülkeler ve insanlar bu sefer daha da yoksullaşmıştır. Büyük Buhran olarak da anılan bu kriz, dünya üzerinde henüz bir benzerinin yaşanmadığı bir kriz olarak tarihe geçmiştir. Üçüncü bir gelişme ise II. Dünya Savaşı ve savaşın etkileriyle ilgilidir. Bilhassa II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik ve toplumsal problemler karşısında sosyal devlet anlayışı korumacı bir bağlamda hayata geçirilmiştir. Tüm dünyayı etkileyen savaş sonrası Keynesyen ekonomik politikaların etkisiyle "Rasyonel planlama, ekonomik girişime devlet müdahalesi ve piyasa ekonomisinin belirsizlik ve güvencesizliklerine karşı tampon mekânizma olarak sosyal devlet ve onun kurumları oluşturuldu." (Yılmaz 2012: 293). Bütün bu gelişmelerin ışığında zaman içinde artış gösteren yoksulluğa karşı devlet, etkin bir rol almış ve "tam istihdam, kapsamlı sosyal güvenlik uygulamaları ve bunları tamamlayıcı sosyal hizmet ve yardımlar" (Şahin Taşğın 2010: 123) hastalık, işsizlik ve krizlere karşı toplumsal ve kişisel risk sorunlarına cevap olarak (Bauman 2000: 85) refah devleti anlayışı serbest piyasa ekonomisinin riskli tabiatına karşı korunaklı alternatif bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

Özellikle 1980'lerde tüm dünyanın dışa açılmasına sebep olan küresel neoliberal politikalarla refah devleti anlayışı, bürokratik ağırlığı ve insanları tembelliğe alıştırdığı ve hiç şüphesiz devletin üzerindeki bütçe yükü sebebiyle terk edilmeye başlanmıştır. Sermayenin yayılıp palazlanmasını mümkün kılan bir uygulamalar demeti olarak neoliberal ekonomik politikalar uluslararası mal

ticaretinin ve ekonomik sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılıp kuralsızlaştırılmasıyla, refah devletinin sosyal ve ekonomik görevlerinin en aza indirgenmesine ve özelleştirmelerin hayata geçirilmesine sebep olmuştur (Yeldan 2008: 79).

1.4.2. Sosyal Devlet Anlayışının Uygulama Alanı: Sosyal Politikalar

Sosyal devletlerin ve bu anlayışı benimsemiş devletlerin, bu anlayış çerçevesinde uyguladıkları faaliyetlerin genel adına sosyal politika denir. Sosyal politika en genel ve basit hali ile bir toplumu oluşturan insanların sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasını önceler. Bu yönüyle sosyal politikaların kapsamı oldukça geniştir. Kapsamın genişliği, disiplinin ilgili olduğu tarih, sosyoloji, felsefe, hukuk, siyaset bilim ve iktisat gibi disiplinlerde de görülür. Sosyal politika sosyal hayattaki bütün büyük ya da küçük etmenlerle ilişki içindedir.

İlk defa 19. yüzyılda Almanya'da Riehl tarafından 'sozial politik' şeklinde kullanılan sosyal politika kavramının (Tuna, Yalçıntaş 1999: 21) bir bilim dalı, araştırma konusu olması ise 1911 yılında Alman Otto v. Zwiedineck-Südenhorst'un kaleme aldığı *Sosyal Politika* isimli eserle başlamıştır (Özdemir 2007: 31). Sosyal politika kavramının duayenlerinden İngiliz sosyal bilimci Richard Titmuss ise sosyal politikayı şöyle tanımlamıştır: "Sosyal politika, çalışan sınıflar, emekliler, kadın ve çocuklar gibi zayıf gruplar için, fayda veya refah amaçlı bir yaklaşımla, daha fazla refahın ve daha fazla faydanın sağlanmasında bir araçtır." (Richard'dan aktaran Özdemir 2007: 15). Bu tanımlamaya göre sosyal politikanın amaçları arasında, refahın başta dezavantajlılar olmak üzere tüm toplum kesimlerine yayılması vurgulanmış, sosyal adalete örtük bir gönderme yapılmıştır. Ali Seyyar'ın Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü'ne göre sosyal politika, "Genelde toplumun değişik sosyal kesimlerinde ortaya çıkan muhtelif sosyal sorunları ortadan kaldırmayı ve herkesin sosyal refahını temin etmeyi ve yaygınlaştırmayı hedefleyen önlemlerin ve uygulamaların bütünüdür." Aynı sözlükte, "Devletlerin, resmi ve özel sosyal kurumların ve sivil toplum örgütlerinin, değişik sosyal kesimlerin yaşam şartlarını iyileştirmek maksadıyla uyguladıkları sosyal politikaların, tedbirlerin bütünüdür." tanımlaması yapılarak sorunlara müdahale eden aktörler vurgulanmıştır (Seyyar, Genç 2010: 728).

Sosyal politika insanların içinde bulundukları risk durumlarıyla başa çıkmaya yönelik kamu müdahalesi olarak ele alınabilir (Şenkal 2007: 70). Bir başka açıklamaya göre, sosyal politika kamu sosyal harcamaları ve finansmanı adına uygulanan vergi politikalarına tekabül etmektedir. Adaletli gelir dağılımı, yüksek sosyal refah, sosyal barış ve sosyal adalet şeklinde sıralanabilecek sosyal politikanın amaçları, devlet tarafından ya da devlet eşliğinde hayata geçirilen politikalardır. Bu politika alanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: "gelirin sürekliliği, sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetler, eğitim, barınma ve istihdam politikaları" (Çalcalı 2011: 200).

Koruyucu bir kalkan olarak, ekonomik refahı ve toplumsal huzuru sağlamaya çalışan sosyal politikalar toplumları piyasanın insafına karşı çaresiz bırakmadan onlara yol gösterici bir rehber olmaya çalışmaktadır. Bu gibi amaçları olan sosyal politikalar bu amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken, devletin toplumu kendi haline bırakmamasını öngörür. Dolayısıyla devlete yüklenen bir sorumluluktan söz etmek mümkündür. Bu bağlamda, "işçiyi, sermaye sahiplerine karşı hukuki açıdan düzenlenen haklar ile korumak, adil dağılımı ve bölüşümü taraflar arasında tesis etmek ve bunu devletin müdahaleci vasfıyla gerçekleştirmek" (Bitmez 2018: 2) sosyal politikanın amacıdır.

Bu amaca ek olarak sanayileşme ve liberal kapitalist ekonomik sistemin topluma verdiği zararları önleme amacıyla (Bozkır 2020: 1-2) ortaya çıkan sosyal politikalar, Çağlar Keyder ve Ayşe Buğra'ya göre kapitalist ekonomik sistem ile atbaşı gitmektedir.

> *"İlişkinin temelinde ekonomik ilişkilerin ticarileşmeye başlaması, piyasanın güdümüne girmesi, buna bağlı olarak da var olan sosyal yapıların çözülmesi ve bireyin geçimini belirleyen unsurların kaygan bir zeminde şekillenmeye başlaması yatmaktadır. Bu sürecin sonuçları olan belirsizlik, güvensizlik, yoksulluk ve bunların toplumsal hayat üzerindeki etkileri de sosyal politikanın konusunu biçimlendirmektedir." (Buğra, Keyder 2013: 10).*

Son olarak sosyal politikalar Metin Özuğurlu'ya göre bir kimlik krizi bir dönüşüm yaşamaktadır. Sosyal bilimlerin ilgilendiği konularda da görülebileceği gibi bazı kavramların zamana göre şekil değiştirdiği, bu yönüyle sosyal bilimlerin görece esnek bir yapıda olduğu gerçeğinden hareketle, sosyal politika kavramının ortaya çıktığı dönem ile bugünün şartları arasındaki farklar bu krizi bir yerde anlaşılır kılacaktır. Kavramın geleneksel unsurlarında yaşanan bir değişim olduğunu ifade eden Özuğurlu'ya göre bu değişimin temel unsurları şu şekildedir:

> *"Sosyal politika disiplininin ağırlık merkezinde yer alan işçi sınıfı, yerini 'sınıf dışına' düşen yoksullara/yapısal işsizlere bırakmıştır. 'Bağımlı çalışanların korunması ve güçlendirilmesi şeklindeki temel sosyal politika hedefi yerine sosyal sermayenin' geliştirilmesine bırakmıştır. Toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen politika yönelimi, yerini 'piyasanın rekabet ve etkinlik' stratejileriyle uyuma bırakmıştır."*

Sosyal politikalar genellikle sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar başlığı altında inceleme konusudur. Dolayısıyla genel olarak sosyal hizmetlerin ve sosyal yardımların ne olduğuna bakmakta fayda vardır.

1.4.2.1. Sosyal Hizmetler

Kimi zaman "sağlık hizmeti, ıslah hizmeti, rehabilitasyon hizmeti, çocuk koruma ve yetiştirme hizmeti, gençliğe eğitsel destek hizmeti, yaşlı refahı hizmeti, yoksulluktan kaynaklanan sorunları çözme hizmeti" (Çalcalı 2011: 205) şeklinde ifade edilen sosyal hizmet genel olarak, bireylerin hayatlarının iyileşmesi amacıyla uygulanan hizmetlerin bütünüdür. Maddi yardımlardan ziyade hizmet

sunmaya odaklı olan sosyal hizmetin kapsamı "sağlık bakımı, beslenme, barınma, gelir, eğitim ve çalışma gibi temel sosyal yararlardan yoksun gruplara hizmet götürülmesi" şeklindedir.

En genel haliyle sosyal hizmetler, üst başlık itibariyle sosyal politikaların oluşturulması düzeyinde başlar. Sosyal devlet anlayışına bağlı bir şekilde sosyal hizmetler uygulanırken, sosyal hizmetlerin altında en alt başlıkta birey, aile, grup, topluluk ve yerel toplum bağlamında bireysel ve sosyal problemlerin azaltılması yönündeki karşılıklı veya karşılıksız hizmetlerin bütünüdür (Tomanbay 2002: 33).

Sosyal hizmet, insanların sağlık ve esenliğinin gelişmesine paralel olarak onurlu bir hayat yaşamaları, beraberinde kendilerine daha yeterli bir hale gelmelerini sağlamaktadır. Bu açıdan, sosyal hizmet, "başkalarına bağımlı olmanın önlenmesi" (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT] 2001: 11) şeklinde de ifade edilmektedir. Böylece, sosyal hizmet, toplumda var olan maddi ve maddi olmayan nimetlerden bir kısmına erişemeyen, bunlara kendi başlarına ulaşamayan, dolayısıyla bunlara "bağımlılık" içerisinde olanlara, sosyal refah faaliyetleri vasıtasıyla yardımcı olunması şeklinde değerlendirilmiştir.

1.4.2.2. Sosyal Yardımlar

Sosyal refahı sağlamak için sosyal devlet anlayışını benimsemiş devletlerin sıkça başvurduğu bir politika aracı olarak sosyal yardımlar (Yay 2015: 30) sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmış insanları kapsayan, genel geçer bir şekilde bir devletin bütün vatandaşlarına sunduğu hizmeti değil, daha özel bir kitleyi ve hizmeti ifade eden (Metin 2011: 185) bir kavram olarak kullanılmaktadır. Genel olarak sosyal devlet anlayışının bir uzantısıdır ve görece uygulamalardan ibarettir.

Sosyal refah devletinin sosyal politika aracı olarak sosyal yardım "yerel ölçüler içinde asgari seviyede dahi kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirme olanağından kendi ellerinde olmayan nedenlerden dolayı yoksun kalmış kişilere, resmi kuruluşların veya kanunların verdiği yetkiye dayanarak yarı resmi veya gönüllü kuruluşlarca muhtaçlık tespitine ve kontrolüne dayalı olarak yapılan ve kişileri en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirmek amacını taşıyan parasal ve nesnel sosyal gelirden oluşan" (DPT 2001: 51) bir anlayışın uygulamasıdır. Bir başka tanıma göre sosyal yardım,

> *"Kişilerin kendi ellerinde olmayan nedenlerle mahalli ölçüler içerisinde asgari seviyede dahi geçinme imkânı bulamayan insanları, muhtaçlık araştırmalarına dayalı olarak en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirme amacını taşıyan karşılıksız mahiyetteki parasal ve sosyal destek sağlamak için yapılan kamusal faaliyetler bütünüdür." (Çengelci'den aktaran Daşlı 2015: 139).*

Sosyal güvenlik hizmetlerinin uygulanması için kullanılan bir yöntem olarak sosyal yardımlar, nakit olarak sunulabilirken, ayni yardımlar, bakım, tedavi, rehabilitasyon gibi hizmet yönlü bir şekilde

de sunulabilmektedir. Bireye karşılıksız olarak sunulan yardımlarda kural, kişilerin muhtaçlıklarının araştırılması ve kontrol edilmesidir. En büyük amaç ise yardıma muhtaç kişinin durum ve niteliklerine göre, en kısa zamanda kendini idare edebilecek, kendi kendine yetebilecek hale gelmesini sağlayabilmektir (Boybek 2009: 35). Faruk Taşçı da sosyal yardımın temel özelliklerini "muhtaçlık esasına dayanması, şartsız ve şartlı olabilmesi, sosyal yardımın ayni ve nakdi niteliği" şeklinde belirtmiştir (Taşçı 2007: 144).

Sonuç itibariyle sosyal hizmet ve sosyal yardım birbiriyle benzerlik gösterse de birbirlerinden ayrıldıkları noktalar vardır. Sosyal yardımın, sosyal hizmetin uygulama alanı olduğuna dair düşünce, bu farklardan birisidir.

1.4.3. Refahın Dağıtımı Politikaları

Refah politikaları, birçok sosyal bilimci tarafından çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulsa da, Esping- Andersen'in bu konudaki çalışması literatüre ciddi katkılar sağlamıştır. Esping- Andersen, ilk kez 1990 yılında ortaya koyduğu "The Three Worlds of Welfare Capitalism" isimli çalışmasında, sanayileşmiş ülkelerin refah rejimlerini liberal, muhafazakar (korporatist veya Kıta Avrupası olarak da adlandırılabilir) ve sosyal demokratik (İskandivav) olmak üzere üç şekilde tasnif eder. Yazar, bu tasnifini yaparken refah dağıtım olarak aile, devlet ve piyasa olmak üzere üç aktörü ele almıştır.

Liberal refah rejimi, refahın dağıtımında piyasanın en etkin rolü oynadığı refah biçimidir (Esping-Andersen, Myles 2007: 7). Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya gibi daha çok Anglo-Sakson ülkere özgü bu rejimde devlet minimum müdahalecidir, hatta piyasayı teşvik ederek bireysel özgürlüğü ve serbest piyasayı esas alır. Devlet yardımları sadece çalışamayacak durumdaki en muhtaç kişilere dönük geçici ve daha çok damgalayıcı yardımlardır (Esping-Andersen 1999: 26).

Sosyal Demokrat refah rejimi İsveç, Norveç, Danimarka gibi İskandinav ülkelerini kapsayan ve tüm vatandaşların haklarının evrensel bir sigorta sistemiyle güvence altına alındığı eşitlikçi bir refah rejimidir. Bu rejim türünde toplumsal refah, devlet eliyle herkese eşit ve cömert bir şekilde dağıtılır. Amaç vatandaşlara sadece asgari yaşam standardının sunulması değil en yüksek standartların da eşit bir şekilde sağlanmasıdır (27-28). Bu rejim türünde bakım hizmetleri daha çok devlet tarafından ortaya koyulmakta olup aile ve piyasa gibi diğer dağıtım aktörlerinin rolü bir hayli azdır.

Avusturya, Fransa, Almanya gibi daha çok Kıta Avrupası ülkelerini kapsayan korporist refah rejimi ise, toplumsal hakların sınıfa ve statüye bağlı olduğu, toplumsal düzen ve hiyerarşinin devletin bu statü farklılıklarını destekleyerek korunduğu refah biçimidir (27). Muhafazakar rejim olarak da bilinen bu rejimde aile birliğinin korunması ve bakım hizmetlerinin aile içinde giderilmesi desteklenir ve refahın dağıtımında piyasanın rolü en azdır.

Esping- Andersen'in ortaya koymuş olduğu bu üçlü tasnif çalışması, literatüre sağladığı önemli katkıların yanı sıra üç açıdan eleştirilmiştir. Bunlardan ilki, Esping-Andersen'in bu tasnifi yaparken kullandığı istatistiksel data ve yöntem sorunuyla ilgili metodolojik eleştirilerdir. İkinci, bu sınıflandırmada cinsiyete bağlı gelir adaletsizliklerine yer verilmemesinden ve refah dağıtım aktörü olan ailede iş yükünün çoğunun kadınlara düşmesine rağmen kadının buradaki rolüne değinilmemesinden kaynaklanan feminist yaklaşımdır. Üçüncü ve en önemlisi ise, bu çalışmanın Batı merkezli olup dünya ülkelerini temsil etmediği yönündeki eleştirilerdir (Aysan 2017: 5-6). Gerçekten de Esping- Andersen'in ortaya koymuş olduğu bu refah rejimi sınıflandırması, yalnızca sanayileşmiş Batı ülkelerini kapsayan sınırlı bir çalışmadır. Sosyal politika anlayışlarının daha önce de ifade edildiği üzere ülkelerin tarihsel, kültürel, dini geleneklerine, siyasal ve sosyo-ekonomik şartlarına göre farklılıklar gösterdiği ve buna göre incelenmesi gerektiği ise bilinen bir husustur.

BÖLÜM II TÜRKIYE'DE YOKSULLUKLA MÜCADELE

2.1. Yoksullukla Mücadele Geleneksel Anlayış

Yoksulluk; eski Türk kültüründe, İslami dönemde ve Osmanlı zamanında çoğu zaman günümüzdeki sosyal devlet kapsamında değerlendirilebilen ancak yine de daha geleneksel bir anlayış olan hayırseverlik, yardımlaşma ve dayanışma duygularıyla giderilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümde yoksullukla mücadelede geçmişteki geleneksel hayırseverlik ve yardımlaşma anlayışı ile modern zamandaki sosyal devlet anlayışı incelenecek, ardından Türkiye'deki güncel yoksulluk durumu ve güncel mücadele yolları değerlendirilecektir.

2.1.1. Eski Türk Kültüründe İyilik ve Yardımlaşma Anlayışı

Bugün modern devletin kendine has bir özelliği olarak görülen sosyal politikaların modernleşme öncesi bütün toplumlarda değişik şekil ve düzeylerde toplum tarafından veya toplum devlet iş birliği ile yapılan yardımlar şeklinde var olduğu bilinen bir husustur. Bireysel düzeyde iyilik davranışı veya insanlar arasındaki yardımlaşma ve dayanışma hareketi gerek kültürel gerek dini inancın öngördüğü bir davranış olarak her zaman var olmuştur. Özellikle Türk-İslam kültüründe iyilik ve yardımlaşma davranışının çok güçlü bir geleneğe sahip olduğu bilinmektedir.

Eski Türk kültüründe aile ve boylar arasında bir "sınıf mücadelesi" değil (Ögel 2001: 322) yardımlaşma ve dayanışma esastı. Yetimler ve dullar ailenin güvencesi altındaydı (245), ailelerin devlete asker verme zorunluluğu olduğu için her aile kendisini devletin bir parçası sayıyor, devletin yararını kendi yararı olarak düşünüyordu (243). Toplumda birlik, dirlik, düzen temel esastı (450-460). Birliği sağlamak Han/Hakan kadar herkesin göreviydi. Dolayısıyla gerek toplumun birimleri arasında gerek devlet toplum arasında çok kuvvetli bir dayanışma ve bütünleşme söz konusu olduğu konu ile ilgili literatürde sıklıkla vurgulanan bir husustur.

Türklerde görülen konuk/misafirleri şölenler ile ağırlama, eski Türk kültüründen beri süregelen insani ve ahlaki bir görevdir. Bu hizmetler konuğun hakkıdır (315-317). Selçuklular ile Anadolu'ya intikal eden bu gelenek İslami bir kimliğe bürünerek asırlar boyunca varlığını korumuştur.

Eski Türk kültürü ile ilgili bütün hikaye ve destanlarda ana motif "açları doyurma, çıplakları giydirme" motifidir. Türk töresinin hakana verdiği yetkilerin yanında halkın ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunu da yüklediği görülmektedir (Bedir 2020: 1148). Hakanın yüksek bir onur sahibi olması için mutlaka savaşması değil malını dağıtması, açları doyurması, çıplakları giydirmesi gerekir (Türkdoğan, Türk Tarihinin: 131, 223). Türk kültürünün temel kaynakları kabul edilen Dede Korkut hikayelerinde, Kutadgu Bilig'de, Divan-ı Lügati't-Türk'te, Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'inde,

Yunus Emre'nin şiirlerinde konuksever olmak, insanlığa yararlı iş yapmak, kimsesiz ve yoksul insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve hayır yapmak temel erdemler olarak vurgulanır (Bedir 2020: 1148). Eski Türk kültüründe sadece toylarda değil, doğum, düğün, ölüm, bayram gibi diğer toplumsal olaylarda da yardımlaşma vardır (Güler 2018: 2). Kısaca halka karşı sorumsuz "despotik" bir devlet anlayışından ziyade, halkın ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu bir devlet anlayışı söz konusudur (Ögel 2001: 346-362).

2.1.2. İslam Dininde İyilik ve Hayırseverlik Anlayışı

İslam dininde gelirin adaletli bir şekilde dağılımı ile ilgili çok fazla ayet ve hadis vardır. Sosyal hayatın düzenlenmesi ile ilgili bu ayet ve hadislerden çıkarılan temel ilkeler ve bu kapsamda oluşturulan kurumlar ve uygulamalar vardır (Tuncay 2014: 853).

Öncelikle insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyinin sağlanması İslam dininin temel amaçlarından birisidir. Kur'an-ı Kerim'de 200 civarında ayet ile değişik şekilde iyilik ve yardımlaşma davranışına vurgu yapılmıştır. İyilik/yardımseverlik değerinin yanı sıra diğer insani/ahlaki değerlere vurgu yapan bütün ayetleri birlikte ele alınacak olursa İslam inancında iyi insan ve insanlar arası ilişkilerde yardımlaşma davranışını merkeze alan toplum düşüncesinin hakim olduğu görülür. Dolayısıyla İslam'ın temelde hedeflediği ahlaklı insan ile en önemli amacının kardeşlik inancına bağlı bir barış toplumu inşa etmek olduğu söylenebilir.

İyilik davranışını merkeze alan kardeşlik inancı ile ilgili ayetlerin yanında Hz. Muhammed'in hadislerindeki vurgular da aynı derecede önemlidir. Hz. Peygamber'in hadislerinde, Müslümanların birbirlerini sevmeleri, korumaları[1] güvenmeleri[2] ve birbirlerinin sıkıntılarını gidermeleri[3] amacıyla iyilik ve yardımlaşma davranışlarında bulunmaları konusunda çok büyük vurgular vardır. Öncelikle ana baba ve kardeşlerinden[4] başlayarak, komşulara[5], yetimlere[6], dullara[7] ve herkese yönelik mutlaka iyilik ve yardım davranışlarına vurgu yapılır. İyilik davranışı ile ilgili hadisler, yalnızca birtakım

[1] "Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğunda, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar" (Müslim, Birr).

[2] "Müslüman, insanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir" (Tirmizî, Îmân, 12; Nesâî, Îmân, 8 93; Tirmizî, Sıfâtu'l-Kıyâme, 56) .

[3] "Kim Müslümanın bir sıkıntıdan kurtarırsa, bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtarır. Kim bir Müslümanın kusurunuörterse, Allah da Kıyamet günü onu(n kusurunu) örter" (Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr).

[4] "Veren el üstündür. Vermeye, geçimini sağlamakla yükümlü olduğun kimselerden başla. Annene, babana, kız ve erkek kardeşlerine yardım et, sonra yakınlık durumuna göre devam et" (Nesai, Zekat, 51).

[5] "Komşusu açlıktan kıvranırken, tok yatan kimse iman etmiş olamaz" (İbn Ebî Şeybe, Musannef, İman ve Ru'ya, 6), "Çorba pişirdiğinde suyunu biraz fazla koy, sonra komşularına bak, uygun bir şekilde çorbadan onlara ikram et" (Müslim, Birr, 143).

[6] "Müslümanlar arasında kim bir yetimi yiyecek ve içeceğini üstlenecek şekilde sahiplenirse, affedilmeyecek bir günah işlememişse, Allah onu mutlaka cennete koyar" (Tırmizi, Birr, 14).
"Resûlullah (s.a.v.), "Ben ve yetime kol kanat geren kimse cennette böyle (yan yana) olacağız." buyurdu ve aralarını hafifçe açarak işaret parmağıyla orta parmağını gösterdi" (Buhari, Talâk, 25).

[7] "Kocasız kadınlara, yoksulların işlerine yardım eden kimse Allah yolunda Cihâd etmiş gibi sevap kazanır."
"Dul bir kadının ve fakirin işleri için koşturan kimse, Allah yolunda cihat eden yahut geceyi namazla gündüzü oruçla geçiren kimse gibidir" (Buhari, Nafaka,1).

ihtiyaç maddelerinin karşılanması ile sınırlı olmayıp bireysel kişiliğin ve toplumsal kardeşliğin inşası için çok geniş bir kapsamda vurgulanır[8]. Hz. Peygamber Medine'de yeni bir devlet kurmaktan ziyade kardeşliği esas alan yeni bir toplum kurmuştur (Orman 2019: 54). Dolayısıyla İslam dininin inşa ettiği en önemli müessesenin kardeşlik müessesesi olduğu söylenebilir.

İslam dininde şüphesiz ki bireyler için söz konusu olan bütün davranışlar aynı zamanda toplumsal davranışlardır. İslam dininin bireylere yüklediği zekât, fitre, sadaka ve kurban gibi ibadetlerle muhtaç kimselerin kısmen de olsa ihtiyaçları giderilerek sosyal dayanışmanın güzel bir örneği verilmiş olur. Bu ibadetlerin sosyal politika kapsamına giren ibadetler olduğu söylenebilir.

2.1.3. Türk-İslam Kültüründe İyilik ve Hayırseverlik Düşüncesi

İslam dininin hedeflediği sosyal sorumluluk anlayışının İslam Peygamberi tarafından Medine döneminde uygulamaya konulduğu bilinen bir husustur. On yıl süren (622-632) bu dönem, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen insan ve toplum düşüncesinin pratik bir örneği olarak günümüze kadar her Müslüman insan/toplum için bir model olmuştur. Sözel kültür örneği olarak "İyilik yap at denize, balık bilmezse Halık bilir." atasözünün Kıpçak Türkçesinde, Altınordu Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Oğuz Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde Kumul ve Makedonya Türklerinde görülmesi bunun tipik örneğidir (Durbilmez 2017: 165). İslam dininin bireysel düzeydeki zekat, fitre, sadaka ve kurban ibadetlerinin yanı sıra iyilik/yardım ve kardeşlik olgusu ile ilgili ayetleri ve Peygamber Efendimizin birtakım uygulamaları eski Türk kültüründe olmayan birtakım kurumların ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır.

Osmanlı toplumunda sosyal sorumluluk anlayışının iki alanda kurumsallaştığını söylemek mümkündür. İslam dininin ibadetler kapsamında bireylere yüklediği sorumluluklar bu anlayışın sivil boyutunu oluşturur. Bu kapsamda karşılanamayacak toplumsal sorunların çözümü için kurulan ahilik teşkilatı ve vakıflar ise yine sosyal sorumluluk kapsamında siyasal, ekonomik ve eğitim alanlarında fonksiyonları olan örgütlerdir.

2.1.3.1. İyilik ve Hayırseverlik Düşüncesinin Sivil Boyutu

Aile ve akrabalık kurumu: İslam dininin sosyal politika kapsamında zikredeceğimiz en temel kurumunun aile kurumu olduğunu söyleyebiliriz. Aile kurumu evrensel olmakla birlikte İslam dininin aileye yüklediği fonksiyonlar itibariyle onu bir sosyal politika kurumu haline getirdiğini söylemek mümkündür. Öncelikle aile büyükleri olmak üzere, en uzak akrabaya kadar akrabalık kapsamı içindeki insanların ihtiyaçlarının karşılanması aile üyelerinin sorumluğu altındadır.

[8] "Resûlullah(s.a.v.) şöyle buyurdu: "Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et." Bunun üzerine birisi, "Ey Allah'ın Resûlü! Eğer mazlum ise yardım ederim, ancak zalimse ona nasıl yardım edeceğim?" dedi. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: "Onu zulümden uzaklaştırırsın veya onun zulmüne engel olursun. İşte bu ona yapacağın yardımdır." (Buhari, İkrah, 7).

Türklerin İslam dinini seçmeleri ile kültürlerinde büyük bir değişim yaşanmasına karşılık Eski Türk aile anlayışının büyük bir süreklilik gösterdiği söylenebilir. Bu özellikleri itibariyle Türk aile yapısı ile ilgili tarihsel örf ve geleneklerinin İslami normlar ile uyum sağlayarak Osmanlı aile yapısını meydana getirmiştir. Anne babadan başlayarak en uzak akrabadan en uzak komşuya kadar bireylerin sosyal sorumlulukları vardır.

Mahalle ve komşuluk kurumu: Mahalle olgusu, fiziki yapısı ve mensubu olduğu bireyleri itibariyle siyasal ve kültürel bir yapı olarak, Türk-İslam geleneğinde önemli idari ve sosyal fonksiyonlara sahip önemli bir olgudur. Kentin mahallere bölünerek yapılaşması hayli eski bir örgütlenme biçimidir (Raymond 1995: 89). İlk kentlerden bugüne değin sürekliliğini korumakta ve bu yönüyle evrensel bir gerçek ve temel bir kent kurumu (Faroqhi 1994: 369) olarak dikkat çekmektedir. Bireyin sadece fiziki olarak ikamet ettiği bir mekân değil, bireye kimlik veren, bireyler arası ilişkileri yoğunlaştıran, yayan ve zamana göre de değiştirip dönüştüren (Alver 2013: 21), dolayısıyla bireyi etkileyen hem fiziki bir alan hem de toplumsal bir birimdir.

Mahalleye dair literatürde birçok tanım ve açıklama yapılmış olsa da bu tanım önemlidir: "üyelerinin ortak bir mabette ibadet ettikleri ve nüfusu yaklaşık 1000 kişiden oluşan yerleşim birimi" (Mantran'dan alıntılayan Yel, Küçükaşçı 2003). Görüldüğü üzere tanımda dini bir vurgu vardır. Bu yönüyle mahalle sosyal bir yapı olarak dini çoğunluğun ve bu çoğunluğun yaşam tarzlarıyla da uyumlu bir şekilde, kültürel, sosyal ve hatta idari bir iklimin temsilcisidir (Topuz Demir, Uğur 2020: 462).

Osmanlı döneminin mahallesi, devletin ve toplumun şekillendiği İslam şehrinin yapı taşı niteliğindedir (Alver 2013: 32). Mahalle, toplumsal ilişkilerin henüz çökmediği, insanların birbirlerini yabancı gibi görmedikleri bir alandır. Bütün bu unsurların ortaya çıkardığı dayanışma ruhu, kardeşlik ruhu İslam medeniyetindeki komşuluk anlatıları ile iyice güçlenir. "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir", "Ey Ebû Zer! Çorba pişirdiğin zaman suyunu çok koy ve komşularını gözet!" gibi hadislerle yaşam bulan pratik gerçeklikler mahallelerde hâlâ yaşanmaktadır.

Bu örneklere ek olarak sadaka taşları ve avarız sandıkları verilebilir. Bilhassa sadaka taşları mahalledeki dayanışmanın apaçık, somut delilidir. Mahallenin asli unsuru olan camiden yatsı namazı sonrası çıkan durumu iyi insanların, cami bahçesinde ya da cami kapılarının kenarında bulunan sadaka taşlarının üstündeki kovuğa imkânlarına göre para bırakırlar ve camiden en son çıkan insan ihtiyacına göre bu paradan alır. Öte yandan, avarız sandıkları mahalledeki zengin kimselerin bağış ve sadakalarıyla oluşur. Burada biriken para mahallenin ihtiyaçlarında ya da mahalledeki tamire muhtaç yapıların giderinde kullanılır veya müslim gayrimüslim ayırt etmeksizin ihtiyaç sahibi mahalleliye destek olunurdur (Topuz Demir, Uğur 2020: 470). Bu iki örnek somut olarak canlı olmasa da bu

örneklere ruhunu veren, tesis eden anlayış bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Kısaca sivil bir sosyal politika kurumu olarak "mahalle", Müslüman Türk toplumunda bütün sorunların paylaşıldığı ve çözüldüğü en önemli yaşama alanıdır.

Öte yandan modernleşme hareketleriyle 18. yüzyılda tanışmış coğrafyamızda insanımızın pratikleri değişmiştir. "Modernleşme ve buna bağlı gelişen şehirleşme süreciyle insanlar 'benmerkezci', birey odaklı bir hayat anlayışına doğru yönelmişlerdir. Bu düşünce, her geçen gün arttıkça insanları ve doğal olarak aileleri etkiler hale gelmiştir." (Yıldız, Gündüz 2015: 20). Bu değişimin sonuçları arasında mahalle -kentsel dönüşüm politika ve uygulamalarının etkisiyle fiziki olarak ortadan kalksa da- ve mahalledeki komşuluk ilişkileri "biçim ve muhtevasını değiştirerek varlığını" (Alver 2013: 155) korumaktadır.

Misafirlik kurumu: Daha önce de zikredildiği gibi Türk kültür anlayışı içinde misafir ağırlamak önemli bir gelenektir. Ancak İslamlaşma süreci ile bu gelenek aynı zamanda dini bir görev olarak daha da önem kazanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de iyilik davranışı ile ilgili onlarca ayetlerin yanı sıra bir kısım ayetler içinde özellikle "yolcuya" (Nisa/36) "yolda kalmışa" (Bakara/177) iyilik yapma ile ilgili özel vurgular vardır. Hz. Peygamberin "Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin.", "Misafir istemeyen kimsede hayır yoktur.", "Ne kötüdür o kavim ki, kendilerine hiç misafir gelmez." gibi hadislerinde misafir ağırlamanın önemi belirtmiştir.

Ailelere gelen misafirlerin büyük bir titizlikle ağırlanmaları esastır. Ancak farklı nedenler ile köye/yöreye yolu düşmüş yabancı kişiler ya köy odalarında ya da cami müştemilatı içinde bir odada ağırlanır. Köyün ekonomik durumuna göre yapılan köy odaları normal zamanlarda bir sohbet mekânı iken ikinci işlevi köye gelen misafirlerin ağırlanmasını sağlamaktır. Neşet Çağatay, köylerde bulunan bu köy/konuk odalarının Ahilik teşkilatının bir yansıması olduğun ifade eder (1989: 141). Köy odası olmayan köylere yolu düşen misafirler ise camide ağırlanır. Bu mekânlarda temel ihtiyaçları karşılamak için gerekli imkân ve malzemeler (banyo yapma imkânı veya yeterli sayıda yatak) bulunur. Her iki mekâna en yakın mesafede bulunan komşular, misafir için köy odasına veya camiye yemek getirirler. Bu mekânların temizliği yine yakın komşuların sorumluluğundadır. Kent merkezlerinde ise misafirler daha çok tekke ve imaretlerde yine ücretsiz olarak ağırlanır.

2.1.3.2. İyilik/Hayırseverlik Düşüncesinin Örgütlenmesi

Osmanlı zamanında yoksullukla mücadele önemli yeri olan iyilik, yardımlaşma ve dayanışma anlayışının, bir diğer deyişle hayırseverliğin örgütlenmesi ahilik teşkilat ile lonca sistemi ve vakıflar aracılığıyla gerçekleşmiştir.

2.1.3.2.1. Ahilik Teşkilatı/Lonca Sistemi

Anadolu'da kurumsallaşan Türk-İslam geleneğinin en önemli sosyal güvenlik kurumunun ahilik teşkilatı olduğunu söylemek mümkündür. Ahilik teşkilatı 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da gelişmeye başlayan esnaf ve sanatkarlar birliğini ifade eder (Çağatay 1989: 43). Ahilik kurumunun kaynağı ile ilgili tartışmalar bir yana her şeyden önce Müslüman Türklerin Anadolu'da kurup geliştirdikleri bir teşkilattır. Ahilik teşkilatı tasavvuf kurallarına bağlı bir ahlak eğitimini temel almakla birlikte tamamen ekonomik, sosyal ve siyasal amaçları olan bir meslek örgütüdür. Ahilik teşkilatının temel amacı devlet otoritesinin zayıfladığı durumlarda asayişi sağlamak, sanat ve ticaret erbabının çalışma şartlarını düzenlemek (36-37) ve özellikle toplumda yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamaktır. Aksiyoner din anlayışı sayesinde ahilik teşkilatının bugün devletin sosyal politikalar kapsamında yerine getirmeye çalıştığı faaliyetlerin benzerlerini yerine getirdiğini söylenirse bu teşkilatın tarihte oynadığı rol daha iyi anlaşılmış olur.

Ahilik teşkilatının örgütlenme biçimleri şu şekilde özetlenebilir:

Esnaf Sandığı/Orta Sandığı: Osmanlı İmparatorluğu döneminde Müslüman Türklerin yaşadığı yerlerde her esnaf grubunun bir yardım sandığı vardı. Bu sandıklara, "esnaf vakfı", "esnaf sandığı", "orta sandığı" ve "esnaf kesesi" de denirdi. Sandıkların sermayeleri, esnafın bağışları, çıraklıkların yükselme süreçlerinde ustalarının verdiği paralar, haftada veya ayda bir esnafların mali gücüne göre toplanan paylar, padişahlar veya esnaflardan yapılan hibe veya verilen hediyeler, kira gelirler, vakıf paraları, faizler, vasiyet, hibeler ve teberrulardan oluşuyordu (Tuncay 2014: 856). Ahilik teşkilatının kurduğu bu sandıkların esnaflar için günümüz kredi sistemine benzer bir işlevi olduğu gibi ihtiyacı olan yoksullar için bir yardımlaşma kuruluşu olarak çift yönlü işlev gördüğü söylenebilir.

Yaran Odaları: Köy odalarına benzer şekilde köy ve kasabalarda değişik yaş gruplarındaki gençlere eğitimler veren bir diğer uygulamanın adı "yaran odaları"dır. Ahilik örgütlenmesinin olduğu vilayet köylerinde görülen bu odaların ahilik örgütünün köy ve kasabalardaki bir uygulamasıdır (Çağatay 1989: 142). Kentleşme sürecinin başladığı 1950 yıllarına kadar köylerde yaşayan bu odalar konuk ağırlama, sohbet, haberleşme, özellikle gençler için eğitim merkezleri olarak işlev görmüşlerdir. Kısaca ihtiyaç olan her kişiye yönelik yardım faaliyeti gerçekleştirmek onların görevidir (149-150).

Bacıyan-ı Rum (Anadolu Kadınları) Teşkilatı: Bacıyan-ı Rum teşkilatı olarak isimlendirilen kadınlar hareketi ahilik teşkilatının kadınlar koludur. Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı tarafından Kayseri'de kurulup bütün Anadolu'ya yayıldığı bilinen bu teşkilat ile kadınların eğitimi, el sanatlarında uzmanlaşmaları, iktisadi ve sosyal faaliyetlere katılmaları sağlanmıştır. Bacıyan-ı Rum grubu ahi zaviyelerinin yeme, içme, barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olurken, diğer taraftan

yetim ve muhtaç kız çocuklarının eğitimi ile bakıma muhtaç yaşlı kadınların bakım ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmaktadırlar (Bedir 2020: 1154).

Ahilik Teşkilatının Sosyal Politik İşlevleri

Ahilik teşkilatı bir meslek teşkilatı olarak bilinmekle birlikte aynı zamanda çok güçlü siyasal fonksiyonları olan bir teşkilattır. "Ahilerin, Anadolu'nun bazı şehir ve kasabalarında yönetim işlerinde Selçuklulara yardımcı oldukları, askeri gücün yetişmesine katkıda bulundukları" görülmektedir (Çağatay 1989: 91). Fütüvvet teşkilatı için daha önce zikrettiğimiz otoritenin zayıfladığı zamanlarda çıkan karışıklıkların önünü almak, disiplini sağlamak gibi tamamlayıcı rollerinin yanında Anadolu ahilik teşkilatının mevcut otoriteyi tahkim eden, destekleyen kurucu bir işlevi olduğu görülmektedir (86).

Ahilik teşkilatının Türk gençlerini aylak kalmaktan ve türlü kötü akımların etkisinden kurtarmak, onlara yamak-çırak-kalfa-usta hiyerarşisi içinde sanat ve meslek bilgilerini öğretmek gibi gençlerin yetişmelerinde ciddi katkıları vardı (Çağatay 1989: 92-93). Ahi öğretmenleri namaz oruç gibi temel ibadetlerin yanı sıra, insanlık ülküsü, yardım ve şefkat duygularını, yedirip içirme gibi yardımlaşma duygularını, temel insani ve ahlaki duygularını geliştirmeye çalışırlardı (124-125). Ahilik teşkilatı eğitim, ahlak, sanat, ticaret ve konukseverliğin bir merkezi olarak yüzyıllar boyunca Anadolu'da işlev görmüştür.

Bunların yanında her şeyden önce ahilik teşkilatının bir tarikat değil, aynı zamanda ekonomik fonksiyonu da olan bir esnaf ve sanatkarlar kuruluşu olduğunu bir kez daha belirtmemiz gerekir. Fütüvvetnamelerin esnaf ve sanatkarların çalışma şartlarını düzenleyen tüzükler olduğunu daha önce söylemiştik. Bu tüzüklerde üretici tüketici arasındaki ilişkiler en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiştir. Bu ilişki sürecinde yer alan bütün ara birimler arasında ham maddelerin alım satımı, üretimi/işlenmesi, işlendikten sonra satılması işlemleri kurallara bağlanmış, bu süreçte yer alan kişiler arasında oluşabilecek rekabet, haset ve sürtüşmeler ortadan kaldırılmış, esnaf ve sanatkarlar arasında birlik ve düzen sağlanmıştır (Çağatay 1989: 97-98). Kısaca ahilik teşkilatı çalışma hayatının bütün alanlarını ahlaki kurallara bağlı olarak düzenleyen bir teşkilattır.

13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar sivil toplum kuruluşu olarak varlığını sürdüren ahilik teşkilatı Osmanlı Devleti'nin genişlemesi ve gayrimüslim ticaret ve sanat erbabının da teşkilata alınma zorunluluğunun doğması ile ahilik teşkilatı büyük bir değişime uğramamakla birlikte gedik/lonca ismini almaya başlamıştır (112). Ahilik teşkilatı esnaf ve sanatkarlar için bir meslek grubu, ancak toplum için yaygın eğitim kurumudur. Nitekim yaymaya çalıştığı ahlak anlayışı ile toplumun ihtiyaçları ile ilgili başka yardım çalışmalarına da öncülük etmiştir.

2.1.3.2.2. Vakıflar

Vakf, kelime anlamı olarak durma/durdurma, hareketten alıkoyma, hareketsiz bırakma; ekonomik anlamda, kişisel çalışma ile elde edilen malların gönül rızası ile paylaşılması/dağıtılması anlamına gelirken hukuki anlamda ise "gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleri ile oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır." (Vakıflar Genel Müdürlüğü). "Vakfın kim tarafından ve ne amaçla kurulduğu, nasıl yönetileceği, vakıftan kimlerin yararlanabileceği gibi esasların belirtildiği" vakfiye veya vakıfname isimli belgenin mahkeme tarafından onaylanması vakıf hukuki bir kimlik kazanmış olur (Yılmaz 2020: 294). Dini anlamıyla kişinin sahip olduğu mal varlığını Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla Allah'ın rızasına uygun olarak bağışlamasının bir yoludur. İslam dininde ilk vakıf örneğinin Kabe olduğu kabul edilir (Müftüoğlu 2012: 10). Hz. Peygamber'in Medine'de sahip olduğu yedi ayrı akarını daha sonra Fedek ve Hayber hurmalıklarından hissesine düşeni vakfetmesinin İslami dönemde ilk uygulama örneğidir. Ancak Hz. Ömer'in Hayber'in fethinden kendisine ganimet olarak kalan bir arazinin fakir, köle misafir ve Allah yolunda olanların istifadesi için vakfetmesi ile vakıf müessesesinin meşhur olduğu kabul edilir (Yılmaz 2020: 299). Bu tarihten 20. yüzyıl sonlarına kadar İslam ülkelerinde yayılarak günümüze kadar gelen vakıf kurumu özellikle Selçuklu ve Osmanlı toplumsal hayatında sosyal, kültürel, ekonomik açıdan önemli roller oynamıştır. (Yıldız'dan aktaran Yılmaz 2020: 295) Vakıflar Genel Müdürlüğü verilerine göre "Osmanlı ve Selçuklu döneminden günümüze intikal etmiş; ancak yöneticisi kalmamış vakıf sayısı 52.000 adet" olarak belirtilir (Vakıflar Genel Müdürlüğü). Bu vakıfların izlerini Osmanlı dönemi coğrafyasının hemen her bölgesinde görmek mümkündür.

Vakıfların Sosyal Politika Fonksiyonları

Sosyal politika açısından vakıflar, insanların ihtiyaçlarını karşılayan, temel ihtiyaçlarını karşılayan temel sosyal politika kurumudur. Bugünkü sosyal devlet anlayışının üstlendiği, eğitim, sağlık, bayındırlık, yerel hizmetler, fakirlere yardım gibi birçok toplumsal hizmetleri varlıklı insanların kurduğu vakıflar tarafından yerine getiriliyordu. Vakıfların topluma sunduğu birçok hizmetin yanında, gelirin zengin fakir grupları arasında gelir akışını sağlayarak, gruplar arasında dayanışma ve bütünleşmenin sağlanmasına ve toplumsal barışının sürekliğine katkı yapan en önemli kurum olmuştur (Vakıflar Genel Müdürlüğü). İhtiyaç sahiplerinin yanında ekonomik krizlerde veya savaş, doğal afetler gibi olağanüstü durumlarda toplumsal birlik ve dayanışmayı sağlamışlardır. Vakıflar sadece insanlar arasında ayrımcılık yapmamakla kalmamış, doğaya ve hayvanlara yönelik de hizmetler sunmuşlardır. Hastaneler, kervansaraylar, imaretler gibi yaygın toplumsal meseleler kadar temel ihtiyaç olmayan çok ince noktalarda bile hizmette bulundukları bilinmektedir. Çevre, doğa ve tarihi eserlere, özel mesleklere, özel gruplara, kadınlara, öksüz ve yetimlere, misafirlere ve gayrimüslimlere yönelik çalışma yürüten sayısız vakıf mevcuttur.

Osmanlı döneminde vakıflar, her dezavantajlı grup için ya da her ihtiyaç alanı için, bütün toplumsal hayatı kuşatacak şekilde faaliyet göstermişlerdir.

Vakıf çeşitleri başlığı altında yapılan tasnifte kuruluş amacına göre vakıflar ayrımında "hayri vakıflar" olarak tanımlanan ve mescitler, medreseler, imaretler, hanlar, zaviyeler, hastaneler, kütüphaneler, sebiller, su yolları ve mezarlıklar (Teber 2002: 203) gibi alanlarda faaliyetler gösteren vakıflar bile dini amaçlar ile sınırlandırılamayacak sosyal amaçlı kurumlardır. Avarız vakıfları olarak isimlendirilen, mahalle veya köylerde yoksul kişilerin temel ihtiyaçları ile ilgili her tür hizmeti (barınma, iaşe, bakım, tedavi, çocukların eğitimi, cenazelerde yardım gibi) veren vakıflar tamamen sosyal amaçlı vakıflardır. Yine aile vakıfları olarak tanımlanan, gelirinin bir kısmı kurucu ailenin fertlerine ayrılan ancak diğer kısmı ile dini veya sosyal kapsamda yardım yapan vakıflar da sosyal amaçlı kurumlardır (203). Bu faaliyetlerin hemen hepsi bugün devletin sosyal politika kapsamında verdiği faaliyetler alanına girerken belli bir kısmı devletin varlık sebebi olan temel alanlar ile ilgili olduğu görülmektedir. Modernleşme süreci ile Türkiye'de de sosyal devlet anlayışının öne çıkmasına paralel olarak ilk dönem vakıflara duyulan ihtiyacın azaldığı kanaatini doğurmuştur. Ancak sosyal devlet anlayışının devlet bütçesine getirdiği yükün tartışılmasıyla vakıf kültürünün yeniden canlanmaya başladığını söylemek mümkündür. Gerçekten devletin yükünü azaltma gücüne sahip vakıflar en önemli sosyal politika kurumu olarak günümüzde de önemli işlevler görmektedir.

2.2. Yoksullukla Mücadelede Modernleşme Dönemi: Sosyal Politika Uygulamaları

Modern anlamıyla sosyal devlet uygulamalarının başlangıcı 19. yüzyılın sonlarına tekabül eder. Bu dönemde devletler, vatandaşların günlük yaşantısına müdahale ederek, vatandaşların yaşadığı sıkıntılar ile mücadele etmesine yardım ederek, refah düzeyini attırma amacıyla birtakım politikalar uygulamaya başlamışlardır. Bu politikaların bir kısmını kamuyu kapsayan ölçüde, bir kısmını da bireyler için ayrıca uygulamaktadır. Toplumun hem psikolojik açıdan hem fiziksel açıdan sağlıklı olması için sağlık politikaları; okullaşmayı artırmak için eğitim politikaları; insanların belli risklerden korunması, güvenceye alınması için sosyal güvenlik politikaları; üretimin artırılmasına ve milli gelirin yükseltilmesine yönelik olarak istihdam politikaları; şehir içindeki hareketi sağlamak için ulaşım politikaları; konut edinme sürecinde insani faaliyetlere ket vurulmasını engellemek için konut politikaları; çevre tahribatını önlemek için çevre politikaları ve insanların güvenliğinin sağlanması amacıyla suçla mücadele politikaları uygulanmaktadır. Bireylerin ve grupların refahı için ise aile ve çocuk politikaları, toplumsal dayanışmanın sağlanması, üretimin artırılması ve gelecek nesillerin topluma katkı sağlaması; kadın politikaları, kadınların çalışma hayatındaki dezavantajlarının giderilmesi amacıyla uygulanmaktadır. Bunun yanında marjinal ve dezavantajlı gruplar için uygulanan politikalar da toplumun refah seviyesi açısından önemli göstergelerdir. Bireyler ve gruplara uygulanan sosyal politikalar, sosyal hizmet kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir (Özdemir 2017: 28-39).

2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Sosyal Politika Uygulamaları

Sosyal devlet şeklinde olmasa da 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da eğitim ve sağlık alanında bazı sosyal politikalar uygulandığı bilinmektedir. Bunun yanında komşuluk, akrabalık vb. bağlara dayanan enformel hayır işleri de yaygındır (Özbek 2002: 10-11). 19. yüzyıla kadar sosyal hizmetlerin işletilmesinde ahilik vakıf örgütlenmesi daha önce açıklanmaya çalışıldı. Tanzimat döneminde ise git gide merkezi idare sosyal hizmet politikalarını ele almaya başlamıştır. 1863'te Mevadd-ı Madeniyyeye Dair Nizamnamesi, 1865'te Dilaver Paşa Nizamnamesi, 1867'de Ereğli Maadin-i Hümayun Teamülnamesi ve 1869'da çıkarılan Maadin Nizamnamesi ile çalışma hayatı ile ilgili sınırlı sayıda düzenlemeler yapılmıştır (Tokol 2020b: 60). 1876'da yürürlüğe giren Kanun-i Esasi'de ortaya koyulan vatandaşlık şekli "hukuki açıdan korunan birey"dir. Köy ve kasabalara eğitim ulaştırılmış, şehir merkezlerine halkın faydalanabileceği hastaneler açılmıştır (Özbek 2002: 16).

1869 tarihinde yürürlüğe giren Maadin Nizamnamesi'nde işçilerin zorunlu çalıştırılması yasaklanmış, iş kazalarına karşı işverenlerin alması gereken bazı önlemler belirtilmiştir. Bu gelişmelerin ışığında Osmanlı Devleti'nde 2. Meşrutiyet tarihine kadar önemli bir işçi örgütlenmesi görülmemiştir. 1871 yılında kurulan Ameleperver Cemiyeti ilk işçi hareketi olarak kabul edilir. 1895'te açılan ancak bir yıl sonra kapatılan Osmanlı Amale Cemiyeti de başka bir işçi hareketi olarak örnek verilebilir. Mecelle'nin bazı maddeleri ile işçilere yönelik düzenlemeler ortaya koyulmuştur. Mecelle'nin 563. maddesine göre bir kişinin sağladığı hizmet karşısında maddi karşılık alabilmesi için yaptığı hizmeti meslek edinmiş olması gerekmektedir. 566. maddeye göre ise bir işçinin, yaptığı hizmetin karşılığını mal olarak alması yasaklanmış, hizmetin karşılığının nakdi olması gerektiği belirtilmiştir. 495. maddede ise işçilerin güneşin doğuşundan batışına kadar çalışması gerektiği, daha fazla çalışmasının veya çalıştırılmasının yasaklandığı ifade edilmiştir (Koray 2020: 154).

Osmanlı devletinde sosyal güvenlik alanındaki gelişmeler Tanzimat döneminin ardından, devlet yönetiminin değişmesiyle başlamıştır. Bu dönemde kamu görevlilerini desteklemek amacıyla "tekaüt (emekli) sandıkları" kurulmaya başlanmıştır. 1866'da Askeri Tekaüt Sandığı, 1881'de Sivil Memurlar Tekaüt Sandığı, 1890'da Seyri Sefain Tekaüt Sandığı, 1909'da Askeri ve Mülki Tekaüt Sandığı ve 1917'de Şirketi Hayriye Tekaüt Sandığı kurulmuştur. Korumasız gruplar için ise Osmanlı Devleti'nin son yıllarında bazı kurumlar açılmıştır. 1868 yılında Kızılay, 1892'de Darü'l-Aceze, 1915'te Darü'l-Eytam ve Darü'ş-Şafaka kurulmuştur (Alper 2020: 243).

2. Meşrutiyet dönemi ile özgürlük hareketi ortaya çıkmış, işçi hareketlerinin gelişmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Dönemin büyük kentlerinde kötü koşullar altında çalışan işçiler protestolar düzenlemiştir. 1908 yılında yabancı sermayenin etkin olduğu işyerleri başlıca olarak kamu işyerlerine kadar toplamda 30 adet protesto düzenlenmiştir. 1900'lü yılların başındaki işçi sayıları

hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Osmanlı Devleti'nin çok uluslu bir devlet olması hasebiyle işçiler farklı uyruklardandır. 1915 Sanayi Sayımı'nda sektördeki işçilerin yalnızca yüzde 15'inin Türk olduğu belirlenmiştir. 1909 tarihinde yürürlüğe giren Tatil-i Eşgal Kanunu ile devlet, kamu sektöründe sendika faaliyetlerinin yürütülmesini ve grev yapılmasını yasaklamıştır. Dönemin devleti, konu hakkında koruyucu bir tutum değil, yasaklayıcı bir davranışta bulunmuştur (Koray 2020: 154-155). Özellikle savaş yıllarında sosyal devlet anlayışı milliyetçi ve militarist bakış açısıyla uygulanmıştır (Özbek 2002: 18). 1. Dünya Savaşı ile savaşa katılmayan devletlerin bile sosyal alan dışındaki harcamaları artmıştır. Bu nedenle, savaşın tarafı olan Osmanlı Devleti'nde sosyal politika alanı daralmıştır.

2.2.2. 1923-1980 Dönemi Sosyal Politikalar: "Sosyal Hukuk Devleti"

Tek Parti Dönemi: Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde sosyal politikalar oldukça dar kapsamlıdır. Ülkenin hepsini kapsayacak genel bir çalışma yasası yerine bölgelere özel yasalar çıkarılmıştır. İlki, 1921 tarihli ve 151 sayılı Ereğli Havzası Maden İşçilerinin Hukukuna Mütedair Kanun'dur. 1925 yılında ise işçilerin hafta sonu tatil yapmasını sağlayan Hafta Tatili Kanunu çıkartılmıştır. 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nda işçiler hakkında önemli yenilikler getirilmiştir. O tarihte en çok tarım alanında faaliyet yürütülmüş, endüstrileşme için liberal bir politikanın gerekliliği dolayısıyla herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Kimsesiz çocuklar için 1921'de Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. 1930 yılında korunmaya muhtaç kadınların ve çocuk işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesine ilişkin kanunlar Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda ifade edilmiştir. Ancak gerekli denetimlerin yapılmaması ile uygulama eksik kalmıştır. Dönemin devlet yapısının işçi sınıfının isteklerine ve baskılarına karşı duyarlı olmaması ile cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal politika ve işçiler hakkında oldukça sınırlı hamlelerde bulunmuştur. Büyük Buhran dönemi ile dünyadaki ekonomik sıkıntılar Türkiye'yi de etkilemiş, devlet ekonomik hayata müdahale etmiştir (Koray 2020: 156).

1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi kararları neticesinde devletin sanayileşmede izlediği liberal politikalar başarısız olunca 1932 yılında bu politika terk edilmiş, devlet endüstrileşmede için aktif rol oynamaya başlamıştır (Tokol 2020b: 61). İlk 5 Yıllık Kalkınma Planı 1934 yılında uygulanmaya başlamıştır. Bu planla birlikte Kamu İktisadi Teşebbüsleri kurulmuştur. Her yıl devlet bütçesinden altı milyon liralık meblağ, planın uygulanmasından sorumlu Sümerbank'a aktarılmıştır (Koray 2020: 157). 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu ile çalışma hayatı için önemli bir adım atılmıştır. Devletin işveren konumuna gelmesi, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olması ve Uluslararası Çalışma Örgütü'ne katılması İş Kanunu'nun çıkarılmasına sebep olmuştur (Koray 2020: 158). İlk 5 Yıllık Kalkınma Planı'nın başarıya ulaşmasıyla 1939-1943 için hazırlanmış ikinci plan, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır (Tokol 2020b: 61).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olsa da özellikle 1940-1945 yılları arasında ekonomik durgunlukla birlikte sosyal politikalar da verimli bir şekilde uygulanamamıştır (Boratav 2015: 83). Savaş sonrasında batılı ülkeler, sanayileşmenin neden olduğu koşullar dolayısıyla oluşan problemleri çözmek için sosyal devlet sıfatına bürünmüştür. Türkiye'de batılı ülkelerde görülen işçi sınıfı problemleri olmamasına rağmen batı ülkelerindeki sosyal haklarla ilgili mücadelelere kayıtsız kalınamamış ve 1945 yılından itibaren sosyal politika alanında birtakım çalışmalar yapılmıştır. İşçiler için 1945 yılında İşçi Sigortaları İdaresi kurulmuştur. 1946 yılında açıklanan 10 Yıllık Milli Sağlık Planı ile öncelikle sağlık hizmetine ulaşamayan köylere sağlık hizmeti ulaştırılması hedefleniyordu. Bu dönemde hastane ve hastanelerdeki yatak sayıları neredeyse ikiye katlanmıştı (Buğra 2013: 168).

Devlet, eğitim, sağlık, konut ve sosyal yardım alanlarında faaliyetler yürütmeye başlamış, bu faaliyetler ile ilgili çeşitli kanunlar çıkarılmış, gerekli bakanlıklar maddi yönden geliştirilmiştir (Candan, Erol 2017: 113). 1946'da Cemiyetler Kanunu ile işçilerin sınıflara göre örgütlenmesini engelleyen yasak kaldırılmıştır. 1947 yılında ise 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir (Tokol 2020b: 63). Bu dönemin kendi içinde ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. 1932 yılından İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde devlet otoriter bir konumda iken İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin otoriterliği biraz yumuşatılmıştır. Bu dönemde kamuoyunda ve hükümet üzerinde etkili bir şekilde hareket edebilen bir işçi sınıfı henüz yoktur. Halk, toplumsal ve siyasal nedenler ile sendikacılığa olumsuz bakmaktadır. Sadece devlet sosyal politikanın oluşmasında rol oynar, devletin rolü ise sınırlıdır (Koray 2020: 160). Mevcut bilgilere bakılırsa ülkemizde "sosyal devlet" kavramının 1850-1950 yılları arasında oluştuğu söylenebilir (Özbek 2002: 19).

Türkiye'de çok partili döneme geçilmesi endüstrileşme hareketlerini de etkilemiştir. Özel girişimler yapılmaya başlanmıştır. Önce çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeler ve denetlemeler yapan Çalışma Bakanlığı, ilerleyen zamanlarda ise İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştur (Koray 2020: 159). Yine aynı dönemdeki önemli gelişmelerden biri de köyden kente göçlerin ve gecekondulaşmanın başlamasıdır. Tek parti dönemine bakıldığında göçler sonucunda şehir yoksulluğunun oluşması ve bunu engellemek adına yapılan çalışmalar ve yoksulluğun iyice belirginleşmesiyle gerçekleştirilen yardım faaliyetleri görülür (Özbek 2006: 189). 1949 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabul edilmesi ve Dünya Sağlık Örgütü üyeliğinin de aynı çalışmalar kapsamında yapıldığı söylenebilir.

Çok Partili Döneme Geçiş: Çok partili sisteme geçiş çalışmalarının başladığı yıllarda Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile dışa bağımlı hale gelen Türkiye 1947 yılında IMF, OECD, Dünya Bankası'na, 1952 yılında ise NATO'ya üye olmuştur. Çok partili hayata gerçek manada geçilen 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin temel politikası "uluslararası

ekonomik sisteme entegre olmak" olmuştur. Sosyal güvenlik politikaları kapsamında 1950 senesinde Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu, 1957 senesinde Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu kabul edilmiştir (Güvercin 2004: 92). Bu dönemde işçi sayıları artmış ve aldıkları ücretlerde iyileştirme yapılmışsa da Türk-İş Konfederasyonu'nun kurulmasının haricinde sendikal anlamda yeterli çalışma yapılamamış, grev, pazarlık ve toplu iş sözleşmesi gibi haklar verilmemiştir (Çavdar 2008: 82). Bunun sonucunda işçi sınıfı örgütlenememiştir.

Menderes'in tarımı gelişmenin en önemli unsuru görmesi ve tarımı önceleyen politikaları (Avcıoğlu 1984: 619) nedeniyle sosyal hizmet daha çok tarım sektörünü geliştirme politikaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. 1956 yılında devlete bağlı kuruluşlardaki işçilere her sene bir aylık ücretlerine eşdeğer ödeme yapılmasına karar verilmiştir. Kömür madenlerindeki işçilerin de maaşlarında geliştirme yapılmıştır (Talas 1992: 145). 1946-1953 yılları değerlendirilecek olursa ülkedeki tüm grupların yaşam koşullarının daha iyi duruma geldiği, gelirlerin arttığı ancak maaşlı çalışanların göreli durumlarının geriye gittiği, özellikle mülk gelirlerinin ve ticari gelirlerin milli gelir içerisindeki paylarının yükseldiği bir dönem olduğu söylenebilir (Boratav 2015: 108).

1960 Darbesi: Menderes hükümetinin 1960 yılında darbeyle devrilmesi ile yeni hükümetin önceliği ekonomik iyileşme olarak belirlendi. Gecekondulaşma süreci darbe ile tırmanışa geçmiş, gecekonduların etrafında şekillenen iş olanakları, yoksulluktan kurtulma süreci şeklinde algılanarak sosyal devletin gerçekleştirdiği bir fırsat alanı gibi sunulmuştur (Buğra 2000: 97-128). 1961'de hazırlanan yeni anayasada sosyal devlet de kendine yer bulmuştur. Anayasada bulunan "İnsan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adâleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak" ifadesi sosyal devlete bir atıftır. "Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti" olduğu ifadesi ise bu rejimi güvence altına alır. 41. maddedeki "İktisadi ve sosyal hayat, adâlete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir" ifadesinde de insanlara uygun bir hayat sunma ve isteklerini dikkate alma fikri ifade edilmektedir (Candan, Erol 2017: 105).

Yine 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ile sosyal politikaların belirli bir planlama ile gerçekleştirilebileceğinin göstergesi olmuştur. Kapsamlı planda sağlık, nüfus planlanması, yaşlıların bakımı, sakatların ve suçluların topluma adaptasyonları, kimsesiz çocukların bakımı ve benzeri konularda hedefler belirlenmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT] 1963). 1961 yılında maddi olanakları zayıf olan öğrencileri desteklemek amacıyla Yüksek Öğrenim Kredi Yurtlar Kurumu kurulmuştur. Aynı yıl sağlığın bütün vatandaşlar için temel bir hak olduğu kabul edilerek düşük gelir grubundaki vatandaşlar için birçok düzenlemeye imza atılmıştır (Tokol 2020b: 63). İşçi

Sigortaları Kurumu ise daha fazla kesimi kapsaması amacıyla Sosyal Sigortalar Kurumu'na dönüştürülmüştür. Benzer konular içeren ikinci planlama döneminde (1968-1972) ise Bağ-Kur kurulmuştur (DPT 1968). "Sosyal devlet" olgusunun yerini piyasa dönemine bıraktığı ile ilgili tartışmaların yapıldığı dönemde oluşturulan 1973-1977 planında ise Sosyal Hizmetler Kurumu'nun kurulacağı açıklanmıştır (DPT 1973). Afetzedeler, korunmaya muhtaç çocuklar ve göçmenlere daha önce ayrılan 36,5 milyon liranın 82,6 milyon liraya çıkarıldığı açıklanmıştır. 65 yaşını doldurup herhangi bir sosyal güvencesi olmayan vatandaşlara aylık bağlanması da bu dönemde olmuştur.

1980 yılına kadar gerçekleştirilen sosyal politikalar, popülist yaklaşımla gerçekleştirilen tarım politikalarından ayrı düşünülemez. İktisadi kalkınma dönemine denk gelen bu süreçte sosyal çelişkileri azaltma amacı ile devlet sosyal alana müdahalelerde bulunmuştur (Özbek 2002: 22).

2.2.3. Neoliberalizm ve 1980 Sonrası Sosyal Politika Uygulamaları

1980 yılı Türkiye için sosyal, siyasal, ekonomik, kısacası her açıdan büyük bir kırılmanın yaşandığı yıl olmuştur. Bu kırılmaların genel adı sosyal hayatın her yönünü etkileyen neoliberal küresel süreç olarak isimlendirilmektedir. Konu ile ilgili kaynaklarda 80'li yıllardan itibaren ülkemizde "devletin refah devleti anlayışını terk ederek, eğitim, sağlık, yoksulluk gibi meselelerden sıyrıldığı" (Demirhan, Kartal 2014; 257) devletin artık sosyal yönünü bir kenara bıraktığı ve "o güne kadar altın yıllarını yaşayan refah devleti-sosyal devlet anlayışı tedavülden kaldırılarak" yoksulların liberalizmin vahşi tutumuna terk edildiği yaygın bir tema olarak işlenir (Candan, Erol 2017; 113). Gerçekten çeşitli saiklerle yoksulları kendi kaderine bırakan, yoksulların üzerindeki koruyucu eli üzerlerinden çekip alan, o güne kadar sosyal devlet anlayışına içkin müdahaleci devleti ortadan kaldıran neoliberalizm konu itibariyle ticari serbestliği, dışa açılmayı öngören küresel düzenin adıdır. Bu düzenin bilhassa 1980'lerde görünür olması ve palazlanması tüm dünyada yoksulluğu ve zenginliği arttırmış, sosyal refahın toplumun tümüne yayılma imkanını ortadan kaldırmış ve geri dönülemez bir küresel sürecin motor gücü olmuştur. Neoliberalizm yoksulluğu, devletin sorumluluğundan çekip almış, toplumun kendi sorumluluğuna bırakmıştır. Ancak her felsefi/politik düşüncenin pratik uygulamaları ülkelere göre farklılık gösterdiği bilinen bir gerçektir. Çalışmanın bu bölümünde neoliberal dönem olarak adlandırılan bu dönemde Türkiye'de uygulanan sosyal politikaları kısaca özetlenecektir.

1983'te yeni hükümet ile Türkiye'nin neoliberal küresel ekonomik sürece eklemlenmesiyle özelleştirmeler başlamış, özel sektörle beraber Türkiye'ye has bazı konularla devletin de içinde yer aldığı kalkınma hamleleri yapılmıştır (Demirhan, Kartal 2014; 257). Serbest piyasa, dışa açık ekonomi ve devletin hacim olarak küçültülmesi zihniyetine dayanan neoliberal ekonomik politikalar öncelikli olmuştur (Çalcalı 2011; 190). Bu sebeple sosyal politikalar bütünüyle ortadan kalkmasa da ciddi bir kırılma yaşamıştır. Cevdet Yılmaz, neoliberal küresel süreci ve etkilerini şu şekilde özetlemiştir:

"1970'lerden itibaren sosyal devletin evrensellik ve hak temellilik ekseninde sunduğu sosyal programlar, tam istihdam politikaları ve artan sosyal harcamalar sorgulanmaya başlamıştır. Keynesçi refah devleti uygulamaları 1960'lardan itibaren gelişen yeni sosyal hareketlerin, 1970'lerde yaşanan kriz ile gelişen yeni liberal uygulamaların ve 1990'lardan sonra yaşanan küreselleşmenin etkisiyle sorgulanmaya başlanmıştır. Diğer yandan, refah devleti hantallaşmış, büyük bir bürokrasiye sahip olması, refah yardımlarının küresel rekabet koşullarında sürdürülebilir olmaması, piyasanın işleyişine müdahale ederek rekabeti engellemesi, yoksulları yardımlara bağımlı hale getirmesi gibi gerekçelerle yeni liberal ve yeni muhafazakâr yaklaşımlar tarafından eleştirilmiştir. 1980'lerden itibaren dünyada ve Türkiye'de bu anlayışın etkisi yoğun olarak hissedilmekte, hak temelli sosyal politika anlayışından çalışma refahına doğru hızlı bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşüm, çalışma yaşamı, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar alanında piyasa temelli, bireyin sorumluluğunu esas alan, negatif özgürlüklere vurgu yapan, hayırseverliğe ve geleneksel değerlere öncelik veren politikalar ile kendini hissettirmektedir." (2012; 294).

Bu bağlamda yoksulların durumu ile ilgili geliştirilen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ve yeşil kart uygulamalarının yanında yerel yönetimler ile cemaatler, tarikatlar, vakıflar, dernekler, gönüllü kuruluşlar ve özel sektör bu sosyal politika anlayışının önemli araçları olarak var olmuştur" (Çalışkan 2020; 8). Bu duruma karşı da geliştirilen yeni sosyal devlet anlayışı ya da yeni sosyal politika anlayışına sosyal toplum demek daha doğru olacaktır. Türkiye yıllardan beri en büyük gücü olan toplumsal dayanışma gücünü yeniden sahaya sürmüş, yoksulluk mahalli ve yerel bir sorun alanı olarak toplumun sorumluluğuna itilmiştir. Bu süreçte devlet kurumu sadece eski rolünden sıyrılmış fakat her zaman gözetleyen, düzenleyen bir yapıda var olmaya devam etmiştir.

1983 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın teşkilat ve görevleri yeniden ele alınmış ve 181 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname çıkarılmıştır. Bu düzenlemeyle 1936 yılından beri yürürlükte olan 3017 sayılı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Teşkilatı ve Memurin Kanunu'nun bu Kanun Hükmündeki Kararnameye aykırı hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır. 1989 yılında yapılan değişiklikle ise 181 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin adı Sağlık Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname olarak değiştirilmiş ve söz konusu Kararname'de geçen sosyal yardımlar ifadesi yürürlükten kaldırılmıştır. 1983 yılında bu kez Osmanlı döneminden kalma nizamname yerine 2860 sayılı Yardım Toplama Kanunu çıkarılmış ve yardım toplanması, yardımların kullanım ve denetimine ilişkin esas ve usuller yeniden belirlenmiştir (Yay 2015: 22).

Türkiye'de sosyal hizmetlerin tam manasıyla hukuken tanınması 27.5.1983 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 24.5.1983 tarihli ve 2828 sayılı "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu" ile olmuştur (Onat 1994: 47). Böylece, sosyal hizmetlerden sorumlu; sosyal ve ekonomik sebeplerle yoksunluk içine düşmüş kişilere veya ailelere yönelik sosyal hizmetleri planlamak, uygulamak ve denetlemekle yükümlü bir kamu kuruluşu olarak SHÇEK tesis edilmiş oldu.

Türkiye'de yayınlanan Kalkınma Planları'ndaki "sosyal hizmet" ile ilgili algıya bakılınca, sosyal hizmet kavramının farklı isimlerle aynı manada veya benzer bir çerçeve içerisinde kullanılabilirliği bir kez daha görülebilmektedir. Buna göre, günümüzde "sosyal hizmet" ile anlaşılan manalara ve içeriklere paralel olarak, sosyal hizmet, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "sosyal hizmetler" (DPT 1963: 423); ikincisinde "sosyal refah hizmetleri" (DPT 1968: 229); üçüncüsünde "sosyal yardım ve sosyal refah hizmetleri" (DPT 1973: 807); beşincisinde "sosyal hizmetler, yardımlar ve sosyal refah hizmetleri" (DPT 1985: 155) gibi değişik çerçeve ve tabirlerle ele alınmaktadır.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu 1986 yılında kurulmuş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin yoksulluğu önleme noktasında en önemli sosyal yardım uygulamalarından birisi olmuştur (Çalcalı 2011: 190). Hak temelli olarak nitelendiren bu fonun amacı,

> *"Fakir, çaresiz ve muhtaç durumda olan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir." şeklinde belirtilmiştir (Metin 2011: 187).*

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz, sosyal yardımların önemini bir kez daha ortaya çıkarmış ve bu süreçte sosyal yardım politikaları yeniden ele alınmıştır. Öncelikle 5263 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun 09.12.2004 tarihinde yürürlüğe girmiş ve bu yasa ile sosyal yardımlar konusunda yasal düzenlemeler yapılmıştır (Yiğit ve Eken, 2013: 289). 2000'li yıllarda sosyal yardımlarla ilgili olarak çıkarılan diğer temel kanunlar ise şunlardır: 03.03.2004 tarihli ve 5102 sayılı Yüksek Öğrenim Öğrencilerine Burs Kredi Verilmesine İlişkin Kanun, 01.12.2004 tarihli ve 5263 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, 01.07.2005 tarihli ve 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 03.07.2005 tarihli ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ve 31.05.2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'dur (Yay 2015: 23).

2002 yılındaki iktidar değişikliğiyle uygulama alanı bulan sosyal politikaların çoğu eğitim alanındadır. Bu uygulamalardan bir kısmı şartlı eğitim yardımı gibi sadece ihtiyaç sahiplerine yönelik olmakla beraber diğerleri toplumun tüm bireylerine yönelik uygulamalardır. 2003 öğretim yılından itibaren devlete ait ilköğretim okullarında, 2006'dan itibaren de ortaöğretim okullarında ders kitaplarının ücretsiz dağıtılmaya başlamıştır. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak, hizmette kaliteyi arttırmak adına, ilköğretim ve lise düzeyinde okul ve derslik sayılarının arttırılması, öğretmen atamalarının yapılması, üniversiteye girişlerde okul katkı paylarının kaldırılması, okul katsayı farklılıklarının giderilmesi gibi adımların yanında üniversite sayısı da artırılmıştır (Sayan Koytak 2015: 86).

2007 yılı itibariyle sağlıkta hizmete erişimin kolaylaştırılması bir başka önemli gelişmeydi. SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı birleştirildi. Sevk almadan tüm devlet hastanelerine ve özel hastanelere doğrudan gitmenin önü açıldı. Ayrıca serbest eczanelerden ilaç almak da mümkün hale geldi. Ambulansın ücretsiz hale gelmesi sağlık hizmetlerine ulaşım bakımından oldukça önem taşıyordu (84).

Türkiye'de sosyal politikalara verilen önemin en önemli göstergelerinden biri 2011 yılında ASPB'nın (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) kurulmasıdır. Daha önce Devlet Bakanlığı bünyesinde yapılandırılmış sosyal yardımlar bu kurum bünyesinde toplanmıştır. 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname uyarınca Sosyal Güvenlik Kurumu Primsiz Ödemeler Genel Müdürlüğü Kanun Hükmünde Kararnamenin yürürlüğe girdiği tarihte kapatılmış, iş ve işlemler ile 2022 kapsamında yapılan sosyal yardımlar Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğüne aktarılmıştır. 2012 yılı itibarıyla Genel Sağlık Sigortasının hayata geçirilmesiyle birlikte Yeşil kart uygulamasına son verilmiş, söz konusu Kararname ve 28.12.2011 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Genel Sağlık Sigortası Kapsamında Gelir Tespiti, Tescil ve İzleme Sürecine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik doğrultusunda Genel Sağlık Sigortası gelir testi işlemleri ve yapılacak sosyal yardımların belirlenmesi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın koordinasyonuna verilmiştir (Yay 2015: 23-24).

Genel olarak 1980 sonrası sosyal yardımları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Gıda Yardımları: Barınma Yardımları, Sosyal Konut Projesi, Yakacak Yardımları, Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yapılan Yardımlar, Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar,

Eğitim Yardımları: Eğitim Materyali Yardımları, Şartlı Eğitim Yardımları, Öğle Yemeği Yardımı, Ücretsiz Ders Kitabı, Öğrenci Taşıma Barınma ve İaşe Yardımı, Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınması, Yurt Yapımı,

Sağlık Yardımları: Şartlı Sağlık Yardımları (Sağlık ve Gebelik), Engelli İhtiyaç Yardımları, Tüp Bebek Projesi, GSS Gelir Tespiti ve Prim Desteği, Yeşil Kart,

Özel Amaçlı Yardımlar: Aşevleri, Afet (Acil Durum) Yardımları,

Yaşlı ve Engelli Yardımları: 65 Yaş Aylığı, Engelli Aylığı, Engelli Yakının Aylığı (18 Yaşından Küçük Engelliler), Silikozis Hastalarına Yapılan Ödemeler,

Proje Destekleri: Gelir Getirici Proje Destekleri, Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi, İstihdam Eğitimi Projeleri, Sosyal Hizmet Projeleri.

2.3. Türkiye'de Refah Dağıtımının Ana Aktörleri

Bir toplumun bolluk ve rahatlık içinde yaşamasının (TDK) ifadesi olan refah sürekli olarak üretilir, biriktirilir ve ardından dağıtılır. Bu kapsamda Esping-Andersen, refah devletlerini çeşitlendirirken refahın dağıtımında rol alan üç aktörü ele alır: aile, devlet ve piyasa. Sivil toplum kuruluşları, Esping-Andersen'in ortaya koymuş olduğu bu çerçeveye daha sonra sosyal bilimciler tarafından eklemlenmiş olup literatür tarafından kabul görmüştür. Ancak refahın adaletsiz dağılımı ise sınıflar arası uçurumun derinleşmesine yol açarak yoksulluk olgusunun ortaya çıkmasına yol açar. Bu itibarla refahın dağıtımı ifadesi ile toplumsal refahın altında kalmış ya da toplumsal refahtan payına düşeni gerektiği kadar alamamış yoksul kişilere yönelik olarak yapılan yeniden dağıtım olayı kastedilir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle refahın dağıtımında yer alan genel unsurlar kısaca özetledikten sonra bir sonraki alt bölümde dar anlamda yoksullara dönük olarak yapılan çalışmalara yer verilecektir.

2016 yılında Türkiye genelinde 1630 kişiyle yapılan araştırmada, katılımcılar refahın dağıtımında aileyi %93'lük oranla ilk sıraya taşırken ikinci sırada %91 ile devlet gelmektedir. Refahın dağıtımında piyasanın etkili olduğunu düşünenlerin oranı%60 iken sivil toplum, refahın dağıtımında %54 ile son sırada yer almaktadır (Aysan 2017: 14-16). Bu araştırma sonuçları, refahın vatandaşlar tarafından nasıl algılandığı ve refah dağıtım aktörlerini bakış açılarını anlamak açısından önemlidir.

Aile: Aile, refahın dağıtımında devletle birlikte en önemli ve en etkin kurumlardan biridir. Özellikle geleneksel toplumlarda işsizlik, yaşlılık ve engellilik gibi birçok risk aile içinde giderilir (Aysan 2020: 6). Ailenin toplam geliri, ihtiyaca göre üyeler arasında bölüştürülerek refah sağlanmış olur. Yalnızca geleneksel toplumlarda değil, birçok dünya ülkesinde sosyal problemlerin çoğu öncelikle aile içerisinde giderilmeye çalışılır. Sosyal bilimciler de birçok toplumda özellikle çocuk ve yaşlı bakımının ailelerin, bilhassa kadınların sorumluluğu olarak algılandığını ifade eder (Aysan 2018b: 318).

Geleneksel dayanışma ağlarının henüz çözülmediği ya da diğer toplumlara göre görece az çözüldüğü Türk toplumunda birçok sıkıntı aile ve yakın akrabalık ilişkileri içinde çözümlenir, hatta bazı durumlarda dışarıdan yardım istemek ayıp addedilir. Kentleşme süreci ile aile kurumunda çok büyük değişimler yaşanmasına rağmen bu yardımlaşma davranışının aile ve akrabalık kurumunda büyük oranda varlığını koruduğu söylenebilir. Hatta üye sayısı itibariyle çekirdek ailelerin bile fonksiyonel anlamda büyük oranda geniş aile özelliğini koruduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle kriz dönemlerinde aile ve akrabalar arasında gerçekleşen yardım davranışları literatürde yer almamakla birlikte krizlerin şiddetinin azaltılması veya atlatılmasında çok ciddi paya sahip oldukları sıklıkla vurgulanan bir husustur. Gerek aile üyelerinin bakımı, temel ihtiyaçlarının karşılanması gerek ailede

bulunan engelli veya yaşlı kişilerin bakımı birçok kültürde olduğu gibi Türk-İslam geleneğinde de aile kurumunun temel sorumlulukları arasındadır. Nitekim, Türkiye'de aile kurumunun son yıllarda yaşadığı demografik dönüşüme bağlı olarak gittikçe azalan oranlara rağmen yapılan araştırmalar da bunu doğrular niteliktedir. Aysan'ın 2018 yılında ortaya koyduğu "Nesiller Arası Transferin Değişimi ve Mutluluğa Etkisi" isimli çalışmasında, çocuk bakımı 2006 yılında %93 oranında, 2016 yılında ise %88 oranında anne tarafından yapılmaktadır. Bakıcı veya kreş/ anaokulu tarafından veya diğer şekillerde bakım hizmeti alan çocukların oranı 2006 yılında %2.5'ten 2016 yılında %4.6'ya çıkmıştır (2018b: 324). Günümüzde bu oranın daha da yüksek çıkması muhtemel olsa da çocuk bakımının çoğunlukla anne ile diğer aile üyeleri arasında paylaşıldığı bir gerçektir. Yine aynı incelemede, 2006 yılında yaşlıların %96.5'ine eşi, çocukları, torunları olmak üzere aile içinde bakıldığı ortaya koyulurken 2016 yılında bu oran %95.5'e gerilemiştir (324). Genel anlamda gerek ekonomik bir güvence sistemi olarak gerekse bakım hizmetlerinin sağlandığı güvenli bir kurum olarak aile, Türkiye'de refah sağlayıcı asıl aktörlerden biri olarak var olmaktadır.

Devlet: Aile kurumuyla birlikte refahın dağıtımında en aktif rol oynayan diğer bir aktör olan devlet sahip olduğu ekonomik ve siyasi güç itibariyle piyasa, aile ve yerel aktörlerin üstesinden gelmeleri mümkün olmayan büyük tahribatı sosyal politikalarla düzeltmeye çalışmıştır" (Aysan 2018b: 318). Devlet, vatandaşlarını sosyal risklere karşı korumak ve toplumsal refahı adaletli bir şekilde dağıtarak eşitsizleri engellemek gibi görevlerini, sosyal politikalar yoluyla yerine getirmeye çalışır. Özellikle Türkiye'de Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tüm vatandaşlara yönelik ücretsiz sağlık ve eğitim hizmetleri sunulurken bunun yanında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı dezavantajlı gruplara ve muhtaç kesime yönelik yoğun sosyal yardım programları sunmaktadır. Hükümetin yanında, yerel ölçekte il ve ilçe belediyeleri de benzer şekilde "hükümetin boş bıraktığı sosyal politika alanlarını doldurmaya" çalışarak (Aysan 2020: 9) özellikle dezavantajlı gruplara yönelik yaptığı yardımlarla refahın dağıtımına katkı sağlamış olur.

Piyasa: Refahın dağıtımında diğer bir aktör olan piyasa, diğer refah dağıtıcılarının yanında görece az fakat giderek artan bir öneme sahiptir (Aysan 2020: 9). Özellikle Türkiye'de 1980'lere kadar daha çok devletin tekelinde bulunan kurumlar, yeni neo-liberal politikalarla birlikte özelleştirilmeye gidilmiş ve devletin sunduğu sağlık, eğitim gibi birçok hizmet özel kurumlar tarafından da sunulmaya başlanmıştır. Bilhassa günümüze gelindiğinde Türkiye'de yaşlanan nüfus ve maliyeti artan yaşam standartları bir taraftan devletin vatandaşların refahında daha aktif rol oynamasına neden olurken diğer yandan artan sosyal harcamalar sebebiyle devleti başta piyasa olmak üzere diğer aktörlerle iş birliği yapmaya zorlamıştır (Aysan2018a: 117). Burada diğer refah dağıtım aktörlerinden farklı olarak piyasa tarafından sunulan bakım, bireysel emeklilik, özel sağlık veya özel eğitim hizmetlerinden maddi bir bedel karşılığı faydalanılabilir (Aysan 2020: 6, 9).

Sivil Toplum Kuruluşları: Yapılan çalışmada refahın dağıtımında en düşük orana sahip olan aktör sivil toplum kuruluşları gibi gözükse de geçmişten günümüze sivil toplumun refahın dağıtımında aktif rol aldığı göz ardı edilemez. Osmanlı'da birçoğu din temelli vakıfların dönemin sosyal yardım uygulamalarında etkin fayda sağlaması ya da vakıfların yanında ahilik kurumu ile çeşitli dini cemaatler veya hemşehri topluluklarının toplumsal yardımlaşma ve dayanışma kültürünü canlı tutarak sosyal refahın dağıtımında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Günümüzde de "devletin boş bıraktığı ancak ailenin de üstesinden gelemediği" (Aysan 2020: 9) durumlarda yine vakıf ve dernekler ya da din, etnisite, memleket, fikir temelli çeşitli sivil toplum kurumları bu boşluğu doldurmaya çalışarak faaliyet gösterirler. Dolayısıyla devletten bağımsız bu sivil örgütlenmeler, günümüzde a'dan z'ye birçok farklı alanda çalışmalar yaparak refahın dağıtımına katkıda bulunurlar.

Özetlemek gerekirse, Türkiye'de refahın dağıtımı hususunda aile ve devlet, en önemli iki aktördür. Aile, sosyal risklere karşı koruyucu ve önleyici ilk kurum olarak geçmişten günümüze var olmaktadır. Devlet ise muhtemel risklere karşı vatandaşlarını genelde sosyal politika ile, daha özelde ise sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmetler aracılığıyla korur. Piyasa, yerel aktörler ve sivil toplum kuruluşları devlet ve aile kadar refah dağıtımında etkin rol oynamasalar da aynı amaca hizmet eden iki diğer aktördür. Bu bilgiler ışığında, Türk refah rejiminin genel özellikleri aşağıdaki gibidir (Aysan 2018a: 106):

- Refah, devlet ve aile merkezli kurumsal mekanizmalar aracılığıyla dağıtılır.
- Kar amacı gütmeyen, devletten bağımsız faaliyet gösteren ve ortak bir inanç, memleket, düşünce ya da ortak bir amaç uğruna örgütlenmiş kuruluşların refah işlevleri mevcuttur.
- Piyasanın refahın dağıtımında nispeten küçük ama giderek artan bir rolü vardır.

2.4. Türkiye'de Yoksulluk Olgusunun Görünümü

Yoksulluk, dünyanın her yerinde görülen küresel bir sorun olmasına rağmen yoksulluğun sonuçları ancak yerel düzeyde incelenerek anlaşılabilir (Açıkgöz, Yusufoğlu 2012: 79). Türkiye'de yoksulluk sorununu anlamak ve çözümlemek için de bu coğrafyada yoksulluğa sebep olan etmenleri ve sonuçlarını incelemek gerekir.

Türkiye'de yoksulluk gerek Osmanlı zamanında gerekse cumhuriyetin ilanından günümüze hep var olmuş bir problemdir. 1950'li yıllarda giderek artan sanayileşme çabaları ile özellikle tarımda makineleşme ile yoksulluk eskiye göre daha görünür bir hal almıştır. Zira bu süreçte kırsaldan sanayileşen büyük şehirlere büyük göç dalgaları başlamış ve bu dalga şehirlerde çarpık kentleşme ve gecekondulaşma gibi problemlere yol açmıştır (Açıkgöz, Yusufoğlu 2012: 82). Ancak geleneksel

dayanışma ağlarının henüz çözülmediği bu dönemde mevcut yoksulluk problemi daha çok aile, akrabalık, hemşerilik gibi sosyal koruma ağlarıyla çözülmüş ve çok hissedilmemiştir. Yoksulluğun sosyoekonomik bir problem olarak görülmeye başlanması, sonraki bölümlerde daha detaylı anlatılacak olan 80'lerdeki neoliberal politikalarla ilişkilidir.

Eğitimsizlik, gelir yetersizliği, istihdam problemleri ve tüm bu sorunların sebep olduğu yoksulluk, küreselleşmenin de etkisiyle gittikçe büyüyen ve çözümü zorlaşan bir problem haline gelmiştir. Bunun yanında Türkiye'deki yoksulluğun en önemli sebeplerinden biri, gelir dağılımındaki adaletsizliktir.

Aşağıdaki tablolarda, 1963'ten günümüze gelirin %20'lik nüfus gruplarına göre dağılımı verilmiştir:

Tablo 1: %20'lik Nüfus Gruplarına Göre Gelir Dağılımları 1963- 1994 (%)

Hane Halkı Yüzdeleri	**DPT 1963**	**SBF 1968**	**DPT 1973**	**DİE 1973–1974**	**DİE 1978–1979**	**Celasun 1978**	**Celasun 1983**	**TÜSİAD 1986**	**DİE 1987**	**DİE 1994**
1. % 20	4.5	3.0	3.5	3.5	6.3	2.8	2.6	3.9	5.2	4.9
2. % 20	8.5	7.0	8.0	11.1	12.0	7.3	6.1	8.4	9.6	8.6
3. % 20	11.5	10.0	12.5	14.4	13.0	13.0	12.6	12.6	14.1	12.6
4. % 20	18.5	20.0	19.5	18.7	21.0	22.1	21.4	19.2	21.2	19.0
5. % 20	57.0	60.0	56.5	52.2	47.0	54.7	55.9	55.9	49.9	54.9

Kaynak: Karluk 1997: 71.

Yukarıda aynı senelere ait farklı veriler, araştırmayı yapan şirketin yöntem farklılığından kaynaklanmaktadır. Ancak burada asıl vurucu olan, hangi sene olursa olsun birinci yüzdelik dilim ile beşinci yüzdelik arasında farkın büyüklüğüdür. Birinci yüzdelik dilimin milli gelirden aldığı pay ile beşinci yüzdelik dilimin milli gelirden aldığı pay arasındaki farkın en düşük olduğu 1987 senesinde bile arada yaklaşık 10 kat fark vardır.

2006, 2010, 2015 ve 2020 yıllarına ait %20'lik nüfus gruplarına göre gelir dağılımları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: %20'lik Nüfus Gruplarına Göre Dağılımları 2006- 2020 (%)

	2006	2010	2015	2020
1. %20	5.8	6.5	6.3	6.0
2. %20	10.5	11.1	10.9	10.7
3. %20	15.2	15.6	15.5	15.2
4. %20	22.1	21.9	22.0	21.6
5. %20	46.5	44.9	45.3	46.5

Kaynak: TÜİK 2021d.

Günümüze gelindiğinde iki grup arasındaki fark görece azalsa da gelir eşitsizliği hala büyük bir problem olarak var olmaktadır. 2020 verilerine göre birinci %20'lik nüfus grubu milli gelirden %6 oranında pay alırken beşinci %20'lik nüfus grubu milli gelirin %46.5'ini almaktadır. Birinci 20'lik nüfus grubu ile beşinci 20'lik nüfus grubu arasında yaklaşık 8 kat fark vardır.

Dünya Bankası, 2017 yılında günlük 1.9$ olarak tespit edilen uluslararası yoksulluk sınırına ek olarak düşük-orta gelirli ülkeler için 3.2$ ve yüksek-orta gelirli ülkeler için 5.5$ olmak üzere iki yoksulluk sınırı daha belirledi (Ferreira, Sanchez-Paramo 2017). Buna bağlı olarak 2004'ten beri üst orta gelire sahip bir ülke olarak sınıflandırılan Türkiye'deki (The World Bank, The World by) yoksulluk ölçümleri Dünya Bankası tarafından 5.5$ dolar üzerinden yapılmaktadır. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de son otuz senede her üç yoksulluk sınırının da altında kalanların toplam nüfusa oranları Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Tablo 3: Dünya Bankası Verilerine Göre Türkiye'de Çeşitli Yoksulluk Sınırları Altında Yaşayanların Oranları 1990- 2019

	Nüfus (Milyon)	1.9$ (%)	3.2$ (%)	5.5$ (%)
1990	53.92	2.26	12.46	36.56
2000	63.24	1.57	10.05	30.48
2010	72.33	0.77	4.28	15.21
2019	83.43	0.36	2.18	10.20

Kaynak: The World Bank, PovcalNet.

Yukarıdaki veriler ışığında, özellikle 5.5$ kıstası göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'deki yoksul oranın otuz yılda yaklaşık %30 düştüğü gözlemlenmektedir. Buna paralel olarak

5.5$'lık yoksulluk sınırında yaşayanların oranı da ufak dalgalanmalarla birlikte düşüş eğilimindedir. Yine Dünya Bankası verilerine göre 2005 yılında Türkiye'de yoksulluk sınırında yaşayanların nüfusa oranı %18.6, 2010 yılında %16.1 ve 2015 yılında %14.3 olarak seyretmektedir (The World Bank, Poverty Headcount). 2019 yılında ise bu oran 0.7 artarak %15 olmuştur.

Ancak, Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye'deki yoksulluğu ölçerken Dünya Bankası'nın belirlediği yoksulluk sınırını kabul etmemekte, bu ölçümü yaparken farklı yoksulluk sınırları kullanmaktadır. TÜİK'in 2002-2015 arasında yoksulluk sınırı yöntemine göre belirlediği yoksulluk oranları aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Türkiye'de Yoksulluk Sınırları Altında Yaşayanların Oranları 1990- 2019 (%)

	2002	**2005**	**2010**	**2015**
Gıda yoksulluğu (açlık)	1.35	0.87		
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26.96	20.50		
Kişi başı günlük 1 $'ın altı	0.20	0.01		
Kişi başı günlük 2.15 $'ın altı	3.04	1.55	0.21	0.06
Kişi başı günlük 4.3 $'ın altı	30.30	16.36	3.66	1.58
Harcama esaslı göreli yoksulluk	14.74	16.16		

Kaynak: TÜİK 2016.

Buna göre, Türkiye'de gıda yoksulluğunun artık bir problem olmaktan çıktığını ve günlük 2.15$ ile 4.3$ altında bir gelirle yaşayan kitlenin gittikçe azaldığını söylemek mümkündür. Ancak TÜİK, bu yönteme dair güncel araştırma yayınlamadığından, günümüz detaylı analizlerini Türkiye'de daha yaygın olarak kullanılan medyan gelir hesaplamalarına göre yapmak daha doğru olacaktır.

Tablo 5: Medyan Gelirin Yüzdelik Dilimlerine Göre Yapılan Yoksulluk Hesaplamaları

	Yoksulluk Sınırı (TL)			Yoksul Sayısı (Bin Kişi)			Yoksulluk Oranı (%)			Yoksulluk Açığı (%)		
	2006	**2010**	**2020**	**2006**	**2010**	**2020**	**2006**	**2010**	**2020**	**2006**	**2010**	**2020**
%40	1.881	2.972	9.915	8.665	7.355	7.278	12.8	10.3	8.9	29.1	24.0	23.1
%50	2.351	3.714	12.394	12.548	12.025	12.267	18.6	16.9	**15.0**	31.7	26.6	25.9
%60	2.821	4.457	14.873	17.165	16.963	17.921	25.4	23.8	21.9	33.6	28.7	26.9
%70	3.291	5.200	17.352	21.611	21.816	23.704	32.0	30.6	29.0	34.8	31.9	29.5

Kaynak: TÜİK 2021b.

Küçükten büyüğe sıralandığında ortadaki gelir olarak tanımlanan medyan gelirin genellikle %50'si baz alınarak hesaplanan göreli yoksulluk yaklaşımına göre 2020 yılında yoksulluk sınırı 12.394 TL olarak belirlenmiştir. Buna göre Türkiye'de 12 milyon kişi bu oranın altında kalmaktadır ve bu sayı toplam nüfusun %15'ine tekabül etmektedir. Bu oranın 2006 ve 2010'da daha yüksek olduğu, giderek düştüğü görülmektedir.

Yoksulluk açığı, yoksulluğun derecesi hakkında bilgi verir. Yoksulluk açığının 100'e yaklaşması, yoksulluğun derecesinin çok fazla olduğunu, küçülmesi ise yoksulluk risk derecelerinin daha az olduğunu ifade etmektedir.

TÜİK'in 2020 Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'na göre 2020'deciddi maddi yoksunluk oranı bir önceki yıla göre 1.1 puan artarak %27.4 ve süreli yoksulluk oranı ise bir önceki yıla göre 1 puan artarak %13.7 olmuştur (2021c). Ciddi maddi yoksunluk;

> *"çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon ve otomobil sahipliği ile ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, kira, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme"*

durumlarından en az dördünü karşılayamayanların oranı olarak tanımlanırken süreli yoksulluk ise medyan gelirin %60'ı baz alınarak yapılan sınırın, hem son yılda hem de önceki üç yıldan en az ikisinde altında kalan kişileri ifade eder.

Tablo 6: Kişi Başına Düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla 2000- 2020

	Yıl ortası nüfus (Bin)	Değer (TL)	Değişim Oranı% (Bir Önceki Seneye Göre)	Değer ($)	Değişim Oranı % (Bir Önceki Seneye Göre)
2000	64.269	2.668	57.5	4.249	6.0
2010	73.142	15.964	14.3	10.629	17.5
2020	83.385	60.525	15.8	8.597	-6.6

Kaynak: TÜİK 2021g.

Kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla istatistikleri incelendiğinde, miktar TL bazında senelere göre artış gösterse de son dönemde karşı karşıya kalınan yüksek kur farklarından dolayı dolar bazında düşüş gözlemlenmektedir.

Uzun ve sağlıklı bir yaşam, eğitim ile makul bir hayat standardı olmak üzere üç kritere bağlı olarak yapılan ölçümlere İnsani Gelişme Endeksi (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 2021b: 2) ülkelerin gelişmişlik derecesini gösteren en önemli ve en yaygın olarak kullanılan göstergelerden biridir. Türkiye, 2020 İnsani Gelişme Endeksi'nde 189 ülke arasında 54. olarak ikinci kez "çok yüksek insani gelişme" kategorisinde yer aldı (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 2021a: 16). 1990 yılında 0.583 olan İnsani Gelişme Endeksi değeri, 2019'da %40'lık bir artışla 0.820 oldu.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin İGE hesaplamalarının yapıldığı göstergeleri yer almaktadır;

Tablo 7: Tutarlı Zaman Serisi Verileri ve Yeni Hedef Ölçütlere Göre Türkiye'nin İGE Eğilimleri

	Doğuşta beklenen yaşam süresi	Beklenen öğrenim süresi	Ortalama öğrenim süresi	Kişi başına GSMH (2017 SGP Dolar)	İGE Değeri
1990	64.3	8.9	4.5	12.512	0.583
2000	70.0	11.1	5.5	15.239	0.660
2010	74.5	13.8	7.2	19.867	0.739
2019	77.7	16.6	8.1	27.701	0.820

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 2021b: 3.

Verileri incelemeden önce; beklenen öğrenim süresi ile okul çağındaki çocukların eğitim alabileceğini düşündüğü toplam süre ve ortalama öğrenim süresi ile 25 ve yaş üstü bireylerin öğrenim gördüğü süre kastedilmektedir (2021b: 2). Bu veriler ışığında, Türkiye'de 1990- 2020 yılları arasında

İGE değer hesaplamalarında kullanılan doğumda beklenen yaşam süresinin 13.4 yıl, beklenen öğrenim süresinin 7.7 yıl ve ortalama öğrenim süresinin 3.6 yıl arttığı ve kişi başına düşen gayrisafi milli hasılanın ise iki katından fazlasına çıktığı görülmektedir.

2.5. Günümüzde Yoksullukla Mücadele Çalışmaları

2.5.1. Sosyal Politika Uygulamaları: 2020 Raporu[9]

Devlet bütçesinden yapılan sosyal yardımların asıl amacı, birey iş sahibi olup geçimi için gerekli maddi geliri elde edene kadar geçim güvencesini sağlamak ve bu muhtaçlık halini ortadan kaldırarak kişiye insanlık onuruna yaraşır bir hayat sunmaktır (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [AÇSHB] 2021: 59-60). Bu amaçlar doğrultusunda devletler, işsizliği önlemek, meslek edindirme kursları ile istihdamı arttırmak ve desteklemek, gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmak için çeşitli politika ve projeler uygular. Bu bölümde özellikle Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan 2020 faaliyet raporu başta olmak üzere dezavantajlı gruplara yönelik bazı sosyal yardım ve sosyal hizmet uygulamaları incelenecektir.

Aileye ve Kadınlara Yönelik Sosyal Politikalar: AÇSHB ailenin bütünlüğünü korumak, aile refahını çeşitli istihdam politikalarıyla arttırarak hane halkının insan onuruna yakışır bir hayat sürmesini sağlamak, özellikle çocukların bakım ve eğitimlerini desteklemek amacıyla çeşitli sosyal politikalar uygular. Bu politikaların bir kısmı tüm Türkiye vatandaşlarını kapsarken, toplumun dezavantajlı kesimlerine uyguladığı sosyal yardım projeleri de mevcuttur.

Bakanlık tarafından, ailenin temel yaşam becerilerine yönelik günlük yaşamla ilişkili iletişim, medya, sağlık vb. alanlarda eğitim veren Aile Eğitim Programı (AEP) ile 2013 yılında beri toplamda 2.048.402 kişiye hizmet verilmiştir (70).

Bireylerin muhtaçlık durumlarını tespit eden, gerekli durumlarda vatandaşları diğer kamu hizmetlerine yönlendiren ve gerek bu kamu kuruluşları gerekse STK'lar ile koordinasyonlu bir şekilde çalışan Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) ile 2013 yılından bu yana toplamda 2.773.292 haneye hizmet sağlanmıştır (71).

Bireyleri evlilik ve aile hayatına hazırlık amacıyla evlilik aşamasındaki çiftlere yönelik Evlilik Öncesi Eğitim Programları'ndan 1 milyonu aşkın kişi, aile içinde yaşanan huzursuzlukların giderilmesine yardımcı Aile Danışmanlık Merkezleri'nden 67 bin kişi (70) faydalanmış, doğum yardımı kapsamında 2020 yılında 973 bin çocuğun ailesine toplamda 410 milyonu aşkın ödeme yapılmıştır (151)

[9] Bu raporun yayınlandığı 2021 yılında bakanlığın ismi Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı iken 2021 Nisan ayında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirildi. Bu çalışmanın bu bölümünde, bakanlığın raporun yayınladığı zamanki ismi veya kısaca AÇSHB ifadesi kullanılacaktır.

Kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı ve engelli vatandaşlara karşı önleyici, koruyucu ve destekleyici hizmetler veren, iyileştirmeye yönelik çalışmalar yapan ve acil durumlarda psikolojik hizmet sağlayan Sosyal Hizmet Merkezlerinin sayıları da 2020 yılı sonunda 354'e ulaşmıştır (71).

Aile yapısını olumsuz etkileyen kötü alışkanlık ve bağımlılıklarla savaşmaya yönelik danışmanlık hizmetleri verilmiş, Türkiye Bağımlılıkla mücadele eğitimleri ile 2017'den bu yana yaklaşık 554 bin kişiye ulaşılmıştır (73).

Özel sektör çalışanları için İş Kanunu ve devlet memurları için Devlet Memurları Kanunu'nda çerçevesi çizilen ve çocuğun doğumunun ardından çalışmaya ara vererek bebek bakımını üstlenmelerini sağlayan Ebeveyn izni (Kara, 363) ve ebeveynlerin aile ve çalışma hayatını kolaylaştırmak için sağlanan esnek / kısmi çalışma uygulamaları (AÇSHB 2021: 367) kapsamında ücretsiz izinlere yönelik çalışmalar ile özellikle küçük yaştaki çocukların bakımlarının sağlıklı yapılabilmesi için sağlanan para ve kreş yardımlarıyla annenin istihdamını teşvik eden çocuk bakımı ile uygulamalar herkese yönelik uygulamalardır.

Bu konuyla ilgili olarak, gebe ya da emziren annelerin çalışma şartlarına yönelik ya da ihtiyaç halinde çalışan annelerin işyerlerine yakın çocuk bakımevlerinin açılması gerektiğiyle ilgili birtakım yasal düzenlemeler bulunsa da Türkiye'de özellikle 0-3 yaş arası çocukların bakımı için sağlanan desteğin arttırılması gerektiği açıktır (Kara 2020: 366-367). Bu hususta 2019 yılında SGK tarafından "Kurumsal Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kadın İstihdamının Desteklenmesi" projesi uygulanmaya başlanmış ve bu projeyle çocukların okul öncesi eğitim kurumlarına gitmeleri için mali destek sağlanması ve kadınların istihdamda yer almaları hedeflenmiştir (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], Hakkımızda).

Kadınlara Yönelik Sosyal Politikalar: Cumhuriyetin ilanından itibaren kız çocuklarının okutulmasına yönelik faaliyetlerin yanında aynı zamanda kadınların sosyal ve siyasal hayatta görünürlüklerinin arttırılması için de çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1926'da Türk Medeni Kanunu'nda kadınlara boşanma ve velayet hakkı tanınması, 1930'da Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile kadın ve çocuklara yönelik koruyucu düzenlemeler getirilmesi, 34 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi gibi önemli adımlar atılmıştır (Aytaç 2020: 395-396). Bunların yanında kadınların hem aile hayatında şiddetten korunması hem de ekonomik hayata katılımlarının arttırılması ile iş hayatlarında maruz kaldıkları ayrımcılıkların önlenmesi yönündeki çalışmalar geçmişten günümüze devam etmektedir. Gerçekten de 2021 Kasım ayında 15 yaş üstü genel istihdam oranı %46,4 iken kadınlarda bu oran %29'dur (TÜİK 2022a). AÇSHB, Kadınların hayatın görünür tüm alanlarında eşit bir şekilde var olması, toplumsal eşitliğin sağlanması, kadına şiddetle mücadele için hem araştırma ve kontrol mekanizmalarının kurulması hem de farkındalık etkinlikleri düzenlenmesi yönünde çalışmalar

yapmaktadır. Bunun yanında kadınların işgücünü katılımlarını arttırmak için yeni istihdam projeleri uygulanmış, kadın girişimcilere imtiyazlar tanınmış, bunu yaparken de kadının aile ve iş hayatı arasındaki dengenin sağlanması için çalışma ortamının hem fiziki şartlarının iyileştirilmesi hem de esnek çalışma imkânı tanınması yönünde çeşitli adımlar atılmıştır.

Ayrıca 2020 yılında Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) ile 190bini kadın olmak üzere 220.708 kişiye yönelik psikolojik, ekonomik, hukuki hizmet verilmiş ve şiddet görmüş kadınların korunması, ihtiyaçlarının giderilmesi ve sorunlarının çözülmesi, destekleyici hizmetlerin verilmesi ile barınma ihtiyaçlarını karşılayan kadın konukevlerinde anne ve beraberindeki çocuklar olmak üzere toplamda 55.801 kişiye hizmet sağlanmıştır (AÇSHB 2021: 132).

Çeşitli kurum ve kuruluşlar ile iş birliği içinde uygulanan erken yaşta evliliklerle mücadele planlarıyla, TÜİK 2020 evlenme istatistikleri verilerine göre toplam evlenme oranları içindeki 16-17 yaş aralığındaki kız çocuklarının evlenme oranlarının 2002 yılına göre %4.6 azalarak %2.7'ye düştüğü görülmektedir (TÜİK 2021e).

Çocuklara ve Gençlere Yönelik Sosyal Politikalar: AÇSHB, çocuk ve gençleri muhtemel risklere karşı koruyarak aynı zamanda bilinçlendirilmelerini amaç edinen çalışmalar yürütmektedir. Bu amaçla çocuklara yönelik kitap okuma listelerinin oluşturulmasından eğitimde desteğe, Sosyal ve Ekonomik Destek (SED)'ten çocuk işçiliğiyle mücadeleye dek birçok alanda projeler üretilmiştir (AÇSHB 2021: 78).

Okullarda, risk altındaki çocuklar için koruyucu ve önleyici faaliyetler yürüten ve 81 ilde 174 Mobil Çocuk Sosyal Hizmet Birimleri sayesinde toplam 15.540 sosyal hizmet müdahalesi yapılmış, 12.022 aile ise gerekli destek için farklı kurum ve kuruluşlara yönlendirilmiştir (79). Müdahalede bulunulan çocuklar ise belli periyotlarla SHM'ler yoluyla takip edilmiş ve "Çocuklar Güvende Programı" kapsamında çocuk ve ailenin ihtiyaçları gözetilmiştir (79).

Maddi sıkıntı içindeki aile çocuklarının kurum bakımına alınmasını önlemek ve aile yanında bakımlarının sağlanması amacıyla uygulanan Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) Hizmeti ile çocukların aileleri yanında kalmaları teşvik ve bu proje kapsamında 2020 yılında 129.422 çocuk için toplamda 1.639.908.593 TL ödeme yapılmıştır (85-86). Bu miktar 2010 yılında yaklaşık 95 milyon, 2015 yılında ise 476 milyon TL tutarındadır (97). Program kapsamında hem aile bütünlüğü desteklenmiş hem de maddi sıkıntıdaki aileler çeşitli meslek edinme kurslarına yönlendirilmiştir (71).

Çeşitli sebeplerle ailesinin yanında kalamayacak çocukların yine bir aile ortamında yetişmelerini amaçlayan koruyucu aile ya da Çocuk Evleri ya da çocuk destek merkezleri hizmeti sunulmuş; 2020 yılında yaklaşık 1400 çocuk koruyucu ailenin yanına yerleştirilmiş, 14 bin çocuğa ise çocuk evi ve merkezlerinde hizmet verilmiştir (86-88).

Çocuk işçiliğini önlemeye yönelik 81 ilde Çocuk İşçiliği ile Mücadele Birimleri kurulmuş ve böylece konuyla ilgili çeşitli proje ve bilinçlendirme çalışmaları yürütülmektedir (85).

2019 yılının ekim, kasım, aralık aylarında yapılan Çocuk İşgücü Anketi sonucunda Türkiye genelinde 5-17 yaş arası toplam 16 milyon çocuktan 720 bininin çocuk işçi olduğu saptandı (TÜİK 2020). Çalışan çocukların %70.6'sının erkek, %29.4'ünün kız olduğu belirtilirken 5-11 yaş aralığında 32 bin, 12-14 yaş aralığında 114 bin ve 15-17 yaş aralığında 574 bin çocuk işçi mevcut. Bu çocukların %65.7si bir yandan eğitimine devam ederken %34.3'ü ise eğitime devam etmiyor (TÜİK 2020).

Bakanlık tarafından yürütülen "Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı" kapsamında 2017 Haziran ila 2020 Aralık ayları arasında toplamda 23 bin çocuğa müdahale edilmiştir. Müdahale edilen çocuklara yönelik eğitim ve sağlık tedbirleri alınmış, nakit destek sağlanmış ve ailelerine yönelik bilinçlendirme çalışmaları yapılmıştır (AÇSHB 2021: 82).

15-24 yaş aralığındaki gençlerin sosyal, ekonomik, kültürel hayatta yaşadıkları sorunlar gençlere yönelik sosyal politika uygulamalarını gerekli kılsa da direkt olarak gençlere yönelik yasal düzenlemeler bulunmamakta, daha çok İş Kanunu'nda istihdamla ilgili maddelere yer verilmektedir (Emirgil 2020: 441). Ancak gençlerin özellikle işsizlik ve istihdama katılamama sorunları günümüzde de devam etmektedir. Gençlerin eğitim dışındaki tüm problemleriyle ilgilenen yetkili tek kurum Gençlik ve Spor Bakanlığı'dır (Emirgil 2020: 441).

638 sayılı Gençlik ve Spor Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 2. Maddesinde bakanlığın görevleri aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

> *"Gençliğin kişisel ve sosyal gelişimini destekleyici politikaları tespit etmek, farklı genç gruplarının ihtiyaçlarını da dikkate alarak gençlerin kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmelerine imkân sağlamak, karar alma ve uygulama süreçleri ile sosyal hayatın her alanına etkin katılımını sağlayıcı öneriler geliştirmek ve bu doğrultuda faaliyetler yürütmek, ilgili kurumların gençliği ilgilendiren hizmetlerinde koordinasyon ve iş birliğini sağlamak." (Gençlik ve Spor).*

Gençlerin özellikle işsizlik problemiyle karşı karşıya kalmaları, istihdam sorunu yaşamaları ve iş hayatında yaşadıkları problemlerin giderilmesine yönelik projeler uygulansa da 2019 yılında gençlerin %33.1'i istihdam edilirken bu oran 2020 yılında %29.2'ye düştü. İstihdam oranı genç erkeklerde %38.8 olarak belirtilirken genç kadınlarda ise %19 seviyelerine geriledi (TÜİK 2021f). Her ne kadar verileri değerlendirirken devam eden küresel Covid-19 krizini ve sebep olduğu işsizlik problemini göz önünde bulundurmak gerekse de genel olarak ülkemizde gençlerin istihdam oranının hayli düşük olduğu da bilinen bir gerçekliktir.

Genç Nüfusun Giderek Azalması: 1940 nüfus sayımında yaklaşık 18 milyonluk toplam nüfusun %14.4'ünü 15-24 yaş arası gençler oluştururken, bu oran ufak tefek dalgalanmalarla 1980 ve

1990 yıllarında %20'lere yükselmiştir. Ancak, 2000'li yıllardan beri azalma eğiliminde olan genç nüfus oranı 2020 yılında 83.5 milyonluk nüfusun %15.4'üne tekabül etmektedir. Yapılan nüfus projeksiyonlarına göre 2080 yılında bu oranın %11.1'e kadar düşeceği öngörülmektedir (TÜİK 2021f). Genç nüfusun giderek azalmasının ülkenin geleceği için olumsuz etkilerinin olacağı açıktır.

Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: Geleneksel aile yapısının değişip yerini çekirdek ailenin almasıyla yaşlıların da aile içinde konumu değişmiş olup bakımını üstlenen kişilerin de sayısı azalmaktadır. Bunun yanında yaşlıların emekli olarak işgücünden ayrılmaları ve maddi gelirlerinin azalması ekonomik sıkıntılara sebep olmaktadır. Ayrıca, yaşlılık doğası gereği insanın kendi bakımını üstlenmesini de zorlaştırmakta ve dışarıya muhtaç duruma getirmektedir (Yıldız Bağdoğan 2020: 456-458). Tüm bu sebepler toplumda yaşlılara yönelik birtakım koruyucu sosyal politikaların uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Yaşlılara yönelik sosyal hizmetlerin başında, emeklilikten sonra gelir sıkıntısı yaşanmaması adına bağlanan emekli aylıklarıdır. Bunun yanında özellikle yoksul, yardıma muhtaç ve kendi bakımını sağlamakta zorlanan yaşlılara yönelik nakit yardımlar ve huzurevi hizmetlerini verilmekte, Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri ile ise yaşlıların toplumla bütünleşmesine yönelik çalışmalar uygulamaktadır.

Sosyal güvencesi olmayıp geliri yetersiz olan 65 yaş üstü vatandaşlara yaşlı aylığı bağlanmakta ve öz bakımını sağlamakta zorlananlara yönelik evde bakım desteği sağlanmaktadır. Ayrıca, yaşlılara yönelik bakım ve destek hizmetleri ile yaşlıların toplumsal yaşama katılmasını teşvik edecek, psikolojik ve sosyal destek sağlayan Yaşlı Yaşam Merkezleri'nde 382 yaşlıya hizmet sağlanmaktadır. Bunun yanında bakanlığa bağlı toplam 158 huzurevinde 12bin yaşlının bakımı yapılmakta olup özel yaşlı bakım hizmeti veren kurumlar belli aralıklarla denetime tabi tutulmaktadır (AÇSHB 2021: 91).

Engellilere Yönelik Sosyal Politikalar: Engellilik durumu, kişinin toplumsal hayata dahil olmasını engelleyen bir durumdur. Engellilerle ilgili uygulamaların tarihine bakıldığında özellikle 19. yüzyılın sonlarında verilen eğitim hakları ön plana çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ise mesleki rehabilitasyon ve tıbbi hizmetler verildiği görülür. Sonrasında ise istihdam edilmeleri konusu tartışılmaya başlamıştır. 1950'den sonraki süreç ise engellilerin toplumsal hayata katılımları için gerekli hukuki düzenlemelerin uygulamaya koyulduğu bir dönem olmuştur (Tutar 2018: 126).

Görme, işitme, konuşma, zihinsel, bedensel ya da kronik engelli bireyler sosyal hayatın hemen hemen tüm alanlarında sıkıntı yaşamaktadırlar. Toplumsal hayatta sosyal dışlanma ya da önyargıya maruz kaldıkları gibi istihdam alanında ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunun yanında ulaşımda çevresel engellerle karşılaşmak, medya araçları kullanmakta zorlanmak ya da daha genel bir

ifade ile birçok sosyal olanağa erişimi kısıtlı olan engelli bireyler, engellilik durumlarına göre bakıma muhtaç hale de gelebilmektedirler (Turgut 2020: 116-124).

Engellilerle ilgili olarak sosyal güvenlik, konut, ulaşım, yoksulluk, eğitim, istihdam ve sağlık politikaları uygulanmaktadır. Engelli aylıklarının insani koşullara yükseltilmesi ve istihdam yüzdesinin artırılması son dönemde yaşanan önemli gelişmelerdir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmasıyla engelliler ve yaşlılar için birçok proje, kamu spotu ve kampanya üretilmiştir (Tutar 2018: 127).

Hanedeki kişi başına düşen aylık ortalama gelirin net asgari ücretin üçte ikisinden az olduğu durumlarda, tam bağımlı ya da ağır engelli konumundaki bireylerin evde bakımlarının teşvik edilmesi amacıyla AÇSHB tarafından bakımı üstlenen ailelere maddi destek sağlanmıştır. 2006'da başlayan bu uygulamayla 2020 yılı sonuna dek ailelere toplamda 55.649.450.970 TL ödeme yapılmıştır. Yalnızca 2020 yılında, 535.805 kişi bu hizmetten faydalanmıştır (AÇSHB 2021: 93).

Bunun yanında bu ailelere gündüz yaşam merkezleri, engelsiz yaşam merkezleri ve engelli bireylerin toplumla kaynaşmalarına yönelik faaliyetler gösteren Umut Evleri projeleri yoluyla çeşitli destek hizmetleri de verilmiş ve gerekli durumlarda engelli vatandaşların geçici misafir evlerinde kalmaları ve ücretsiz bakım hizmetleri sağlanmıştır. 2020 yılında gündüz yaşam merkezlerinde 768, engelsiz yaşam merkezleri dahil yatılı bakım merkezlerinde 7.918 engelli birey hizmet almıştır. Ancak, ailesinin yanında bakımı mümkün olmayan ve kurumsal bakıma ihtiyacı olan engelli bireyler için ise bakanlık tarafından Kurumsal Hizmet Bakımı verilmekte ve 2007'den bu yana ise özel kurumlarda bakım hizmeti desteklenmektedir (93-94).

Engellilerin toplumla uyumunu destekleyecek araç- gereç ve malzeme yardımlarının temini için 841 kişiye toplamda 1.793.540 TL ve özel eğitime ihtiyacı olan engelli öğrencilerin okullara erişimlerini desteklemek, bu öğrencilerin okullara ücretsiz taşınması maksadıyla 117.256 öğrenci için 322 milyon TL ödeme yapılmıştır. Sosyal güvencesi olmayan 65 yaş üstü yaşlılara, %40 ve üzeri engellilere ve özel gereksinimli çocukların yakınlarına, aylık ortalama gelirleri üzerinden yapılan hesaplamalara göre gerekli görüldüğü takdirde aylık bağlanmakta olup bu kişilere 2020 Temmuz-Aralık arasında 11.595.559.763 TL ödeme yapılmıştır (160).

Vefa Projesi olarak adlandırılan yaşlı ve engelli vatandaşların gerek kişisel bakımları gerek ev temizliği gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı destek projesidir (154). 2020 yılında 58.041.337 TL bütçe ayrılan bu projeden 26.012 kişi faydalanmıştır (161).

Çeşitli kanun ve yönetmeliklerle engellilerin yalnızca evde ya da kurumlarda bakımlarına yönelik değil aynı zamanda haklarının korunması, toplumsal hayatla bütünleşebilmeleri, kurum ve kuruluşlardan toplu taşımaya dek erişilebilirliğin arttırılması ve sosyal içerme odaklı projeler

geliştirilmiş, toplumun engellilere bakış açılarını değiştirmek için bilinçlendirmeye amacıyla çeşitli projeler geliştirilip uygulanmış, bunların dışında işverenlere yapılan destekle engelli bireylerin işgücüne ve istihdama katılmaları sağlanmaya çalışılmıştır (95).

Sosyal Dışlanma ve Ayrımcılığı Önlemeye Yönelik Sosyal Politikalar: Sosyal içerme olarak da ifade edilen sosyal dışlanma ile mücadele, Türkiye'de ilk kez 2006-2008 Orta Vadeli Program'da ve 2007-2013 Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda gündeme gelmiştir (Tokol 2020a: 323). Günümüzde sosyal dışlanmayla mücadele daha çok Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı başta olmak üzere İŞKUR, MEB, Kızılay gibi kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde gerçekleştirilmektedir. Ancak, uygulanan birçok proje ve programa rağmen Türkiye'de evsizler, farklı etnik kökene sahip kişiler, engelliler gibi dezavantajlı birçok grup toplumla bütünleşememekte ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır (Tokol 2020a: 324). Anayasanın 70. maddesi gereğince ("Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez.") kamu hizmetlerine alımda herhangi bir ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır.

Benzer şekilde, 4857 sayılı İş Kanunu'nda da işverenlerin çalışanları arasında ayrımcılık yapması yasaklanmıştır (Maviş Yıldırım 2020: 341). Bunun yanında Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Türk İş Kurumu Kanunu, Engelliler Hakkında Kanun gibi birçok kanunda da ayrımcılıkla ilgili benzer yasaklar ve gerekli görüldüğü takdirde dezavantajlı gruplara yönelik önleyici ve koruyucu tedbirler belirtmiştir (340).

Göçmenlere Yönelik Sosyal Politikalar: İnsanlar bazen gönüllü olarak bazen ise iklim krizleri, siyasi krizler, iç savaşlar vb. nedenlerle zorunlu olarak göç etmektedir (Tutar 2018: 131). Son yıllarda büyüyen göç dalgaları, "göç" ve "göçmen" kavramının niteliğini sığınmacı, misafir işçi, mülteci, geçici misafirlik vb. şeklinde çeşitlendirmiştir (133). Göçmen, mülteci, sığınmacı ya da geçici koruma altındaki bireyler, gerek göç esnasında yaşadıkları sağlık problemleri, ekonomik sıkıntılar ve ekonomik sıkıntılara bağlı olarak yaşanan beslenme ve barınma problemleri olsun gerekse göç ettikleri yerlerde bu sıkıntılara ek olarak yaşadıkları işsizlik, dil ve kültür farklılığına bağlı sosyal dışlanma, eğitimsizlik ve yabancı düşmanlığı gibi ciddi problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunların yanında özellikle isteğe bağlı olmayan, savaş ve zulüm gibi sebeplerle vatanlarından ayrılmak zorunda kalan kişilerde psikolojik problemler görülmekte ve bu durum sosyal uyum sürecini de zorlaştırmaktadır (Kökel 2020: 243- 247). Bilhassa 2011 yılında başlayan iç savaşla birlikte Suriye'den yoğun göç alan ülkemizde, göçmenlerin bunlar ve benzeri sıkıntılarını gidermek, sosyal uyumu arttırmak ve toplumsal huzuru sağlamak adına birtakım sosyal politikalar uygulama zorunluluğu doğmuştur. AFAD, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Kızılay gibi kurum ve kuruluşlar sığınmacıların koordine edilmesi, ihtiyaçlarının tespiti ve giderilmesi konularında çalışmalar ortaya koymaktadır.

İçişleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre 07.01.2022 itibariye ülkemizde geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 3.736.925 olmuştur. Bunlardan 51.435 tanesi Hatay'da 3, Adana, Kahramanmaraş, Kilis ve Osmaniye'de birer tane kurulan toplam 7 geçici barınma merkezinde bulunmaktadır (GİB, Geçici Koruma). Geçici barınma merkezlerinde geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik barınma, beslenme, sağlık eğitim ve psiko-sosyal destek gibi hizmetler sağlanmaktadır (Kökel 2020: 257). Bunların yanında sayıları yine milyonları bulan kayıt dışı göçmenler de mevcuttur. 6.01.2022 itibariyle ülkemizde farklı kökenlerden toplamda 2.158 düzensiz göçmen belirlenmiştir (GİB, Düzensiz Göç).

2013 yılında, yurtdışı destekli ve AÇSHB ve çeşitli bakanlıklarla işbirliği içinde organizasyonu yapılan, her ırktan refakatsiz çocuk göçmenlere yönelik bakım ve destek hizmetlerin sağlandığı bir proje devreye girmiştir (ASHB, Refakatsiz Çocuklara). Ülkemizde geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik hane ziyaretleriyle belirlenen ve ihtiyaçları doğrultusunda sosyal hizmet merkezlerine yönlendirilen; ayrıca bu kişilerin travma ve stresle başa çıkmaları ve sosyal hayata kolayca dönebilmeleri için psikolog, öğretmen, danışman gibi uzman kişiler yoluyla sağlanan sosyal hizmetlerle toplamda 560binden fazla kişiye ulaşılmıştır (AÇSHB 2021: 74-75).

Kamp dışında yaşan Suriyeli çocukların hayatla entegrasyonunu kolaylaştırmak amacıyla uygulanan sosyal uyum projeleriyle 2020 yılında 216.217 çocuğa erişilmiş (AÇSHB 2021: 84); çocuk işçiliğiyle mücadelede Haziran 2017-Aralık 2020 tarihleri arasında 9.244 Suriyeli çocuğa müdahale edilmiş ve çocuklara eğitim bakım danışmanlık hizmetleri sağlanmıştır (82).

Geçici koruma kapsamı altındaki Suriyelilere yönelik Dünya Bankası ve çeşitli yurt içi kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde uygulanan istihdam arttırma projeleri (108) uygulanmıştır.

Sosyal Uyum Projesi kapsamında, AB Sivil Koruma ve İnsani Yardım Genel Müdürlüğü (ECHO) finansmanlığında, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Federasyonu (IFRC), Türk Kızılayı ve Bakanlık iş birliği ile geçici koruma, uluslararası koruma konumundaki ve ikamet izni olan ihtiyaç sahibi yabancılara yönelik toplamda 3.327 milyar TL (153) değerinde bütçe ayrılmıştır.

Öte yandan Türkiye'de Romanlar da vatandaş konumunda olmalarına rağmen sosyal statüsü düşük bir topluluk olup sosyal dışlanma ve önyargıya maruz kalmaktadırlar (Özmen 2020: 339). Yetişkin ve çocuk Romanların uyum sürecine dahil olmakta zorlanmalarında yoksulluğun etkisinin yanında, kendilerine has kültürlerinin de çok etkisi vardır (340). Genellikle kentlerin toplumdan izole, sağlığa elverişsiz ve fiziki alt yapı hizmetlerinin yetersiz olduğu getto bölgelerinde yaşamaları, toplumla bütünleşmelerine engel olmaktadır.

Romanlar; düşük gelir, mesleki eğitim yetersizliği, işsizlik, kayıt dışı istihdam, eğitime karşı ilgisizlik, nüfus kayıt problemlerinden ötürü sağlık hizmetlerine erişememe, erken yaşta evlilik, aşırı

madde kullanımı, toplum tarafından hor görülme ve damgalanma gibi problemlerle sosyal hayatın birçok alanında sıkıntı yaşamaktadırlar (Taylan, Kaya 2020: 362-377). Türkiye'de sayıları 5 milyon olduğu tahmin edilen bu topluluğa yönelik (Özmen 2020: 338) AÇSHB tarafından Sosyal içerme odaklı çalıştaylar ve uyum projeleri uygulanmaktadır (AÇSHB 2021: 76). Yoksullara yapılan nakit yardımlar, eğitme teşvik programları, SHM'ler yoluyla mesleki eğitimlerin verilmesi gibi yardımlar kapsamına Romanlar da girmektedir. Bunların dışında, Romanların istihdama katılımını arttırmak, çalışma şartlarını iyileştirmek ve Romanlara yönelik önyargıyı yıkmak amacıyla uygulanan Roman Vatandaşların İstihdamının Desteklenmesi Projesi'nin toplam bütçesi 1.120.000 TL'dir (112).

Evsizlere Yönelik Sosyal Politikalar: Evsizlik, özellikle son dönemde akademik bir ilgi odağı haline gelmiş ve üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Evsizlikle ilgili net veriler olmamakla birlikte uzun yıllardır evsizlere yönelik çalışmalar yapan Şefkat-Der kurucusu Hayrettin Bulan'a göre 7-10 bini İstanbul'da olmak üzere Türkiye'de 70bin evsiz bulunmakta (Erdem, 2021). Ancak evsizlere yönelik bakanlık bazında geniş kapsamlı bir faaliyet olmamakla birlikte, bu faaliyetler daha çok yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmektedir. Genellikle valilikler, kaymakamlık ve belediyeler tarafından kurulmuş evsizler evleri ile bu kimselerin beslenme, barınma ve temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çalışmalar uygulanmaktadır (Küçük 2020: 468-469). AÇSHB ise Evsiz Konaklama Projesi ile, soğuk kış aylarında olmak üzere, hava şartlarının iyice kötüleştiği dönemlerde sokak ve parklardaki evsizlerin öncelikli olarak bulundukları il sınırlarındaki misafirlere ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda çeşitli pansiyon, otel gibi yerlerde konaklayarak kışı geçirmelerini sağlamaktadır (AÇSHB 2021: 155).

Sosyal Güvenlik, İstihdamı Arttırma ve İşsizliği Önlemeye Yönelik Sosyal Politikalar: Türkiye Cumhuriyeti Devleti, istihdama yönelik politikalara her zaman ağırlık vermiş, hatta gerek 1961 gerekse 1982 Anayasalarında işsizliği önleme ve istihdama katılımı arttırma yönünde önlemler alınmasıyla ilgili maddelere yer vermiştir (Işığıçok 2020: 159).

1960 sonrası oluşturulan beş yıllık kalkınma planlarında da hem işverene hem de işçilere yönelik çalışmalara yer verilmiştir. İşsizliğin minimuma indirilmesi, istihdama tam katılımın sağlanması, özellikle kadın ve gençler ile engellilerin çalışma hayatında görünürlüğünün arttırılması, çalışan haklarının korunması, gelişen teknoloji ve büyüyen medya trendlerinin yakalanması gibi konuların yanı sıra, işverene dönük işverenin yükünü hafifletmek, çalışma şartlarının iyileştirmek, kayıt dışı çalışmayı engellemek gibi birçok alanda çeşitli faaliyetler kalkınma planlarında geniş yer tutmaktadır.

Beş yıllık kalkınma planlarının dışında, 2023 yılında işsizliğin %5 ve kayıt dışı istihdamın %15 seviyelerine düşürülmesi, istihdamın ise %55'lere yükseltilmesini amaçlayan; hem turizm,

finans, sağlık gibi ileride yüksek istihdama ihtiyaç duyulacağı öngörülen sektörlere hem de sayıca yüksek istihdam kapasiteli tarım ve tekstil gibi çeşitli sektör bazlı istihdam projelerinin belirlendiği Ulusal İstihdam Stratejisi 2014 yılında yürürlüğe girmiştir (162-164). Bu strateji planı hazırlanırken özellikle dört husus üzerinde durulmuştur (163):

"Eğitim- istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi,
İşgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması,
Özel politika gerektiren grupların istihdamının arttırılması,
İstihdam ve sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesi."

Bunların yanında benzer amaçlarla çeşitli ekonomi programları ve yine bir kısmı ekonomik büyüme ve istihdama ayrılmış Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programları da mevcut durumu değerlendirme, işsizliği önleme ve istihdamı arttırmaya yönelik projeler içermektedir (163).

İlk olarak 2000 yılında 617 sayılı KHK ile kurulan fakat daha sonra ilgili KHK'nın iptalinin ardından 2003 4904 sayılı kanunla yeniden yapılandırılan İŞKUR (160) da aynı şekilde istihdamı arttırmaya yönelik mesleki eğitimler vermekte, kendi işini kurmak isteyenlere ve dezavantajlı gruplara verdiği danışmanlık hizmetleri ile istihdamın arttırılmasını teşvik etmektedir.

2012 yılında yürürlüğe giren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile çalışanların çalışma hayatındaki risklere önlem alınması, şartların iyileştirilmesi amacıyla koruyucu ve bilgilendirici çalışmalar yürütülmüştür, mesleki hayatta yaşanan gelişmelerin takip edilerek farkındalığın arttırılması, çalışma hayatında ortaya çıkabilecek sorunları önlemek amacıyla yeni ilişki ve stratejilerin geliştirilmesi için projeler düzenlenmiştir (AÇSHB 2021: 112).

Yalnızca Türkiye'de değil, yurtdışında yapılan iş birlikleri ile yurtdışındaki Türk vatandaşların hem mesleki performanslarını iyileştirerek istihdama katılımlarını arttırma amaçlı projeler geliştirilmiş hem de vatandaşların haklarını koruma ve bilinçlendirmeye yönelik adımlar atılmıştır (123).

Bu faaliyetlerin yanında, AÇSHB, Uluslararası Çalışma Örgütü, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) vb. uluslararası kurul yaptığı işbirlikleri, araştırma, raporlama ve uygulamalarla çeşitli istihdam ve farkındalık projeleri geliştirmiştir (124- 129)

Sosyal güvenlik; çalışanları hastalık, sakatlık, işsizlik gibi gelir kesintisine sebep olabilecek risklere karşı koruyan, çalıştıkları süreç boyunca gelirlerinden sağlanan primlerle yaşlanıp çalışma hayatları sona erdiğinde sağlanan emekli aylığıyla gelir kesintisini önleyen tedbirler bütünü olarak tanımlanabilir (Alper 2020: 221-222).

Önceleri Emekli Sandığı ve Bağ-Kur olarak farklı sektör çalışanları için iki farklı sosyal güvenlik kanunu varken bu durum "çalışanların hak ve yükümlülükleri arasındaki norm ve standart

birliğini bozmaktaydı" (SGK, Tarihçe). Bu standartların sağlanabilmesi amacıyla yapılan reformlarla bütün sosyal güvenlik sistemlerini uhdesine alan Sosyal Güvenlik Kurumu, 2006 yılında kurulmuştur. Bu kurumla toplumun her bir bireyinin genel sağlık sigortası yapılarak için eşitlikçi ve kaliteli bir sağlık hizmetin sunulmasının yanı sıra birtakım sosyal güvenceler temin edilmiştir.

SGK'nın sigortalı çalışanlara yönelik genel hizmet alanları şu şekildedir; iş göremezlik ödeneği, kendi isteği dışında işsiz kalmış kişilere işsizlik ödeneği (Alper 2020: 253), iş kazalarına ve muhtemel risklere karşı bireyleri teminat altına alma, kayıt dışı istihdam ile mücadele, anneler için emzirme ödeneği, emekli aylığı, malullük aylığı, cenaze ödeneği, isteğe bağlı sigorta, sigortalı ve bağımlılarına yönelik sağlık hizmetleri ve ilaç ile tıbbi malzeme desteği (SGK, Kurumumuz). Bunun yanında, genel sağlık sigortalı olup bakmakla yükümlü olduğu kişiler için kanunen ödenen katılım payları, başvuru halinde SYD vakıfları fonundan karşılanmaktadır. Başvurular başvuruyu yapanın mal varlığı ve gelir durumu incelenerek, elde edilen bulgular ev ziyaretleriyle birlikte değerlendirilir. 2020 yılında toplamda 7.810.588 kişinin genel sağlık sigortası primi ödenmiş ve toplamda 14 milyarlık bir ödeme yapılmıştır (AÇSHB 2021: 159-160).

Yoksullukla mücadele: Yoksullukla mücadelede, şarta bağlı nakit yardımlar olan Şartlı Nakit Transferleri Şartlı Eğitim ve Şartlı Sağlık Yardımı olarak iki şekilde uygulanır.

Şartlı Eğitim Yardımı (ŞEY); Çocuklarını okula gönderme şartıyla yoksul ve yardıma muhtaç ailelere yapılan nakdi yardımlardır. Ödemeler öğretim durumuna ve öğrencinin cinsiyetine göre değişmekle beraber 2020 yılında 2.607.026 öğrenciye toplamda 730 milyon TL ödeme yapılmıştır (151). Bunun yanında AB, UNICEF, Türk Kızılayı, MEB ve Bakanlık iş birliği ile, Türkiye sınırlarında MEB'e bağlı okullarda ve geçici eğitim merkezlerinde eğitim gören Suriyeli ve diğer yabancı öğrenciler için de benzer bir uygulama yürütülmektedir.

Şartlı Sağlık Yardımı (ŞSY) ise, aynı şekilde sosyal güvencesi olmayan yoksul ailelere; çocuklarının sağlık kontrollerini yaptırmaları, hamilelerin düzenli kontrole gitmeleri ve hastanede doğum yapmaları şartıyla yapılan nakit yardımlardır. 2015 yılında yürürlüğe giren bir kararname ile ihtiyaç sahibi ailelere nakdi doğum yardımı programları uygulanmaya başlanmıştır (151).

2020 yılında özellikle Covid-19 pandemisi sebebiyle yardım yapılan hanelerin sayısı artmış, sene içinde bir kısmı düzenli bir kısmı süreli bir kısmı ise hem düzenli hem süreli yardım olmak üzere toplamda 6.630.682 aileye yardım yapılmıştır (150). 2020 yılında;

- İhtiyaç sahibi ailelere yönelik gıda yardımı için toplamda 629.297.527 TL,
- Yaşlı, kimsesiz, evsiz vb. dezavantajlı gruplara yönelik günlük sıcak yemek hizmeti sağlayan aşevlerine toplam 61.218.374 TL,

- Barınma şartlarını iyileştirmeye yönelik ev tadilatı ve eşya alımı gibi faaliyetler kapsamında 88,39 milyon TL ve bunun yanında yapımı tamamlanmış sosyal konutların çeşitli işlemlerinin çözümlenmesi için 8.259.773 TL,

- 1.5 milyonun üstünde ihtiyaç sahibi aileye yakacak yardımı için toplam 18.517.932 TL değerinde,

- Yardıma muhtaç ve eşi vefat etmiş 107.127 kadına 340,7 milyon TL ve öksüz, yetim veya hem öksüz hem yetim toplam 50.472 çocuğa toplam 64 milyon TL,

- 2003 yılında uygulamaya giren ilk ve ortaöğretim öğrencilerine dönük ücretsiz ders kitabı yardımı kapsamında 430 milyon TL,

- İhtiyaç sahibi ailelerin çocuklarının eğitimlerinin desteklenmesi için önlük, kırtasiye vb. temel gereksinimlerinin giderilmesi için toplamda 14,505,054 TL,

- Bulundukları hanelerden okullara erişimi olmayan ihtiyaç sahibi öğrencilerin merkezlere taşınması ve konaklama, ulaşım vb. hizmetleri için 340 bin TL,

- 2013 yılından beri, askerlik görevini yerine getirmekte olan kişilerin sosyal güvencesi olmayan ve yardıma muhtaç ailelerine yönelik nakit yardımlar kapsamında 75.292 askerin ailesine toplamda 125 milyon TL ve babası askerde ve yardıma muhtaç 18 yaşından küçük çocuklara toplam 2.7 milyon TL,

- Terörden etkilenen kişilerin ailelerine yönelik nakdi yardımlar, barınma, beslenme ve eğitim yardımları kapsamında toplamda 39.119.375 TL,

- Deprem, yangın, sel gibi doğal afetlerden etkilenen vatandaşların ihtiyaçlarına yönelik 77.107.000 TL,

- Temel ihtiyaç kalemlerinden biri olan elektrik tüketimine destek olmak amacıyla hane kişi sayısıyla orantılı olarak belirli kilowaat/saat'e kadar olan tüketimler devlet tarafından karşılanmaktadır. Yalnızca 2020 yılında Elektrik Tüketim Desteği kapsamında 1.659.448 aileye 1 milyar TL'yi aşkın ödeme yapılmıştır (150). Ayrıca bir de kronik hastalığı sebebiyle cihaza bağımlı hastaların elektrik faturalarına destek olmak için 77milyon TL,

- Tüberküloz vb. kronik hastalıklara sahip vatandaşlara yönelik toplamda 18 milyon TL ödeme yapılmıştır (150- 154).

Şekil 1: Sayılarla Türkiye'de Sosyal Yardım

Tür	2019	2020
Toplam Sosyal Yardım Harcaması Tutarı (TL)	55 Milyar	69 Milyar*
Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğünce Yapılan Sosyal Yardım Harcaması (SYDT Fonu+Genel Bütçe)	38 Milyar	43 Milyar
Toplam Sosyal Yardımların GSYH İçindeki Payı	1,24%	1,42%*
Sosyal Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı	3.282.975	6.630.682
Düzenli Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı	2.501.106	2.450.080
Geçici (Süreli) Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı	2.106.961	2.733.721
SYDTF Kaynaklarıyla Yapılan Yardımlara Aktarılan Tutar (TL)	7.371.671.702	16.802.348.539
2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Fayda Sahibi Sayısı	1.510.293	1.527.019
2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Toplam Aktarılan Kaynak (TL)	10.191.085.026	11.595.559.763
GSS Primi Devlet Tarafından Ödenen Kişi Sayısı(**)	7.524.138	7.810.588
GSS Prim Desteği (SGK'ya Ödenen) (TL)	12.118.762.128	14.454.882.659
Kişi Başı Günlük Harcaması, Cari Satınalma Gücü Paritesine (SGP) Göre 2,15 Doların Altında Kalan Fert Oranı (2015)	0,06%	0,06%
Kişi Başı Günlük Harcaması, Cari SGP'ye Göre 4,30 Doların Altında Kalan Fert Oranı (2015)	1,58%	1,58%
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Sayısı (SYDV)	1.003	1.003
SYDV Personel Sayısı	8.702	8.883
SYDV Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi Sayısı	3.868	3.915
Nakdi Yardımların Tüm Yardımlar İçindeki Payı	93%	96%
Düzenli Yardımlara Aktarılan Kaynağın Tüm Yardımlara Oranı	85%	83%

(*) Ülkemiz genelinde tüm kamu kurumları tarafından yapılan sosyal yardım harcamalarını ifade etmektedir. Diğer kurumlardan gelen verilerin kesin hesap işlemleri devam ettiği için 2020 yılı toplam sosyal yardım harcaması ve GSYH'ya oranı tahmin rakamlarıdır.

Kaynak: AÇSHB 2021: 148.

Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri'ne ayırdığı bütçe 2018 yılında 73 milyar iken 2019 yılında 102 milyar ve 2020 yılında ise 149 milyar TL olmuştur (48). 2020 yılında bu bütçenin 2.450.080 tanesine düzenli olmak üzere 6.630.682 aileye toplamda 69 milyar TL'lik sosyal yardım kaynağı olarak ayrılmıştır. Bu ödemelerin 11 milyar 595 milyonu yaşlılık ve engelli maaşı yardımlarıdır.

Yoksullukla Mücadelede Eğitim: Eğitim, şüphesiz ki yoksullukla uzun vadeli mücadelede en önemli etkendir. Bireylerin eğitim seviyesi yükseldikçe istihdama katılma oranlarının da doğru orantılı olarak arttığı bilinmektedir. Özellikle modern toplumlarda sosyal gelişmenin en önemli kriteri

olarak kabul edilen yukarıya doğru sosyal hareketliliğe katılmanın en önemli kanalı eğitim sürecine katılmaktır. Dolayısıyla İstihdama katılımı arttırmak ve yoksulluğun önüne geçmek için çocukların eğitim faaliyetlerine katılması ve bunun teşvik edilmesi gerektiği kadar bir sosyal politika aracı olarak eğitim imkânlarının sağlanması gerekir. Bu durum devletin eğitim yatırımlarına vereceği destek ile mümkün olabilir.

Eğitime katılım, özellikle geçmiş dönemlerde kız çocuklarının okula gönderilmediği bölgelerde hayli düşüktür. TÜİK 1997-2020 eğitim istatistikleri incelendiğinde, 1997 yılında gerek ilköğretim ve lise gerekse yükseköğretimde kadınların okullaşma oranlarının erkeklerin okullaşma oranlarının altında kaldığı görülmektedir[10]. Ancak gerek MEB gerekse AÇSHB Bakanlığı tarafından uygulanan eğitime teşvik yardımları ile eğitimde eşitlik ve kız çocuklarının okutulmasına yönelik özel politikalarla cinsiyete göre ilköğretimdeki okullaşma oranının 2010-2011 döneminde (erkeklerde %98.6 ve kadınlarda %98.2), ortaöğretimdeki okullaşma oranının ise 2014-2015 döneminde (erkeklerde %79.5 ve kadınlarda %79.3) hemen hemen eşitlenmiş ve bu oranlar günümüze dek hemen hemen eşit seviyede seyretmeye devam etmiştir.

Yükseköğretimde ise eşitlik 2011-2012 döneminde erkeklerde %35.6 ve kadınlarda %35.4 ile sağlanmış ve bu tarihten sonra kadınlarda okullaşma oranları her dönemde erkeklere nazaran daha yüksek olmuştur.

2020-2021 verilene göre erkeklerin ilkokuldaki okullaşma oranı %93.3, ortaokulda %89, ortaöğretimde %88.1 ve yükseköğretimde %40.5 iken bu oranlar kadınlarda sırasıyla %93.1, %88.7, %87.8 ve %48.5 şeklindedir. (TÜİK 2022b).

2.5.2. Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşları

Yoksullukla mücadelede, refahın yeniden dağıtım aktörü olarak sivil toplum kuruluşlarının önemli bir rolü olduğu daha önce belirtilmişti. Çalışmanın bu kısmında öncelikle dünyada sivil toplumun ve sivil toplum kuruluşlarına kısaca değinilecek ve ardından Türkiye'de bu sivil toplum anlayışının gelişimi ile yoksullukla mücadelede rol alan dernek ve vakıflar hakkında genel bilgiler verilecektir.

2.5.2.1. Sivil Toplum Olgusu ve Sivil Toplum Kuruluşları

Literatürdeki mevcut sivil toplum tanımlamaları çeşitli olup tüm tanımların ortak noktası devlet dışılık, gönüllülük ve özerk bir yönetim üzerine yapılan vurgulardır (Yeğen vd. 2009: 9). Sosyal Bilimler Sözlüğü'nde sivil toplum aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

[10] Erkeklerde okullaşma oranları %90.3, ortaöğretimde %41.4 ve yükseköğretimde %11.3 iken bu oranlar kadınlarda %79, %34.2 ve %9.2'dir.

*"**1.** Devlet denetimi ve baskısının ulaşamadığı veya belirleyici olamadığı toplumsal etkinlikler. **2.** Bireylerin devletten ya da kamu gücünden izin almadan, kovuşturmaya uğrama korkusu taşımadan rahatlıkla ilişki geliştirebildikleri, sosyo-kültürel etkinliklerde bulunabildikleri toplum. **3.** Devletin doğrudan denetimi altında tuttuğu alanların dışında kalan ve ekonomik ilişkilerin baskısından görece bağımsız olarak, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerle oluşturulan kurum veya etkinlikler." (Demir ve Acar 2002, 368).*

Gordon White'a göre sivil toplum "devlet ile aile arasında, devletten ayrı, devletle ilişkide özerkliğe sahip olan ve toplumun üyeleri tarafından kendi çıkarlarını ya da değerlerini korumak ya da yaymak için gönüllü olarak kurulan örgütlenmelerin oluşturduğu bir birliktelik alanı" (Beckman'dan aktaran Yeğen 2009: 14) iken Beckman, "devlet vesayetinde olmayan, kendisini yapılandırabilen ve eylemlerini koordine edebilen özerk kuruluşları" sivil toplum olarak tanımlar (14). Trentman sivil toplumu "artan sayıda, özerk, üyelerinin eşit olduğu, herkese açık ve yeni bir grup kimliği üreten, toplumu geliştiren, devletin dışında kökleşen, özyönetimci ilkelere dayanan kuruluşlar" olarak tanımlarken (16) konuyla ilgili daha kapsamlı bir başka tanım Çaha tarafından yapılmıştır:

"sivil toplum devletin şekillendirmediği, kendi inisiyatif ve renkliliğine terk ettiği devlet dışı bir alanı ifade etmekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda aktif ve örgütlü siyasal katılım ve politizasyon sürecini ifade etmektedir" (1999: 104).

Günümüzde "özel alan ve devlet arasında duran aracı bir varlık" (Onbaşı'dan aktaran Kabasakal, 2008, 5-6) olarak da tanımlanan sivil toplum, tarihçesine bakıldığında kökeni eski Yunan'a uzanan eski bir kavramdır. Ancak ilk zamandan bu yana bugünkü anlamında kullanılmamış, tarih boyunca çeşitli anlam değişikliklerine uğrayarak bugünkü halini almıştır. İlk olarak Aristoteles zamanında karşımıza çıkan sivil toplum kavramı (societas civilis), devlet (polis) ile birbiri yerine kullanılan terimlerdir. Bir sivil topluma üye olmak vatandaşlık ya da bir devletin üyesi olarak devletin çizdiği yasalar dahilinde yaşamak ile aynı anlama gelmekteydi ve 18. yüzyılın ortalarına kadar Hume, Rousseau ve Kant gibi düşünürler de kavramı bu anlamda kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak 18. yüzyıl ortalarına gelindiğinde sivil toplum, mana olarak devletten ayrışmaya başlamıştır (Keane 1993: 48-49). Keane, kıta Avrupa'sında yaşanan bu mana değişikliğini dört dönemde incelemektedir (51-53): Geçiş döneminde ilk olarak devlet otoritesine karşı bağımsız bir sivil toplum düşüncesi gelişmiştir. İkinci evrede bu bağımsız sivil toplumun kendilerini devlete karşı savunma hakkı, vatandaşlık hakları ve daha sınırlı bir devlet düzeni iddiası pekişmiştir. Üçüncü dönemde ise bu iddialar zayıflamış ve sivil toplum devletten bağımsız değil, devletin kontrol ve denetiminde olması gereken bir alan olarak görülmeye başlanmıştır. Sivil toplum kavramının son modernleşme aşaması olan dördüncü dönemde ise devlet denetiminin sivil toplumun etkinliğini olumsuz yönde etkileyeceği korkusu oluşmuş ve sivil toplum yeniden devletten bağımsız bir mekanizma olarak korunması gerektiği vurgulanmıştır. Sivil toplumun bu son dönemde kazandığı devlet dışılık anlamı, bugün günümüzde kullanılan sivil toplum kavramında da ağırlığını korumaktadır.

Çaha'ya göre sivil toplumun oluşabilmesi için devletin ve toplumun sahip olması gereken birtakım olmazsa olmaz özellikler vardır. Bunlardan ilki, tüm vatandaşlarını eşit statüde kabul eden, temel hakları kısıtlamayan ve yöneticilerin keyfi tutumlarının etkisinde olmayan bir hukuk devletinin gerekliliği ve sivil topluma alan tanıyan; adalet, güvenlik ve savunma alanlarıyla sınırlı bir devlet anlayışı olarak ifade edilebilen (2000: 58-59), devletin nasıl olması gerektiğiyle ilgili şartlardır. Ancak sivil toplum sadece devlete değil, topluma da bağlı oluşan bir olgu olup toplumun da taşıması gereken bazı önkoşullar mevcuttur.

Siyasi, dinsel ya da etnik, ekonomik, kültürel ve cinsiyet temeline dayalı farklılaşmaların ve farklı grupların bulunması anlamına gelen *toplumsal farklılaşma ve* farklılaşmış alanlarda politika üretebilecek, sivil topluma ve demokrasiye katkı sağlayacak *toplumsal örgütlenmeler* sivil toplumun gelişmesi için gerekli toplumsal özelliklerin başlıcalarıdır. Bunun yanında, bu örgütlenmelerin *gönüllü birliktelik* ve özgür irade esaslı olmaları, devletten bağımsız ve özerk olup *otonomileşmeleri,* ve son olarak da devlete karşı bir *baskı mekanizması* olma niteliği göstermeleri gerekir (60-64).

Salamon'a göre sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışında kabaca dört sebep vardır. Bunlardan ilki, henüz devlet mefhumunun olmadığı ilk çağlardan beri toplumların bir araya gelerek toplumsal sorunların çözümü için işbirliği yapması, bir diğer deyişle tarihsel bir arka planın olması, ikincisi de bununla ilişkili olarak toplumda zaten var olan dayanışma ruhudur. Yani toplumlar zaten yüzyıllardır belli başlı hizmetleri sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı altında kendi aralarında sağlamaktadırlar. Üçüncüsü kamu hizmetlerinin sağlanması ve kamu malının üretiminde piyasanın başarısızlığı ve dördüncüsü ise bürokrasi ve buna bağlı olarak hantallık gibi sorunlar sebebiyle devletin bazı alanlarda yetersiz kalmasıdır. Sivil toplum kuruluşları piyasanın ve devletin yetişemediği ya da tam anlamıyla karşılayamadığı kimi alanlardaki boşlukları zaten var olan dayanışmacı kültür sayesinde doldurmak üzere var olmuşlardır (Salamon'dan aktaran Özdemir, Başel ve Şenocak 2010, 171).

1980'ler, dünyada sivil toplumun gelişmesinde bir dönüm noktası niteliğindeydi. 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizin bir neticesi olarak, sosyal refah devleti kamu harcamaları kısıtlamak adına eğitim, sağlık, barınma gibi temel hizmetlerin sunumunu özel sektör ile paylaşmak durumunda kaldı. İşte tam da bu dönemde, sivil toplum örgütleri özel sektörden ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olan insanları desteklemek ve ihtiyaçlarını gidermek adına seferber oldular ve sosyal yardım ve sosyal hizmet sağlayıcısı olarak etkin rol almaya başladılar. (Yurttagüler 2013: 19).

Devlet, giderek artan kamu harcamaları ve topluma yönelik hizmet ve yardım maliyetlerini tek başına karşılayamayacak duruma geldiğinde sivil toplum kuruluşları bir refah dağıtım aktörü olarak devreye girmiş ve devletin birtakım işlevlerini paylaşmaya başlamışlardır. Sivil toplum kuruluşları, en

genel ve yaygın anlamıyla devletten bağımsız ve kar amacı gütmeksizin belli bir din, etnisite ya da bunların çok üstünde ortak bir fikir ya da amaç uğruna bir arada toplanmış gönüllü topluluklar olarak ifade edilebilir. Öner sivil toplum kuruluşlarının sahip olması gereken altı kriteri ele alır: sürekli bir yapı, kamunun dışında olmak, kar amacı gütmemek, özerk bir yönetim şekline sahip olmak, gönüllülük esaslı olmak ve toplumsal fayda sağlamak (2003: 1). Öner'e benzer bir şekilde sivil toplum tartışmalarına önemli katkılar sağlayan Salamon da, sivil toplum kuruluşlarının altı ortak özelliğine dikkat çeker: geçici değil kurumsallaşmış yapılardır, devletten maddi destek alabilirler ancak devlet dışı organizasyonlardır, elde edilen kâr üyeler arasında değil sosyal fayda için dağıtılır, bağımsız bir yönetimleri vardır, gönüllülük temellidirler ve toplumsal faydayı gözetirler (Salamon'dan aktaran Özdemir, Başel ve Şenocak 2010, 159).

Günümüzde "üçüncü sektör", kar amacı gütmeyen kuruluşlar" veya "gönüllü kuruluşlar" gibi farklı şekillerde de kullanılan sivil toplum kuruluşları, devletin dışında kalan küçük- büyük örgütlenmeler olarak karşımıza çıkar. Özellikle son yıllarda sayıları giderek artan sivil toplum kuruluşları, savunduğu değerler ya da bir başka deyişle bir araya geldikleri ortak amaç açısından çeşitlenirler. Bugün: insan hakları, kadın hakları ve cinsiyet eşitliğinden eğitime, dezavantajlı gruplardan insani yardıma, sağlıktan spora, kültür ve sanattan çevre korumaya kadar birçok alanda sayıları binleri bulan dernek ve vakıf çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir.

Hegyesi, gönüllü kuruluşların asıl amaçlarını tanımlarken toplumdaki muhtaç kişilere yardımcı olma ve yoksulluğu azaltma, eğitim faaliyetlerinin ve sağlık hizmetlerinin desteklenip geliştirilmesi, hizmet sunumunda devlete yardımcı olunması ve sosyal refahın toplumun yararına kullanılması (Abban, 2016: 23) gibi özelliklere vurgu yapar.

Güneş, sivil toplum kuruluşlarının işlevlerini aşağıdaki şekilde açıklar (aktaran Talas 2011: 392):

> *"Kamuoyu oluşturmak yolu ile, bireylerin taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olmak,*
>
> *Çoğulcu toplum yapısının oluşumunu sağlamak suretiyle piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karsı dengeleyici bir unsur olmak,*
>
> *Kendi içlerinde oluşturdukları katılımcı ve çoğulcu bir kültürle beslenmiş ve aynı zamanda yönetim deneyimi de edinmiş bireylerin yetişmesini sağlamak,*
>
> *Pilot projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ya da bu projeleri uygulamaya geçirmek yoluyla eğitim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar alabilmek."*

Sivil toplum kuruluşları devlet ya da özel sektörün dışında, farklı bir alanın kamuoyu oluşturma ve harekete geçme ve geçirme yeteneğine sahiptirler, katılımcılara manevi tatmin, anlamlı bir sosyal yaşam ve sorumluluk duygusu sağlarlar, teknoloji sayesinde bilgiye daha rahat erişip daha

etkili çalışmalar ortaya koyabilirler, toplumla yakın ilişkiler içinde olup insanların katılımcı olmasını sağlayabilirler, çevre ve toplumla ilgili, özellikle yoksullukla ilgili daha etkin hizmetler sunabilirler (Öner, 2003: 3).

Ateş ve Nohutçu, sivil toplum kuruluşlarının üstlenmeyi tercih ettikleri görevleri aşağıdaki şekilde sıralar (2006, 250):

> *"Hizmet ve ortak çıkar sağlama: Üyelerine veya müşterilerine sosyal hizmetler, sağlık, eğitim ve bilgi sağlama, tavsiye etme veya destekte bulunma.*
>
> *Toplumsal konuları takip etme ve kamu politikasını etkileme: Kamu duyarlılığını veya politikasını değiştirme amacı güden bir grup adına veya dava uğruna kampanya düzenleme, kulis faaliyetinde bulunma veya başka türlü savunmalara girişme.*
>
> *Kendine yetme veya dayanışma: Kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek üzere etkinlikte bulunan diğer birey ve örgütlerle yardımlaşma, bilgi alışverişinde bulunma, destek verme ve işbirliğinde bulunma.*
>
> *Kaynak ve koordinasyon sağlama: Özel sektör ile kamu makamları arasında bir ara yüz oluşturma."*

Bunun yanında devlete yardımcı olarak birçok kamu hizmeti sunumunda etkili olmaları, halka yakın ilişkiler içinde oldukları için bir iletişim ağı görevi görmeleri, bürokratik yapıdan uzak oluşları sebebiyle kimi zaman devletin ulaşamadığı alanlara kolaylıkla ulaşmaları, hızlı karar alma mekanizmalarından dolayı daha etkin çalışmaları, sosyal yardım alanlarında gelir dağılımının yeniden dağıtılmasında yardımcı olmaları ve toplumun karar alma süreçlerine katkı sağladıkları için demokratikleşmeye fayda sağlamaları gibi özelliklerinde dolayı sivil toplum kuruluşlarının halkın güvenini kazanarak devlet ve toplum arasındaki ilişkide bir tampon alan görevi gördükleri de söylenebilir (259).

2.5.2.2. Türkiye'de Sivil Toplum Olgusunun Gelişmesi

Türkiye'nin geçirdiği birçok siyasi süreç Osmanlı'dan bağımsız düşünülemeyeceği gibi, sivil toplum konusu da, özellikle bu anlayışın Türkiye'de geç gelişmesi konusu uzun yıllar literatürde tartışılmış ve bu durum Osmanlı ile bağdaştırılır. Sivil toplum çalışmalarına önemli katkılar yapan Şerif Mardin, bu anlayışın gelişmemesinde Osmanlı döneminde merkez ile çevre arasındaki kopukluğu sebep gösterir (Sunar, 2018: 34). Kemal Karpat, herhangi bir sivil toplum hareketinin meydana gelmesi için gerekli orta sınıfın ancak 19. yüzyıl sonuna doğru oluştuğunu söyler (37). Küçükömer ve Heper de, devletin bir modernleşme yolu olarak gördüğü merkeziyetçi anlayışın toplumu baskıladığını ve hatta toplumun artık devletin boyunduruğu altına girdiği için orta sınıfın geciktiğini söyler (38). Her ne kadar tüm bu görüşler temelde devlet ve toplumun birbirinden kopuk olduğu temeline dayandırılsa da, Osmanlı'da Batılı toplumlardaki gibi çatışmacı ilişkinin aksine, tamamen farklı şekilde seyreden dayanışmacı bir devlet-toplum ilişkinin mevcut olduğu bilinir.

Bilindiği ve çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti, sınırları çerçevesinde yaşayan Müslüman ya da gayrimüslimlerin tamamına yönelik, kendi sosyal düzenine uygun bir şekilde –bugünkü ifadeyle- koruyucu politikalar uygulamış ve adalet mekanizması ile devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi sağlamıştır. Bunun yanında, bu ilişkinin en iyi örnekleri / kanıtlarından biri de, devlet adamı yetiştiren ve sosyal hareketliliği sağlayan sivil eğitim kurumları olan medreseler ile yine çalışmanın önceki bölümlerinden işlenen ve refahın yeniden adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayan vakıflardır. (39). Ancak, modernleşme süreci ile etkisini kaybeden ve çoğu din temelli bu sivil toplum unsurları etkisini kaybetmiş olsa da, cumhuriyetin ilanından sonra özellikle 1950'li yıllarda önü açılan sivil toplum anlayışının yerini yine Osmanlı'dan kalan eğitime destek ve refahın dağıtımına yardımcı, yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri doldurmuştur (40).

1980 sonrası Türkiye'de sivil toplumun "devlete rağmen" yükselişe geçtiği söylenebilir. Zira 12 Eylül darbesi sonrası yürürlüğe giren 82 anayasasıyla sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır (Yeğen vd. 2009: 26). Ancak 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan köklü ekonomik, siyasal ve toplumsal değişikliklerle beraber sivil toplum konusu yeniden gündeme gelmiştir.1994- 2004 yılları arasında, Tarih Vakfı'nın düzenlemiş olduğu Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumları, Türkiye'de sivil toplum bilincinin yaygınlaşmasında ve bu alanın gelişmesinde önemli rol oynadı. 1996 yılında Habitat II konferansının İstanbul'da yapılması ve bu etkinlik kapsamında yerli yabancı birçok STK'nın bir araya gelerek yeni ilişkilerin kurulması da sivil topluma dair farkındalığı arttırmıştır (Yurttagüler 2013: 22).Ardından 1999 depremiyle birlikte yaşanan krizde devletin yetersiz kalması ve bu noktada devreye giren çeşitli sivil toplum örgütlerinin etkin bir şekilde fayda sağlaması, toplumun sivil toplum algısında pozitif değişime sebep olmuş ve konu daha da önem kazanmıştır. Ardından 1999 ve 2001 yıllarında, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde devletin attığı adımların sonucu olarak Türkiye'nin sivilleşme ve demokratikleşme sürecinde devlet ve toplum ilişkileri yeniden düzenlenerek sivil toplum yaygınlaşmaya ve "Türkiye'nin iyi, demokratik ve adaletli yönetimi" için önemli bir kriter olarak kabul edilmeye başlamıştır (Yeğen vd 2009: 39).

Özellikle Türkiye'nin AB'ye uyum süreciyle ilgili hazırlanan "Avrupa Birliği Müktesebatının Türkiye Tarafından Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı"nda ilk olarak 2001 yılında

> *"Türk Hükümeti, sivil toplumun gelişmesine önem vermektedir. Sivil toplumun güçlenmesi, Türk demokrasisinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Dernek kurma özgürlüğü ve barışçı toplantı hakkının daha da geliştirilmesi ve sivil toplumun güçlendirilmesiyle, bireylerin toplumsal sorunların çözümüne aktif katkıda bulunmaları mümkün olacaktır." (Dışişleri Bakanlığı 2001: 17)*

ifadesiyle devletin sivil topluma verdiği önem belirtilmiş ve 2003 yılı Ulusal Programı'nda da "Hükümet, sivil toplumun güçlenmesini ve demokratik yaşama katılımını desteklemeye devam

edecektir" şeklinde başlayan madde ve devamında dernek ve vakıfların faaliyetlerine ilişkin yasal değişikliklerden bahsedilmiştir (Dışişleri Bakanlığı 2003: 4).

2014- 2018 Onuncu Kalkınma Planı'nda yer alan "Güçlü, çeşitli, çoğulcu, sürdürülebilir bir sivil toplum için uygun ortamın oluşturularak sosyal ve ekonomik kalkınma süreçlerine toplumun tüm kesimlerinin daha etkin katılımının sağlanması temel amaçtır" (Kalkınma Bakanlığı 2013: 40) maddesi yakın geçmişte de hala sivil toplum konusuna verilen önemi gösterir niteliktedir.

Günümüzdeki haliyle sivil toplum anlayışı ve bu anlayışın kendini gösterme biçimi olarak sivil toplum kuruluşları son kırk yıllık süreçte gelişmeye başlamış ve özellikle son yirmi yıldır yaygınlaşmıştır.

Sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları: ortaya çıkışı, tarihsel serüveni ve geçirdiği kavramsal değişimler göz önünde bulundurulduğunda başlı başına bir çalışma konusu olacak kadar kapsamlı bir olgudur. Ancak, bu çalışmada ele alınan, daha çok Türkiye'de sosyal yardımlaşma ve dayanışma ya da başka bir deyişle insani yardım eksenli sivil toplum anlayışı ve bu anlayışın Türkiye'deki başlıca tezahürleri olan dernek ve vakıflar ile bunların faaliyetleridir.

2.5.2.3. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye'de sivil toplum kuruluşları dernekler, vakıflar, sendikalar, meslek örgütleri, kooperatifler ve birlikler olarak kendilerini göstermektedirler. Ancak bu çalışmada, çalışma konusuna uygunluğu açısından dernek ve vakıflar ele alınacaktır.

Türkiye'de ve dünyada sayıları on binleri bulan ve hedef kitleleri, çalışma biçimleri, örgütlenme şekilleri açısından farklılaşan sivil toplum kuruluşlarını net bir şekilde kategorize etmek bir hayli zordur. Konuyla ilgili bilinen ve literatürde en çok kullanılan sınıflandırma, Uluslararası Kar Amacı Gütmeyen Kurum Sınıflandırması'dır (International Classification of Non-profit Organizations) Bu sınıflandırmada yer alan on iki kategori şu şekildedir: kültür ve eğlence, eğitim ve araştırma, sağlık, sosyal hizmetler, çevre, kalkınma ve barınma, hukuk, savunuculuk ve politika, iyilikseverlik aracıları ve gönüllü teşvikçileri, uluslararası, din, iş örgütleri, mesleki örgütler ve sendikalar ve diğerleri (Yaşama Dair Vakfı 2016: 15).

1.734 kişi ile yapılan *Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik 2021* araştırma raporu sonuçlarına göre, "Türkiye'de sivil toplum kuruluşları en çok hangi alanda faaliyet göstermektedir?" sorusuna verilen yanıtlarda 2019 yılında %23 ile *eğitim* ilk sırada, %19 ile *gıda yardımı* ikinci ve %18 ile *dezavantajlı grupların güçlenmeleri* üçüncü sıradayken 2021 yılında %15 ile *sağlık* birinci sıraya taşındığı ve onu %14 ile *eğitim*, *gıda yardımı* ve *afetlere müdahale* ve %13 ile *dezavantajlı grupların güçlenmesi* takip ediyor. (Çarkoğlu, Aytaç 2022: 19). Yine benzer şekilde bir başka araştırmada

İnsanlar STK'lardan %56 oranla en fazla eğitim alanında çalışma yapmalarını beklemektedir. Bunu %39.6 ile sağlık, %34.5 ile hayır işleri, %24 ile demokrasi/insan hakları ve %19.3 ile kalkınma takip etmektedir. Toplumun spesifik olarak çözüm beklediği sorunlar arasında ise en yüksek oran %43.2 ile kadına yönelik şiddet sorunu olmuştur. Bunu %35.3 ile insan haklarıyla ilgili sorunlar, %29.1 ile eğitim sorunları, %20.6 ile çevre sorunları ve %20.4 ile engellilerin sorunları takip etmektedir (Yaşama Dair Vakfı 2014: 44-45).

Tablo 8: Faaliyet Alanlarına Göre Dernekler

Faaliyet Alanı	**Sayı**	**Tüm dernekler içindeki oranı (%)**
Mesleki ve dayanışma	38.183	31.25
Spor	27.798	22.75
Dini hizmetler	18.101	14.81
Eğitim araştırma	6.201	5.08
Kültür, sanat ve turizm	5.910	4.84
İnsani yardım	**5.789**	**4.74**
Toplumsal değerleri yaşatma	2.772	2.27
Çevre, doğal hayat hayvanları koruma	2.687	2.20
Sağlık	2.671	2.19
Bireysel öğreti ve toplumsal gelişim	2.529	2.07
İmar, şehircilik ve kalkındırma	1.650	1.35
Hak ve savunuculuk	1.538	1.26
Engelli	1.360	1.11
Düşünce temelli	1.538	0.88
Kamu kurumlarını ve personelini destekleme	1.360	0.79
Gıda, tarım ve hayvancılık	845	0.69
Dış Türkler ile dayanışma	710	0.58
Uluslararası teşekküller ve işbirliği	586	0.48
Şehit yakını ve gazi	493	0.40
Yaşlı ve çocuklar	311	0.25
Çocuk	14	0.01

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, Derneklerin Faaliyet Alanlarına.

122.184 aktif dernekten eğitim-sağlık alanında faaliyet gösteren, ya da yaşlı, çocuk, engelli veya şehit yakını ve gazilere yönelik hizmet veren dernekler genel anlamda yardımlaşma ve dayanışma derneği olarak ifade edilebilse dahi, İçişleri Bakanlığı güncel verilerine göre 2021 itibariyle

tüzel anlamda insani yardım derneği niteliği taşıyan dernek sayısının 5.789 olduğu görülmektedir (İçişleri Bakanlığı, Derneklerin Faaliyet Alanlarına: İçişleri Bakanlığı, Yıllara Göre).

Vakıflar Genel Müdürlüğü verilerine göre ise 2021 yılı ağustos ayı itibariyle, 1.003 tane sosyal yardımlaşma ve dayanışma, 11 tane çevre koruma ve 4.458 tane çok amaçlı olmak üzere toplamda 5.472 vakıf olduğu belirtilmiştir. Bu vakıflar hedef kitlesine göre incelendiğinde: 4.164 tanesi çocuk ve gençlere, 2.620 tanesi yoksullara, 2.457 tanesi kadınlara, 2.220 tanesi yaşlılara, 1.856 tanesi engellilere, 1.311 tanesi belli hastalığı olan kimselere dönük faaliyet göstermektedir (her bir vakıf aynı anda birden çok kitleye hitap edebilir) (VGM, Yeni Vakıflar).

Yine bakanlığın ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre, 2020 yılında derneklerde ücretli 42.515 personel ve 36.467 gönüllü mevcuttur (İçişleri Bakanlığı, İllere Göre). Vakıf faaliyetlerinin yürütülmesinde görev alan 17.278 ücretli personel varken buna karşılık 1.345.559 kişi bu faaliyetlerde gönüllü olarak görev almaktadır (VGM). Yaşama Dair Vakfı'nın Verilerle Sivil Toplum 2016 raporuna göre, katılımcıların yalnızca %13,7'si herhangi bir STK etkinliğine katıldığını belirtirken (97) %18,5'i son bir yıl içerisinde bir STK'ya bağışta bulunduğunu ifade etmiştir (98)

Türkiye'de son on yıldaki sivil toplum sayıları incelendiğinde, 2014'e kadar bir artış söz konusuyken, 2014- 2017 yılları arasında bu sayıların düşüş gösterdiği görülmektedir. 2016 FETÖ darbe girişimi sonrasında hem toplumun vakıf ve derneklere karşı gelişen önyargısı hem de devletin vakıf- dernek kurulmasına yönelik uygulamış olduğu yeni düzenleme ve kısıtlamalar, bu düşüşün sebepleri arasında gösterilebilir. Vakıflara duyulan güvenin kaybedilmesi yine aynı şekilde 2020'deki düşüşün de sebebi olabilir veya yaşanan pandemi süreci de bu durumu etkilemiş olabilir (Bilgili 2021: 82).

Şekil 2: Yıl İçinde Kurulan Yeni Vakıf Sayıları

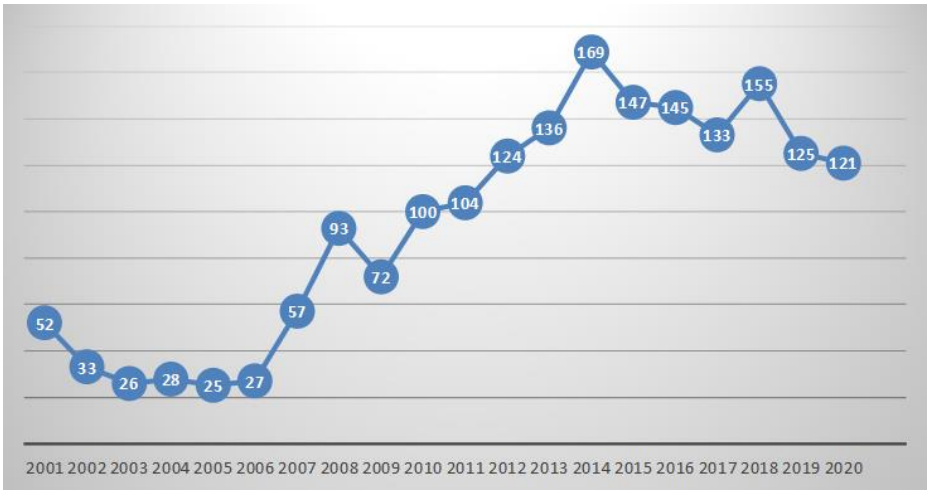

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Bu dernek ve vakıflarda yürütülen çeşitli aktiviteler ile yardım faaliyetleri, ücretli personellerin yanında çoğunlukla gönüllülük esasına dayalı bir şekilde gerçekleşse de sahip oldukları tüzel kimlik ve bürokratik yapı sebebiyle tamamen sivil yardım faaliyetlerinden ayrışır. Çalışmanın devamında mevcut hiçbir STK'ya dahil olmadan ve tüzel kimlik edinmeksin, tamamen gönüllülük ve hayırseverlik anlayışıyla yürütülen birtakım yardım faaliyetleri incelenecektir.

BÖLÜM III KENT ORTAMINDA YOKSULLUKLA MÜCADELEDE İNFORMEL HAYIRSEVERLİK

3.1. Yoksullukla Mücadelede Sivil Yaklaşımlar

Çalışmanın bu bölümde yoksullukla mücadelede çoğunlukla bir STK kapsamında yapılan faaliyetler olarak değerlendirilen gönüllülük anlayışı ile daha bireysel ve vicdani yönüyle ele alınan hayırseverliğe değinilecek olu ardından tamamen sivil bir şekilde dezavantajlı gruplara dönük insani yardım faaliyetleri yürüten dört oluşumun öncüsüyle yapılan mülakatlar analiz edilecektir.

3.1.1. Gönüllülük Yaklaşımı

Sivil toplum kuruluşları toplumsal sorunların çözümü ve refahın dağıtımında önemli rol oynayan aktörlerden biri olmasına rağmen, bu kuruluşların etkinliği ve verimliliği büyük ölçüde gönüllülere bağlıdır. Gönüllüler sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine maddi, manevi ya da işgücü anlamında destek olarak faaliyetlerin yürütülmesine katkıda bulunurlar.

Gönüllülük, tarih boyunca birçok toplumda kendine özgü bir biçimde çeşitli şekillerde var olmuştur. Dolayısıyla her coğrafyanın kendi kültürü ve dini temellerine göre çeşitlenen bu olguyu açıklamak için net bir tanım yapılması zordur (Arslan 2018: 4). Sivil toplum kuruluşlarında çalışan 25 gönüllüyle yapılan mülakatlar sonucu hazırlanan rapora göre gönüllüler gönüllülüğü "karşılık beklemeden insanlara faydalı olmak ve kendinden bir şey vermek", "insan olmanın ve hayatın amacı", "yardıma ihtiyacı olanlara yardımcı olmak", "mutlu olmak ve insanları mutlu etmek" ve "sorumluluk ve görev bilinci" olarak tanımlamışlardır (Erdoğmuş vd. 2020: 7-8).

Genel anlamıyla gönüllülük; bireyin herhangi bir karşılık beklemeksizin, sosyal fayda sağlamak amacıyla yakın çevresinin dışında veya tanımadığı birinin ihtiyacını gidermek ya da yaşam standardını iyileştirmek için özgür iradesiyle yaptığı faaliyetler olarak tanımlanabilir (Arslan 2018: 3; Güngör, Çölgeçen 2014: 167; Aydınlıgil 2013: 33). Bu faaliyetler kişinin bilgi ve birikimini aktarması, belli bir konudaki becerisini ortaya koyması veya maddi destekte bulunması şeklinde olabilir. 2002 BM Genel Kurulu kararında da gönüllülük "geleneksel karşılıklı yardımlaşma ve yardım biçimleri, resmi hizmet sunumu ve diğer sivil katılım biçimleri de dahil olmak üzere, özgür iradeyle kamu yararı için ve maddi bir motivasyon olmaksızın yapılan faaliyetler" (UNV 2021: 16) olarak tanımlanmıştır.

Ancak gönüllülük denildiğinde literatürde ilk olarak örgütlü bir şekilde yapılan faaliyetler akla gelmektedir. Aydınlıgil'e göre bir faaliyetin gönüllülük kapsamında değerlendirilmesi için dört kriter

vardır: faaliyetin kurumsal ve örgütlü bir yapı tarafından yapılması, maddi çıkar olmaması, özgür iradeyle yapılması ve bu hizmetten faydalanan birinin olması (2013: 33).

BM Genel Kurulu 1985 yılında hükümetleri gönüllü çalışmaları desteklemeye teşvik etmek ve gönüllü çalışmaların farkındalığını arttırmak amacıyla 5 Aralık tarihini Uluslararası Gönüllüler Günü olarak ilan etmiş (UNV 2020) ve bununla beraber gönüllülük olgusu dünya çapında dikkat çeken önemli bir konu haline gelmiştir.

2018 Dünyada Gönüllülüğün Durumu Raporu Türkiye lansmanında, Gençlik ve Spor Bakanı Dr. Muharrem Kasapoğlu 2019 yılını Türkiye'de "Gönüllülük Yılı" olarak ilan etmiş ve ana hedeflerin Türkiye'de gönüllülük kültürünün yaygınlaşması; teknolojinin etkin kullanımı; etkili risk yönetimi; gönüllü yönetiminin güçlendirilmesi ve eğitimin artırılması; kurumlar arası ilişkilerin güçlendirilmesi; gönüllülüğün tanınması ve değerlendirilmesi olduğunu belirtmiştir. (UNDP Türkiye 2019).

Türkiye'de özellikle 90'larda sivil toplum anlayışının gelişmesi ve STK'ların sayıca artması ve yaygınlaşması sonucunda gönüllülük kavramı da tanımları ve sınırlılıkları itibariyle bir tartışma konusu olarak var olmaya başlamış, özellikle 2000'li yıllardan itibaren gelişen ve hep desteklenen bir alan olmuştur. İlk kez 2003'te İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde kurulan Sivil Toplum Kuruluşları ve Araştırma Birimi, ardından yine sivil toplum ve gönüllülük odaklı çeşitli merkezlerin kurulması konuya verilen önemin en önemli tezahürlerindendir (Yurttagül 2013: 22-23). 2000'li yıllarda kitle iletişim araçlarının giderek artmasıyla gönüllülük iyice yaygınlaşmış ve çeşitlenmiştir. Ancak genel anlamda Türkiye'de gönüllülük anlayışı "toplumun köklü ortak değerlerine hizmet eden faaliyetler" kapsamında muhtaç kişilere gıda ve para yardımları ile vakıf ve dernekler tarafından sunulan eğitim yardımları olarak yoğunlaşmaktadır (Aydınlıgil 2013: 33). Gönüllülük, toplum ve sivil toplum kuruluşları arasında bir köprü görevi görerek (Yönten Balaban, Çoban İnce 2015: 158), dezavantajlı grupların güçlendirilmesi, görünürlüklerinin artması ve toplumla bütünleşmeleri için etkili bir araç haline gelmiştir (Yurttagül 2013: 25).

Kalkınma sürecine yaptığı katkılardan ötürü hemen hemen modernleşmenin temel göstergelerinden biri olarak ele alınmaya başlanan gönüllülük olgusunu (Çakı, Şenusta 2017: 224) ülkeler bazında ölçmeye çalışan çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Türkiye'de de çoğunlukla dini bir görev olarak ya da toplumsal yardımlaşma ve dayanışma kültürünün bir sonucu olarak gelişen ve kurumsallaşmamış bir gönüllülük anlayışı yaygındır (Abban 2016: 7). Türkiye'de gönüllülük büyük oranda geleneksel anlayışa bağlı olarak gizlilik esasına göre bireysel veya grup/imece halinde sivil çalışmalar ile yapıldığından örgütlü gönüllülük faaliyetlerinin incelendiği çeşitli raporlarda gönüllülük oranların düşük çıktığı (Aydınlıgil 2013: 34) ve Türkiye'deki gönüllülüğün yetersizliğine vurgu yapıldığı görülür (Çakı, Şenusta 2017: 224). Sivil katılımın önemli bir boyutu olan gönüllülüğün

ölçüm yöntemi, bunun bir sebebi olarak öne sürülebilir. Her ülkenin kendi tarihsel ve toplumsal zeminine göre gelişen gönüllülük anlayışı, o ülkenin sosyo-kültürel özelliklerinden bağımsız düşünülemez ve tartışılamaz. Buna karşılık Türkiye'de gönüllülüğü ölçen araştırmaların birçoğunda Batılı ölçekler kullanılmakta ve bu sebepten Türkiye'de gönüllülük oranları doğru yansıtılmamaktadır (225).

Diğer yandan, Batı toplumlarında dinin bir gereği olarak yapılan gönüllü faaliyetleri kilise ya da kilise temelli kimi cemaat veya kuruluşlar tarafından, tıpkı STK'larda olduğu gibi kayıt altına alındığından ölçülebilir durumdadır. Oysa Türkiye'de dini düşünceye dayalı yürütülen gönüllü faaliyetlerde bu durum söz konusu olmadığından Türkiye'deki gönüllülüğün net bir şekilde ölçümü zordur (Çakı, Şenusta 2017: 231).

Çakı'nın kayıt-dışı gönüllülük olarak ifade ettiği "Türkiye dahil özellikle Müslüman toplumlarda varlığını gösteren dini cemaat ve tarikat ağbağlarında (network) gerçekleştirilen gönüllülük", Batıda neredeyse bir sivil toplum kuruluşu özelliği gösteren ve yapılan her şeyin kayıt altına alındığı ve istatistiksel açıdan analiz edilebilen kilise temelli gönüllülükten farklıdır (Çakı 2014: 200). Kayıt-dışı gönüllülük, cemaat ve tarikatlar tarafından tüm topluma yönelik düzenli yardım faaliyetlerini ifade eder ve örgütlü gönüllülükten tek farkı yapılan faaliyetlerin kayıt altına alınmayışıdır (201). Dolayısıyla Türkiye'de gönüllülüğü ölçen araştırmalarda, gönüllü yardım faaliyetleri arasında önemli bir yer tutan bireysel yardımlar ile cemaat/tarikat yardımları unutulmamalıdır.

Çarkoğlu ve Aytaç'ın Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik raporuna göre 2021 yılında katılımcılara bir yıl içerisinde herhangi bir ihtiyaç sahibine direkt olarak maddi bir yardımda bulunup bulunmadıkları sorulduğunda %45 evet cevabını verirken %54 herhangi bir yardımda bulunmadığını söylemiş (2022: 28) ve bağış yapan katılımcılar kendinden zor durumda olanlara yardım etmek için, kendilerini iyi hissetmek için, inancı gereği, çevresindekilere örnek olmak için, daha iyi biri olmak için bağış yaptıklarını belirtmişlerdir (59).

Erdoğmuş ve diğer araştırmacıların araştırma sonuçlarına göre bireyleri gönüllü olmaya iten sebepler herhangi bir çıkar beklemeksizin bir başkasına faydalı olmak, insan olmanın amacı, eksik bir alanda topluma faydalı olmak ve günlük rutinin dışında yeni bir şey yapmak olarak belirtilmiş (2020: 9-10) ve gönüllülükle devamlılığı sağlayan faktörler ise samimi ortam, aidiyet hissi, meslek ve kariyere katkı, gönüllü faaliyetlere katılan diğer rol modellerin etkisi, çalışma saatlerindeki esneklik ve yapılan işin mesleki bilgi ve beceri ile uyumu olarak aktarılmıştır (14-18).

Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik raporunda STK'larda gönüllü faaliyet yürütenlerin motivasyonları incelendiğinde ise kişisel haz %19, çalışmaların toplumsal gelişmeye

katkı sağlaması %15, çalışmalara toplumun değer vermesi %11, sosyalleşme %11, insanların ihtiyacına cevap verme %10, hayat tecrübesi kazanma %10, ibadet %10 ve saygınlık %3 oranında gözükmektedir (Çarkoğlu, Aytaç 2022: 47).

2019 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi ile Göç Çalışmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 1.016 gönüllü ile yapılan araştırmada gönüllülüğün kazanımları sorulduğunda katılımcılar gönüllü çalışmalar esnasında yeni insanlarla tanıştıklarını, kendilerini işe yarar hissettiklerini, yeni şeyler öğrendiklerini, bu çalışmalar sayesinde toplumda saygı ve takdir gördüklerini belirtmişlerdir (Erdoğan ve Uyan Semerci 2020: 35).

Erdoğmuş ve diğerlerinin yaptığı araştırmaya göre ise gönüllülüğün bireylerin kişisel becerilerine ve kariyer gelişimine katkı sağladığı, kişisel tatmini arttırdığı, sosyalleşmeye olanak verdiği ve planlama ve zaman yönetimi konusunda bireyleri geliştirdiği görülmüştür (2020: 11-14).

Gönüllülüğün bireysel etkileri sorulduğunda ise katılımcılar, toplumsal sorunlara duyarlı hale geldiklerini, artık daha sosyal ve daha anlayışlı olduklarını, iletişime daha açık olduklarını söylemişlerdir. Bunun yanında gönüllü faaliyetler katılımcıları daha sabırlı, mutlu ve huzurlu insanlar haline getirmiştir (Erdoğan ve Uyan Semerci 2020:36). Benzer şekilde Güngör ve Çölgeçen, gönüllü faaliyetlere katılmanın sosyal bağları güçlendiren; hoşgörü, paylaşımcılık ve diğerkamlık duygularını arttıran, aidiyet hissini ve güveni kuvvetlendiren ve sosyalleşmeye olanak sağlayan pozitif katkılarına vurgu yapmışlardır (Güngör, Çölgeçen 2014: 167)

Birleşmiş Milletler Gönüllüleri 2022 Dünya Gönüllülük Raporu'nda gönüllülüğün toplumu ilgilendiren konularda karar vermede, hizmet üretiminde, yenilikçi çözümlerin geliştirilmesinde ve hizmet sağlayıcılar ile bu hizmetten faydalananlar arasındaki arabuluculuk konumuyla eşit ve kapsayıcı bir toplumun inşasındaki yeri ve önemine vurgu yapılır (UNV 2021: 10-11).

Bunun yanında Aydınlıgil'e göre gönüllülüğün toplumsal faydaları ise şu şekildedir: Devlet eliyle yapılan faaliyetlere göre maliyeti daha düşüktür, toplumsal sorunlara karşı yardımlaşma, dayanışma ve birliktelik duygularını güçlendirir, refahın yeniden dağıtımında önemli bir rol oynayan kalkınma aracıdır, dezavantajlı grupların sosyal içerilme sürecine katkı sağlar (2013: 36-37).

Gönüllülük, toplumsal fayda sağlamayı amaçlayan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini en maliyetsiz, en hızlı, en sağlıklı şekilde yürütülmesi ve bu faaliyetlerde devamlılığın sağlanması için gerekli en önemli unsurdur (Güngör, Çölgeçen 2014:166). Gönüllüler geniş insan kaynağı sayesinde kısıtlı bütçelere ve sınırlı imkanlara rağmen hizmetlerin daha etkin bir şekilde sunulmasına destek olmaktadırlar (Yönten Balaban, Çoban İnce 2015: 150, 158).

Gönüllülük faaliyetleri tamamen bireysel bir şekilde, çoğunlukla vicdani bir faaliyet alanı olabileceği gibi örgütlü sivil toplum kuruluşları çatısı altında gönüllü vatandaşlar tarafından da icra edilebilir. Ancak bunun yanında özellikle son yıllarda ülkemizde de daha görünür hale gelen kurumsal/stratejik gönüllülük şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Özel sektör kuruluşlarının gönüllü faaliyetlerde bulunması ve çalışanlarını gönüllülüğe teşvik ederek kurumsal gönüllülük faaliyetleri göstermesi ya da kimi bakanlıklarla özel şirketlerin işbirliği içinde yürüttüğü bazı faaliyetler, yeni bir gönüllülük alanı olarak kurumsal/stratejik gönüllülük faaliyetleri altında değerlendirilmektedir (Aydınlıgil 2013: 34).

Bireysel gönüllüler daha çok yalnızlıklarını gidermek, aidiyet hissetmek, kişisel ve mesleki gelişimlerine katkıda bulunmak, sosyalleşmek, yetki almak, rol model olmak gibi sebeplerle ya da dinin bir gereği olarak gönüllü faaliyetlerde bulunurken kurumsal gönüllülerin gönüllü sebepleri daha çok çalışma ortamında öne çıkmak ve avantaj sağlamak, kariyer fırsatı yaratmak, iyi bir imaj bırakmak gibi sebepler olabilir (Güngör, Çölgeçen 2014: 168).

Ilsley ise benzer bir şekilde gönüllüğü yaygın ve örgün gönüllülük olarak ikiye ayırır. Yaygın gönüllülük bir sivil toplum kuruluşu tarafından belirlenen belli bir ihtiyaca yönelik gerçekleştirilen ve çoğunlukla psikolojik veya başka şekillerde ödüllendirilen bir hizmet sunumu anlamına gelir. Örgün gönüllülük ise özgür iradeyle, karşılık beklemeksizin ve bir kuruma bağlı olmaksızın kendiliğinden gerçekleştirilen gönüllülük türüdür (Abban 2016: 5).

Katılımcılık ve savunuculuk da son dönemde Türkiye'de yeni gönüllülük faaliyetleri altında değerlendirilmeye başlanan yeni gönüllülük türleridir. Bireyleri kendilerini ve toplumu ilgilendiren konularda söz sahibi yapma ve ilgili konularda bilinçlendirme faaliyetleri, katılımcı gönüllülük altında değerlendirilir. Savunuculuk ise çeşitli kampanya ve faaliyetlerle topluma dair sorunlara karşı ortak bir hareket bilinci oluşturmak, konuyla ilgili bilinci arttırmak odaklı hareketlerdir. Türkiye'de çevrenin korunmasına dair yürütülen savunuculuk hareketlerinin bazı yasa ve yönetmeliklerde etkisi olduğu ya da kadın haklarına dair savunucu hareketlerin toplumda yankı uyandırdığı bilinmektedir, bu yönüyle de savunuculuk faaliyetleri bir kalkınma aracı olarak görülür (Aydınlıgil 2013: 34-36).

On yılı aşkın bir süredir dünya genelinde hayırseverlik araştırması yapan Charities Aid Foundation (CAF) tarafından hazırlanan Dünya Bağışçılık Endeksi'nde katılımcılara geçen ay içinde bir yabancıya yardım edip etmedikleri, bir hayır kurumuna para bağışı yapıp yapmadıkları ve bir organizasyonda gönüllü çalışıp çalışmadıkları sorulmaktadır. 2019 yılında yayımlanan son on yılın ortalaması raporuna göre %58 ile Amerika ve Myanmar, bağışçılık sıralamasında ilk sıradadırlar. Listenin devamında %57 ile Yeni Zelanda, %56 ile Avusturya ve İrlanda ve %55 ile Kanada yer almaktadır (2019: 6).

Türkiye'nin son on yılda tanımadığı bir kimseye yardım etme, STK'lara bağış yapma ve gönüllülük için harcanan zaman sıralaması ve bunların neticesinde oluşturulan genel bağışçılık sıralaması aşağıdaki gibidir:

Tablo 9: Dünya Bağışçılık Endeksi'ne göre Türkiye Sıralaması (2010-2020)

	Toplam Ülke Sayısı	**Genel Bağışçılık Skoru**		**Tanımadığı Bir Kimseye Yardım Etme**		**STK'lara Bağış Yapma**		**Gönüllülük İçin Harcanan Zaman**	
		Sıralama	%	Sıralama	%	Sıralama	%	Sıralama	%
2010	153	134	19		37		14		7
2014	135	128	18	106	38	112	12	132	5
2018	144	131	20	113	40	122	12	126	9
2020	114	78	31	48	59	75	25	99	10

Kaynak: Charities Aid Foundation 2010, 2014, 2018, 2020.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, 2020 yılına kadar Türkiye'nin dünya ülkeleri arasında son sıralarda yer aldığı, bir başka deyişle bağışçılık oranının bir hayli düşük olduğu görülmektedir. Ancak 2020 yılında, genel bağışçılık sıralamasında %31 ile 78'inci sıraya yükselmesi, özellikle tanımadığı bir kimseye yardım etme kriterine göre %59 ile 48. sırada yer alması dikkat çekicidir. Covid 19-pandemisinin sebep olduğu ekonomik sıkıntılar ve işsizlik problemi ve bunların neticesinde artan toplumsal dayanışma ve yardımlaşma, özellikle kapanma dönemlerinde yaşlı ve muhtaçlara dönük yardım faaliyetlerinin artması bu yükselişin sebeplerinden biri olarak düşünülebilir. Zira Birleşmiş Milletler Gönüllüleri'nin Dünya Gönüllülük Raporu'nda da covid-19 pandemisi boyunca informel, anlık ve bireysel gönüllülükte artış olduğu belirtilmektedir (UNV 2021: 14).

Dünya Gönüllülük Raporu'na göre Türkiye'de Mart 2020- Mart 2021 arasında en az bir gönüllü faaliyete katılanların oranı %81'dir (UNV 2021: 45). Raporda gönüllü faaliyetler ailenin dışındaki bir insana, hayvana ya da çevreye yardım etmek; yiyecek, giyecek ya da eşya bağışı yapmak; bir kuruluşa yardım etmek; herhangi bir hükümet kampanyasına katılmak ya da bir soruna çözüm bulmak için gönüllü zaman harcamak gibi geniş bir alana yayılan ücretsiz aktiviteler olarak belirtilmiştir Bunun yanında iki araştırma arasındaki temel fark, Dünya Bağışçılık Endeksi'nde gönüllülük faaliyetlerinde son bir ayın, Gönüllülük Raporu'nda ise bir senenin esas alınmasıdır.

Toplumsal kriz anlarında yardımlaşma ve dayanışma duygularının kuvvetlenerek gönüllü katılımın arttığı bilinen bir gerçektir. Özellikle deprem, yangın, sel gibi doğal afetler karşısında toplum kenetlenerek yaraları sarmaya çalışır. Kızılay'ın afet gönüllü raporu da bu durumu doğrular

niteliktedir. Rapora göre 2019 yılında 25 afetin yönetiminde 372 gönüllü rol alırken 2020 yılında 29 afet ve küresel salgın sebebiyle 103.621 gönüllü ve pandeminin etkilerinin azaldığı fakat ülke çapındaki orman yangınlarının arttığı 2021 yılında 68 afette 13.731 gönüllü görev almıştır (Kızılay).

Sivil toplum kuruluşlarına yapılan bağış oranlarının da yine afetlerle ilişkili olarak 2021 yılında artışa geçtiği söylenebilir. STK'lara yapılan bağış oranları incelendiğinde 2004 yılında katılımcıların yalnızca %0.32'si TEMA vakfına bağış yaparken bu oran giderek yükselmiş ancak 2021yılına kadar hiç %1'i hiç geçememiştir. 2021 yılında ise bu oran yaklaşık beş katına çıkarak %4.88 olmuştur. Yine benzer şekilde 2004 yılında katılımcıların %4.69'u, 2016 yılında %2.02'si ve 2019 yılında %1.17'si Türk Hava Kurumu'na bağış yaptığı görülmüştür. Seneler içinde azalan bu bağışlar 2021 yılında %2.66'ya yükselmiştir (Çarkçı, Aytaç 2022: 44).

Sonuç olarak gönüllülük, farklı insanlar için farklı anlamlar ifade eden karmaşık bir sosyal olgudur. Kültürel ve toplumsal değerler, gönüllülüğün nasıl uygulanacağını etkiler. Bunun yanında yeni teknolojiler de gönüllülüğün katılım ve katkı şekillerini değiştirir (UNV 2021: 16) ve tüm bunlar gönüllülüğün daha kapsamlı bir şekilde incelenmesini gerekli kılar. 2022 Dünya Gönüllülük Raporu'nda gönüllülük beş farklı bileşeniyle beraber tüm yönleriyle daha geniş bir şekilde ele alınır. Bunlar yapı (resmi veya gayri resmi), mecra (çevrimiçi ve/veya çevrimdışı), yoğunluk (aralıklı ve/veya düzenli), istek (kendi kendini inşa etme ve/veya topluluk oluşturma) ve kategoridir (18). Gönüllülüğün beş kategorisi (bir başka deyişle çeşidi) ise karşılıklı yardım, hizmet gönüllülüğü, katılım, marjinal sesleri duyurmak için kampanya ve sanat, kültür, spor gibi kişisel ilgi alanlarına göre şekillenen ve refaha ve kaynaşmaya katkı yapan boş zaman gönüllüğüdür (19). Raporda da sabit ve katı bir gönüllülük tanımı yerine daha kapsayıcı olan bu gönüllülük tanımı kullanılır.

3.1.2. Geleneksel Anlayışın Geri Dönüşü: Hayırseverlik Yaklaşımı

Kişilerin önce yakın çevresine ve akrabalarına sonra hiç tanımadığı insanlara yardım etmesi veya insani yardım kuruluşlarına bağışta bulunması bireysel hayırseverlik şeklinde tanımlanabilir (Özel 2019: 15). Leibniz, evrensel bir olgu olan hayırseverliği, bir başkasının sevincini kendi sevinci olarak görerek mutlu olma alışkanlığı olarak ifade etmektedir (Arslan 2015:12). Kılıçalp'e göre ise hayırseverlik, kişinin sahip olduğu varlıkları ihtiyaç sahibi insanların yararına ortaya koymasıdır (2013: 14).

Yalnızca yardımı değil bir bütün olarak insanların yaşam kalitelerini maddi, manevi ve kültürel olarak artırmayı da kapsayan hayırseverlik (Özel 2019: 14), daha çok vicdani veya dini hassasiyetlerle yapılan faaliyetlerdir. Bireylerin dini saiklerle yaptıkları bireysel yardımlar sayesinde içinde bulunduğu toplumun refahını yükseltmesine hayırseverlik denir (Aytaç, Eroğlu 2020: 214). Hali hazırda da insanların bütün yaşantısına hakim olan dini inançları, onları iyilik yapmaya sevk

etmektedir (Özel 2019: 13), dolayısıyla dinin bir gereği olarak yapılan hayırseverlik hayır yapan kişinin manevi olarak iyi hissetmesine sebep olmaktadır.

İnsani yardım çalışmalarıyla ilgili raporlarda dini vecibeleri yerine getirmek amacıyla yapılan bağışların dünya genelindeki insani yardımların finansmanı içerisinde önemli bir payı olduğu bilinmektedir. Müslümanların varlıklarının %2.5'ini ihtiyaç sahiplerine bağışlaması veya 2013 yılındaki insani yardımların %16'sının Müslüman ve Hristiyan STK'lar tarafından yapılması bunu doğrular niteliktedir (Özel 2019: 14). Özellikle İslam dininde, mallarının bir bölümünü yoksullar için harcamaları Müslümanlara zorunlu kılınmıştır. Bunun yanında zekat, fitre, sadaka ve kurban gibi ibadetlerin yanı sıra başka insanlara iyilik yapmaları, onlara sıkıntılı durumlarda yardımcı olmaları da emredilmiştir. Zamanla toplum tarafından içselleştirilen bu ibadetler, geleneğin bir parçası haline gelmiştir.

Bireysel bağışçılık, Hristiyanlıktaki manastır sistemi için önemli bir olgudur. Hristiyanlığın ilk döneminde manastırların işlemesi, hayırseverlerin yardımına bağlıydı. Hristiyan öğretisindeki sevgi, yardımseverlikle birleşerek "philantropy" kavramını ortaya çıkarmıştır. Filantropi genellikle iyilikseverlik ve yardımseverlik ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Hayırseverlik Türkçe'de insanların duygusal, vicdani ve manevi güdüleriyle gerçekleştirdiği faaliyetler olarak tanımlanırken filantropi kişilerin dahil oldukları toplulukların gelişmesi için gerçekleştirdiği faaliyetler olarak tanımlanır (Özel 2019: 11).

Kişileri hayırseverliğe iten faktörler; Amerika, Hollanda, İngiltere ve Kanada'da ilgili araştırmaları ve konuyla ilgili 500 civarı makaleyi inceleyen araştırmacılar tarafından 8 başlıkta toplanmıştır (Arslan 2015:14-17):

İhtiyaçların farkındalığı: Bireyler, başkalarının ihtiyaçlarının farkına vardıkça daha çok yardım yapmaya yönelir.

Talepkarlık: Bireyler, kendilerinden talep edildiği takdirde daha fazla bağış yapabilir ya da çeşitli hayırseverlik davranışlarında bulunabilir ancak fazla talep veya bir başka deyişle ısrar, tam tersine, bir bıkkınlığa yol açabilir.

Bedel ve Yarar: Kişi, yapılan bağıştan bir fayda sağlıyor ise bu durumda bağışta bulunma davranışı gerçekleşmektedir. Örneğin hayır organizasyonları, özel etkinlikler, çekilişler vb. gibi. Bunun yanında talep edilen yardımın miktarı küçüldükçe bağışta bulunan kişi sayısı artmaktadır.

Özgecilik: İhtiyaç sahiplerinin yapılan bağışlardan faydalandığını bilmek, hayır yapan kişiyi olumlu anlamda etkilemektedir.

İtibar: İnsanlar hayır faaliyetlerinde bulunarak kendi çevrelerinde saygıyla karşılanabilirler. Bu durum onların hayırseverlik etkinliğini artırmaktadır.

Psikolojik fayda: Hayır işleri yapan kişilerin empatik neşeleri artmakta, yaşadıkları manevi tecrübe sayesinde özgüvenleri onarılmaktadır.

Değerler: Ahlaki, insani ve dini değerleri olan, kendini maddi ve manevi olarak adamış kişiler hayırseverliğe daha yatkındırlar. Bu kişilerin dünyayı güzelleştirmek gibi motivasyonları vardır.

Etkililik: Kişilerin hayırseverlik davranışı bir fark yarattığı takdirde motivasyonları daha da artar. İnsanlar tarafından bilinen, saygın bir kişinin bağış yaptığı kurum, diğer insanlar tarafından da güvenilir ve etkili olarak görülür.

Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik raporuna göre katılımcıların %40.6'sı hayırseverlik denince aklına yoksullara yardımın geldiğini, %28.5'i başkalarına yardım etmenin ve iyilikte bulunmanın, %9.1'i para, gıda ve giyim yardımının, %4.5'i sadaka, fitre-zekat vermenin ve bağış yapmanın, %2.9'u ise insanlığın geldiğini söylemiştir (Çarkoğlu, Aytaç 2016: 34).

Tablo 10: Hayırseverliğin Sebepleri

		2015	**2004**
Türkiye' de hayırsever faaliyetlerde bulunanların bu faaliyetleri yapmalarının en başta gelen nedeni nedir?	**Dini vecibeleri yerine getirmek**	%32.5	%32.5
	Toplumsal gelenek ve görenekler	%20.4	%26.3
	İçinde yaşadıkları topluma karşı hissettikleri borç	%14.2	%12.9
	Kişisel tatmin	%12.7	%12.2
	İçinde yaşadıkları toplumun kendilerinden beklentileri	%9.2	%8.8
	Aile geleneğini devam ettirmek	%6.4	%7.1
	Diğer	%4.7	%0.3

Kaynak: Çarkçı, Aytaç 2016: 38.

Katılımcılara hayırseverlik faaliyetlerinde bulunmalarının sebepleri sorulduğunda en çok ibadet olması, gelenek-görenek olması sebebiyle, topluma olan borçları sebebiyle ve kendi ailelerinin geleneğini sürdürmek adına gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir (Çarkoğlu, Aytaç 2016: 38).

Hayırseverliğin dini kaynağı ve önemi ile ilgili veya İslam tarihindeki örgütsel örnekleri ile ilgili birçok çalışma olmakla birlikte hayırseverliğin sosyolojik açıdan gereken düzeyde incelendiğini söylemek zordur. Özellikle sivil düzeyde, bireysel veya imece olarak yaşanan hayırseverlik ile ilgili

çalışmalar çok daha azdır. Bunun bir sebebi de büyük oranda gizlilik ilkesine bağlı olarak yapılan bu yardım çalışmaları ile ilgili akademik çalışma yapmanın zor olmasıdır.

3.2. Hayırseverlik ile İlgili Alan Çalışması

İslam geleneğinde iyilik davranışının örgütlenmesinin en merkezi boyutunu sivil düzeydeki iyilik davranışlarının oluşturduğunu daha önce belirtilmişti. İyi insan olmanın temel şartı, çok geniş bir yelpazede iyilik yapmaktır. Ancak bireysel iyilik davranışları ile giderilemeyen birtakım toplumsal sorunlar da yine grup halinde iyilik davranışları ile çözülür. Grup düzeyindeki bu iyilik davranışının Anadolu kültüründeki adı *imece*dir. İslam geleneğinde bu iki iyilik davranışı genel olarak hayırseverlik kavramı ile ifade edilir. Bireysel iyilik davranışının gizli yapılmasının tavsiye edilmesi ve imece usulü iyilik davranışının da kayıt dışı olması dolayısıyla bu davranışların çerçevesini İslam toplumlarında tespit etmek hiçbir zaman mümkün değildir.

Kentleşme süreci ile birlikte sosyal devlet anlayışının öne çıkması ve özellikle 1980'li yıllar itibariyle yoksullara yardım yapan kuruluşların yaygınlaşması sivil yardım faaliyetlerinin gündemden düşmesine yol açmıştır. Ancak 2000'li yıllardan itibaren daha çok gönüllülük adı altındaki iyilik faaliyetleri öne çıkmaya başlarken geleneksel ve sivil iyilik davranışı pek dikkat çekmemiştir. Aynı şekilde 2000'li yıllardan itibaren sosyal medyaya aktarılmaya başlanan iyilik davranışları daha çok gönüllülük adı altında değerlendirilmeye çalışılırken uzun müddet geleneksel hayırseverlik anlayışına bağlı olarak sürdürülen bu iyilik davranışları yine fazla fark edilmemiştir. Çünkü geleneksel hayırseverlik anlayışı büyük oranda gizlilik esasına dayanmaktadır. İslam alimlerine göre geleneksel anlayışın gizlilik ilkesinin ana sebebi ihtiyaç sahibi kişinin teşhir edilerek rencide edilmemesi, ikincisi ise iyilik davranışında bulunan kişinin kendi egosunu öne çıkarmaması içindir. Bu hassasiyetten dolayı günümüzde de gönüllülük anlayışına dayalı iyilik davranışları fazlasıyla paylaşılmasına rağmen gizlilik ilkesine dayanan geleneksel hayırseverlik anlayışına bağlı olarak yapılan iyilik/yardım çalışmaları yeterince paylaşılmamaktadır. Aksine Ülkemizde üretilen toplum iyilik/yardım çalışmalarının çok büyük bir kısmının henüz geleneksel anlayıştaki gizlilik esasına göre üretildiğini söylemek mümkündür.

Araştırmanın asıl konusu olan yoksullukla mücadelede kentlerde tamamen sivil bir şekilde yürütülen faaliyetler bu bölümde incelenecektir. Konuyla ilgili İstanbul'da yaşayan fakat faaliyetleri şehir sınırlarını aşmış dört gönüllü grubun öncüsü/ fikir babasıyla derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir ve bu mülakatlar belli temalar altında analiz edilmiştir. Araştırmanın giriş bölümünde bahsedildiği üzere, katılımcılarla yapılan ve toplamda beş saat süren derinlemesine görüşmeler 2022 Mart ayında, iki haftalık bir süre içinde tamamlanmıştır. Görüşmelerin ikisi yüz yüze, ikisi online platformlar aracılığıyla yapıldıktan sonra katılımcıların izniyle alınan ses kayıtları

yazıya dökülerek verilen cevaplar belli temalar altında değerlendirilmiştir. Toplamda 14 sorudan oluşan ve bireysel motivasyonların, ihtiyaç sahipleriyle ilişkilerin, maddi ve insan kaynağının nasıl bulunduğunun, bu faaliyetlerin neden sivil bir şekilde sürdürüldüğünün ve örgütlü bir yapıya gidilmediğinin sorgulanmasını amaçlayan sorulara Ek-1'de yer verilmiştir. Bütün temalar her görüşmede ortak değildir, ancak çalışma için gerekli görüldüğünden bu bölümde yer verilmiştir. Sorularımıza verilen cevaplardan oluşturulan bu temalar araştırmamızın temel konusu olan hayırseverlik olgusunu derinlemesine analiz etmektedir. Çalışmanın temel sorunu daha önce de belirtildiği gibi bu gönüllü grupların neden tüzel bir kimlik edinmedikleri, bir başka deyişle neden örgütlü bir şekilde STK'laşmayıp bu faaliyetleri tamamen hayırseverlik anlayışıyla sürdürdüklerini anlamaktır. Oluşturulan birçok alt ve yan temalar bu ana sorunu daha da netleşleştirmektedir. Bu faaliyetlerin dördünün de bireysel düzeyde yapılan iyilik davranışı değil, gelenekse usuldeki yüz yüze ilişkilere dayalı imece usulünün modern versiyonları olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.1. Görüşmeler ve İçerik Değerlendirmesi

Ahmet Bey, 57 yaşında ve evlidir. 2002 yılında yaşadığı bir iflasın ardından bir aile dostu aracılığıyla ufak çaplı yardım faaliyetlerine başlamış ve faaliyetler giderek büyüyerek bugün ülke sınırlarını aşmıştır. Yurt içinde ve yurt dışında çoğunlukla mültecilere ve muhtaç ailelere yönelik yiyecek, giyecek, eşya yardımı yapan Ahmet Bey emlak pazarlama sektöründe çalışmaktadır.

Bilal Bey, 51 yaşında ve evlidir. 1995 yılında bir sivil toplum kuruluşu bünyesinde başladığı insani yardım faaliyetlerini yaklaşık 15 yıldır cami imamı olarak sivil bir şekilde sürdürmektedir. Cemaat, yerel halk ve çeşitli hayırseverler ile birlikte cami bünyesinde gerçekleştirdiği faaliyetlerin öncelikli alanı evsizler, muhtaç aileler ve öğrencilerdir.

Cemal Bey, 64 yaşında ve evlidir. Yaklaşık 25 yıldır sivil bir şekilde ailesiyle birlikte yurt içinde ve yurt dışında yoksullara, mültecilere, evsizlere ve sokak hayvanlarına dönük faaliyetler yürüten Cemal Bey emekli doktora öğretim üyesidir.

Davut Bey, 38 yaşında ve bekardır. 12 yıl önce sokak çocuklarına yönelik başlayan yardım faaliyetleri, bugün başka gönüllülerle birlikte genişlemiş ve genel olarak yardıma muhtaç herkesi kapsar duruma gelmiştir.

3.2.2. Yardım Davranışının Kültürel Altyapısı

Daha önce de belirtildiği üzere *ötekine yardım* davranışı dini gelenek içinde yıllardır varlığını korumaktadır. Osmanlı ve cumhuriyet döneminde ve kentleşme sürecinde de Müslümanlar imece türü yardımlarla birçok kamusal hizmet üretmişler ve yardım faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Osmanlı döneminde vakıf adı altında şifahane, aşhane, kervansaray, cami, çeşme gibi hemen her alanda kurulan yüzlerce yardım kuruluşunun yanında cumhuriyet döneminde de imece ile camiler, okullar, yurtlar yapılmış ve bireysel yardımlar da başta zekat ve sadaka olmak üzere yoksullara, kimsesizlere, yetimlere ve öğrencilere yönelik devam etmiştir. Bu itibarla tarihsel geçmişi ve sosyolojik kapsamı itibariyle en köklü ve geniş düzeyde yapılan davranış biçimidir. Görüşmecilerden Cemal Bey kendi yardım alışkanlığını kazanmasında iyilik/yardım davranışının bu tarihsel sürecine dikkat çekmektedir:

> *"İyilik, yardım davranışı eski Türk kültüründe olduğu kadar Türk İslam geleneğinde de temel davranıştır. Bu gelenekte gündelik hayat, toplumsal hiyerarşi, tabakalaşma ekonomik ya da siyasi güç üzerinden değil, iyilik-kötülük, genel olarak ahlak üzerinden analiz edilir. Herkes gibi ben de bu gelenek içinde doğdum. Günlük hayatta iyi insan olmayı amaçlayan, iyilik davranışını merkeze alan Müslüman/muhafazakar aile ortamında büyüdüm. (...) Ben özelde iyiliğin ya da yardımlaşma ve dayanışmanın günlük hayatta çok görünür olduğu bir aile ortamında büyüdüm; eve gelen ya da günlük hayatta karşılaştığın birisine mutlaka bir şeyler vermek lazım, onun buna bir ihtiyacının olup olmaması önemli değil." (Cemal Bey)*

3.2.3. Yardım Faaliyetlerinin Motivasyon Kaynağı

Modern dönemde yardımlaşma, yoksulun bir ihtiyacını karşılama olarak ya dini bir emir ya da laik anlayışta aynı amaca yönelik vicdani bir davranış olarak bilinir. Çalışmaya katılan Ahmet Bey, Bilal Bey ve Cemal Bey daha çok dini emirleri referans aldıklarını belirtmişlerdir.

> *"2002 yılıydı herhalde. O zaman öyle bir şey olmuştu, bir sene önce falan bir iflas ya da bir buçuk iki sene önce, iflastan sonra çok çalkantılı üzüntü dolu bir şeyden sonra birden böyle daha bir sakin bir döneme geçmiştik. Orada Allah'ın karşımıza çıkardığı bir dostumuzun vesilesi ile Kağıthane'de 3- 4 tane muhtaç Çeçen mülteci aileye indim, ihtiyaçları var diye. Onlara böyle kurban kesmek, öyle belki üç beş öteberi alıp götürmek şeklinde mevzu başladı." (Ahmet Bey)*

> *"Kim verirse ve sakınırsa, Allah-u Teala ona kolayı kolaylaştırır diye bir ifade var. Dolayısıyla din nedir dendiğinde sahip olunan her şeyden vermektir ve paylaşmaktır gibi bir din algım var. Dolayısıyla şahısta hani ilim varsa ilminden, müsait vakti varsa vaktinden, tebessüm gücü varsa tebessüm gücünden, iktisadi imkanı varsa iktisadı imkanından. Velhasıl karşıdaki muhtaç olan kişi neye muhtaçsa o şeyi paylaşmaktır ve vermektedir gibi bir din algısı." (Bilal Bey)*

Bir diyanet görevlisi olan Bilal Bey'in paylaşma merkezli bir din algısına sahip olduğu görülmektedir. Günümüzde daha çok ibadet merkezli bir din algısının yaygın düşünüldüğünde Bilal Bey'in bu vurgusu dikkat çekmektedir.

Katılımcılarımızdan Davut Bey, özel bir motivasyon unsurundan bahsetmemiştir. Cemal Bey ise yardımlaşma davranışı ile ilgili birçok ayet ve hadisin var olduğunu belirtip bazı hadisleri özellikle vurgulamıştır;

"Peygamberimizin komşuluk hakkı ile ilgili iki hadisi ilk çocukluk dönemimden beri hiç unutmadım. "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir", "çorbanın suyunu komşunun sayısına göre koy". Yıllar sonra Kur'an-ı Kerim'deki iyilik, yardım davranışı ile ilgili ayetleri çıkardım, hatta başka birçok hadis öğrendim, ama iyilik, yardımlaşma davranışında en önemli referanslarım bu iki hadistir; bu iki hadis bana yetiyor." (Cemal Bey)

Çalışmaya katılan üç katılımcının da dini inanca bağlı olarak "hayırseverlik" kapsamında bir yardımlaşma anlayışına sahip olduklarını söylemek mümkündür.

3.2.4. İyilik/Yardım Davranışının Psikolojik Analizi

Genel olarak iyilik/yardımlaşma ifadesi, herhangi bir konuda yardıma muhtaç olan bir canlının söz konusu ihtiyacını karşılamak için yapılan davranış olarak anlaşılır. Bu algı biçimi geleneksel hayırseverlik anlayışında olduğu gibi son dönemde gönüllülük başlığı altında öne çıkan çalışmalarda da geçerlidir. Hayırseverlik daha çok Allah rızası için yapılırken gönüllülük adı altında yapılan iyilikler/yardımlar daha çok "insanseverlik" olarak ifade edilen bir düşünceye dayanır, ancak iki anlayışta da davranış, ihtiyaç sahibi kişiye yapılan bir iyilik ve yardım davranışıdır. Davranışı yapan kişi için ahlaklı ve erdemli bir davranış olmakla birlikte "yardım davranışı" iyilik ve yardıma ihtiyacı olan kişiye yapılmaktadır.

Gerçekten hemen herkes tarafından kabul gören bu algı biçimini sorgulamak için katılımcılara özel bir soru sorulmadı. Ancak Cemal Bey bu algıya karşı gelerek iyilik/yardım davranışını farklı bir anlayışla açıklamıştır. Yardım faaliyetlerine başlamaktaki motivasyonun sorulduğu ilk soruda Cemal Bey iyiliği yoksulun ihtiyacını karşılama üzerinden değil, *iyilik yapan kişinin psikolojik dünyasının ahlaklı ve sağlıklı bir şekilde inşası için ihtiyaç duyulan zorunlu bir davranış* olarak değerlendirmekte ve iyilik yapmanın ve yardım etmenin, eylemin öznesi için ciddi psikolojik katkılarının olduğunu savunmaktadır. İslam dininin öngördüğü "iyi insan, ahlaklı insan"ın ancak ayet ve hadislerde belirtilen iyiliklerin her mümin için davranışsal düzeyde yapılması ile gerçekleşebileceğini söyleyen Cemal Bey, aynı şekilde, insanın özünü *bencilliğin* oluşturduğuna dair klasik psikolojideki kabulün de büyük oranda değiştiğini söylemektedir. Cemal Bey'in farklı bir yaklaşım örneği olarak iyilik/yardım davranışını yoksullar üzerinden değil yardım yapan kişi üzerinden değerlendiren cümlelerine aşağıda yer verilmiştir:

"Bana göre iyilik davranışını başkasına yapılan bir ödev davranışı olarak tanımlamak yanlıştır. İyilik davranışı dini bir davranış olmakla birlikte temel amacın İslam dininde öngörülen iyi, ahlaklı insanın inşası için psikolojik açıdan ihtiyaç duyulan bir davranıştır. İnsanın yaratılışında var olan sevgi, şefkat, merhamet gibi duyguların tatmin edilmesi, bir başka ifade ile yaratılıştan gelen özlerin davranışa dönüşerek kişinin insan olarak kendisini gerçekleştirme davranışıdır. İyilik/yardım davranışı bize kendi varoluşsal özümüzü/gerçekliğimizi yaşama, birtakım rahatsızlıklardan mutsuzluklardan, azgınlıklardan, kısaca birtakım sapma davranışlarından bizi

koruyarak, bize insan olma şansını yakalama fırsatı veren temel bir ihtiyaç davranışıdır. Etrafımızda maddi düzeyde ihtiyacı olan fakir insanlar olmasa bile bizim insan olarak mutlu ve huzurlu olmamız için bizim ihtiyacımız olan bir davranıştır. Bir başka ifade ile bir insanın bir ihtiyacını karşılayarak onu sevindiren davranış olarak iyilik/yardım davranışının yapan kişi için biyolojik bir davranış veya salt ahlaki veya dini bir ödev davranışı değil, aynı zamanda psikolojik düzeyde çok derin etkileri olan bir davranıştır. Dinin öngördüğü iyi/ahlaklı insanın inşasını, başkasının ihtiyacını karşılama üzerinden ancak kendi kişiliğinde saklı olan iyilik özünü ortaya çıkarak o kişiye iyiliği yaşatarak, teorik bilmenin ötesinde içsel bir tecrübe olarak iyilik duygusunu duyumsatmasını sağlayarak kısaca o kişiyi "iyi ve güzel" kılarak gerçekleştirmektedir. Kısaca insanın içinde/ruhunda saklı olan iyilik özünü ortaya çıkarak kişiyi iyi kılan, kişinin iyi insan olmasını sağlayan bir davranıştır. Onun için iyilik/yardım davranışı başkasına yapılan bir iyilik değil, bireyin ruhunda saklı iyiliği yaşaması, iyi insan olarak duygusal dünyasını inşa etmesi ve kendisini gerçekleştirmesi için kendisine yaptığı bir iyiliktir. Gerek Aşhane aracında gerek mahalle ziyaretlerinde bizimle gelen hayırsever arkadaşlara bir yıldan fazla bu yardım faaliyetlerinde yaşadıkları duyguları yazmalarını istedim. Hemen herkes duygusal dalgalanma, hatta duygusal deprem ifadesini kullanarak adını koyamadıkları bir mutluluk duygusundan bahsettiler. Ancak daha önceki yaşantılarında hiçbir haz deneyiminde yaşamadıkları bir mutluluk türünden bahsettiler. Hatta mutluluk duygusunun yanlış olacağını, çok daha farklı derin bir iç huzuru ifadesini kullananlar oldu, kısaca iyilik davranışı dini veya ahlaki bir ödev davranışı olduğu kadar insanın içindeki iyilik özünün bir gerçeklik, bir deneyim olarak yaşanmasını sağlayan çok ciddi psikolojik sonuçları olan bir davranıştır. Biz bu yönüyle iyilik davranışını yeni bir barış ve kardeş toplumu kurmanın aracı olarak kullanıyoruz. Varlıklı kesime yardım derken bunu kast ediyoruz." (Cemal Bey)

3.2.5. İyilik Davranışının Değişen Algısı

Geçmişte etkisi toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ilişkileri içerisinde giderilmeye çalışılan yoksulluk, modernleşme ile birlikte gelişen sosyal devlet felsefesi ve uygulanan sosyal politikalara paralel olarak büyük oranda devletin sorumluluğunda bir faaliyet olarak algılanmaya başlanmıştır. Günümüzde de bu anlayışın tezahürü olarak iyilik davranışında biraz öne çıkan insanlar genel olarak yüksek erdem ve yüksek ahlak sahibi insanlar olarak kabul edildiği, bu insanlara özel bir saygı duyulduğu bilinir. Hayırseverlik anlayışına bağlı olarak iyilik ve yardım çalışmalarını sürdüren Cemal Bey bu algı biçimini eleştirerek iyiliğin Müslümanlar için temel ve asıl ve olması gereken basit bir davranış olduğunu söylemektedir.

"Öncelikle bu "motivasyon" kelimesini kullandığınız sorunun benim için hem komik hem saçma ve yanlış bir soru ya da modern ilkel kafanın ürettiği ve bir Müslümana yakışmayan bir soru olduğunu müsaadenizle söylemek istiyorum. (...) Bu sorunuzun arkasında yatan zihniyet şudur; normal ya da aklı başında insanların hayatında aile ya da küçük grup dışında ötekine yönelik olarak bir iyilik davranışı olmaz. Böyle bir davranış rasyonel değildir. Eğer var ise böyle birisi bu ya çok olağanüstü ahlaklı, erdemli, biraz insanüstü, yarım evliya gibi anormal birisidir ya da kafayı duvara vurmuş ya da cinlere çarpılmış ya da olağanüstü bir şey yaşamış anormal birisidir. Bilerek veya bilmeyerek bu tür insanlara bakış açınız budur, (...)Bu anlamda

olağanüstü bir motivasyonum yok benim... Bu topraklarda özellikle bir Müslüman olarak, iyilik davranışının ilginç ya da olağanüstü olarak algılanması ve bunun altında çok ilginç bir motivasyonun aranmasını ya da haber konusu ya da tez konusu yapılmasını gerçekten anlayamıyorum. Türk toplumunun yaşadığı kültürel çözülmeyi ya da kendi tarihine, kendi kültürüne, kısaca kendi kimliğine ne kadar yabancılaştığını gösteren bir soru bu. (...) Gerçekten siz nerede yaşıyorsunuz ya da buraya nereden geldiniz, nasıl ve ne zaman bu topluma, bu tarihe, bu kültüre bu kadar yabancılaştınız? Bizim kültürümüzde, bizim inancımızda insanların amacı iyilik yapmaktır. Hayvanlar sadece beslenir, insanlar iyilik yapar ya da sadece insanlar iyilik yapar, insan olmanın temel şartı budur. Bu davranışı olağanüstü, anormal bir davranış olarak almak ya da bu insanı kahramanlaştırmak ayıptır. İyilik davranışı, Allah'ın insana bahşettiği, Allah'ın insanın kalbine dercettiği sevgi ve şefkatin farkında olan insanın göstereceği sıradan, basit bir davranıştır. İlahi bir sevginin tezahürü olarak muhteşem ve mübarek bir davranıştır, ancak bu ilahi öze sahip olan her insanın gösterebileceği basit bir davranıştır. Onun için bunu kahramanlaştırmamak gerektiği gibi değişik düzeylerde bir rant unsuru haline de getirmemek gerekir, burası ayıptır. (...) Sizin nine ve dedelerinizin hemen hepsi az veya çok bu davranışları yapıyordu, ortalama bir davranış idi ve hemen herkes yaptığı için olağanüstü bir davranış değildi, o dönem onlara birisi sizin bu davranışınızın sebebi nedir, ya da motivasyonunuz nedir diye birisi bir soru sorsaydı, herhalde onu döverlerdi. Hem herkes aynı yardım davranışını az veya çok yaptığı için sorunlar bu kadar büyümüyordu hem de İslam'ın komşuluk esasına göre sorunlar kaynağında çözülüyordu, hatta yanlış bir soru dedim, çünkü sizler beni Müslüman değil, geri zekalı ilkel bir modern zannediyorsunuz, yardım davranışlarında bulunanları Müslüman kabul etmediğiniz için, ya da Müslümanlığın ne olduğunu bilmediğiniz için özel bir motivasyon arıyorsunuz, yoksa bu soru bir Müslümana sorulamaz, yardım davranışları Müslümanlar için sıradan davranışlardır. Başka şeyler de söyleyebilirim ama geçelim." (Cemal Bey)

3.2.6. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Temel Amacı

Genel olarak bütün yardımlaşma faaliyetlerinde yardım yapılan birtakım temel ihtiyaçların karşılanması amaçlanır. Devletin veya sivil toplum kuruluşlarının hatta sivil düzeyde yapılan yardım çalışmalarının temel amacı budur. Dolayısıyla görüşmecilerin de temel amaçlarının yardım ettikleri kişilerin birtakım ihtiyaçlarını karşılamak olduğu düşüncesiyle mülakat soruları içine "yardım faaliyetlerinizin amacı nedir?" şeklinde bir soru koyulmadı ancak görüşmenin akışı içinde Cemal Bey farklı bir amacından daha bahsetmiştir.

"Bizim yürütmeye çalıştığımız faaliyetlerin diğer iyilik/yardım çalışmalarından temelde bir farkı var. Ancak faaliyetlerimizi anlatmadan önce yaşadığımız bir sorunu konuşmamız gerekir. Bütün ahlak teorilerinin veya dinlerin amacı birlikte yaşama katkı yapacak iyi insan, ahlaklı insanın yetişmesini sağlamaktır. Hukukun amacı da bir yönüyle "birlikte yaşamı" sağlamaktır. İyi insanın yetişmesi iyilik teorilerini veya dinlerdeki ahlak ile ilgili Tanrı sözlerini öğretmekle değil, bu teori ve kutsal sözleri davranışlar ile kişilere kazandırmaktan geçer. Modern kültür politikaları, yoksullara yardım olgusunu "sosyal devlet" politikaları kapsamında devlete devretmesinin yanı sıra ahlaki davranışların bireylere verdiği "anlam mutluluğunu" değil, başarılı davranışların verdiği haz merkezli mutluluğu merkeze aldığı için hem bireysel mutluluk tatmini, hem bir arada yaşamak için gerekli olan ahlaki davranışlar azalmıştır.

Bireysel başarılara dayalı haz merkezli mutluluk anlayışı bireyleri mutlu etmeye yetmediği gibi, hem bireysel kişiliğin en önemli boyutu olan vicdani sorumluluk duygusunun azalmasına dolayısıyla bireysel sorumluluk ile bireysel başarı arasındaki çatışmanın getirdiği bir kişilik parçalanmasına, hem de gruplar arasında bir ayrışma ve parçalanmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bir toplumda temel ihtiyaçlar noktasında bir ihtiyaca sahip olmayan bir yoksul kişi/aile kalmasa bile iyilik davranışlarını arttırmak suretiyle hem bireysel kişiliğin inşasını hem de bir arada yaşamak için zorunlu olan asgari güven unsurunu tahkim edebiliriz. Bu yönüyle biz iyilik/yardım davranışı, yoksulluk, mutluluk ve insan tanımlarındaki yaygın anlayıştan çok farklı düşünüyoruz. Öncelikle bizim çalışmalarımızın yöneldiği ana grup yoksullar değil, varlıklı kesimdir. Bizim hareketin bireysel açıdan insanı mutlu etme toplumsal açıdan yeni bir barış toplumu kurma hareketidir, ahlaki açıdan modern insan ve toplum anlayışına karşı bir isyan hareketidir. Bizim için insan iyilik yapan, iyilik yapmaya ihtiyacı olan bir varlıktır. Hatta insan olmak iyilik davranışına bağlıdır. İnsan yaratılıştan iyilik özü ile yaratılmıştır. Bu iyilik özünü davranışa dönüştürmeyen herkes yoksul ve mutsuzdur. Mutlu olmak haz ya da başarı merkezli davranışlarla değil, ötekine iyilik davranışı ile mümkündür. Haz ve başarı merkezli bir hayat bir yeryüzü cehennemidir, insanı azgınlaştırır, hayvanlaştırır, mutsuz eder, onun için insan olabilmek, insan olarak kalabilmek için iyilik yapmak gerek, onun için gerçek yoksul, iyilik davranışını yapmayan, unutan insandır. Biz iyilik davranışı ile önce insanlara kendilerine iyilik yapmayı öğretmeye çalışıyoruz. Önce kendimize iyilik yapmalıyız, kendi insanlığımızı yaşamalı ve korumalıyız. Onun için iyilik yoksula yapılan bir davranış değil, insan olmak için kendine yaptığın bir davranıştır. İyilik/yardım davranışı yoksa hayat çekilmez, hayat bireysel haz ve başarı elde etmek için yaşanmaya değmez. Hayatın anlamı bireysel haz ve başarıda değil, insan üstü bir amaç ya da başkalarının mutluluğuna bir katkı üretmek ile kazanılır. İnsanın kendini aşan insanüstü bir amacı yoksa biyolojik bir varlık olmanın dışında ne kendi varlığı, ne de yaşadığı hayatın bir önemi ya da kıymeti yoktur. Onun için bizim temel amacımız öncelikli olarak varlıklı kesim olmak üzere bütün topluma iyilik davranışını herkese kazandırmaktır."(Cemal Bey)

3.2.7. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Yöneldiği Alan ve Gruplar

Yardım amaçlı sivil toplum kuruluşlarının tüzüklerinde belirtilen amaçlar ile tabi oldukları yasalar gereği uymaları/uygulamaları zorunlu olan bürokratik süreçler, anlık olarak ortaya çıkan yeni bir sorun/afet noktasında rol almalarını engellemektedir. Ancak görüşmelerden, sivil faaliyetlerde böyle bir sınırlamanın olmadığı anlaşılıyor. Sivil çalışmaların ihtiyaç olduğu veya anlık olarak baş gösteren yeni bir sorun alanına çok hızlı bir şekilde geçiş yapabildikleri görülmektedir. Görüştüğümüz katılımcıların hemen hepsi ihtiyaç noktasında hemen her alana ve her kesime yönelik yardım faaliyetleri yaptıklarını belirtiyorlar. Çalışmaya katılan dört ayrı kişinin söylediklerine bakacak olursak sivil/imece usulü yardım çalışmalarındaki bu esneklik ve hızlılığın dernek, vakıf türü sivil toplum kuruluşlarında veya devletin merkezi veya yerel idari birimlerinde olmadığı görülür. Bu yönüyle çok önemli bir toplumsal açığı kapattıklarını söylememiz mümkündür.

"2002 yılında Kağıthane'de 3- 4 tane muhtaç Çeçen mülteci aile ile başlayan yardım faaliyetlerine önce İstanbul içinde15-20 yer, ardından İstanbul dışına taşarak Van ve

Siirt illeri eklendi. Ardından ülke dışına taşarak Afrin ile birlikte Suriye'nin diğer köşeleri ve Afrika'da, Uzak Doğu'da, Yakın Doğu'da, Yemen, Irak gibi birçok ülkede yardım çalışmaları yapıldı. Arnavutluk, Kosova, Bosna. Tiran'da. Şimdi Afganistan'a gideceğiz. Şimdi Bangladeş'e Allah nasip eder de gidersek, hem Bangladeş hem Arakan kamplarına gideceğiz. (...) Şimdi bu işteki en büyük kısmı iyiliği projelendirmek. Siz işi iyi projelendirdiğiniz zaman ben işte imkanlarımı, ibadetimi, zekatımı, sadakamı.. Hakikaten böyle bir kafama yatan, hoşuma giden bir adam, bir şeye harcamak istiyorum diyenler etraftaki projelere ilgi gösteriyor. (...) İşte bu işte, daha ziyade bizim etrafımızdaki insanlar dindar insanlar oldukları için zekat geçen yerler istiyorlar. (...) Dolayısıyla biz biraz böyle zekat geldiği için zekat tarzı projelere çok yöneldik.(...) Bir yerde bir savaş çıksa, insanlar mağdur olsa o başlı başına bir proje. Yiyecek, erzak dağıtımı, kıyafet dağıtımı. Bunlar bizim daha çok yoğunlaştığımız çalışmalarımız. Projelerimiz bu tür zekata giden projeler oldu. Mesela erzak bizim için çok ağırlıklı bir faaliyet. (...) Bir de kışın artık bastırdığı dönemde bizim kışlık, önlük, bot, mont tarzı kıyafetler oluyor. Eylül ayında kırtasiye şeyleri oluyor. Bunun dışında bazen daha cevval zamanlarımızda mesela 3-5 gönüllü doktorla, bir yerde onları toplarsak, araya fakirleri falan getirirsek o bir şey oluyor yani, yani bir başka bir proje olmuş oluyor yani." (Ahmet Bey)

Ahmet Bey'in ağırlıklı olarak içerde mülteci gruplar ile dışarıda ise genel yoksul ülkelerdeki fakirler ile ilgilendiği görülürken, Davut Bey daha ziyade içerde bütün dezavantajlı gruplar ile ilgilendiğini belirtmektedir.

"Alanımız evsizler, yolda kalmışlar, sokakta kalanlar, gidecek yeri olmayanlar, Afrikalılar, sığınmacılar, mülteciler, göçmenler, çöp toplayan kişiler, ve çocuklar. (...) sokaklarda kalan madde bağımlısı çocuklardan cezaevlerinden çıkmış ve gidecek yeri olmayan yaşlılara, hukuki anlamda destek isteyen; sağlık, hastane doktor anlamında destek isteyen, temel ihtiyaçlarını giderme noktasında destek isteyen mültecilere, sığınmacılara destek bulmaya çalışan, onlarla yardımlaşma dayanışma faaliyetleri içerisinde olan, bununla birlikte içinde yaşadığımız semtin yoksul ailelerinin çocuklarına doğum günleri, eğlenceler, pasta kesme, faaliyetler, onların yeteneklerini geliştirecek ve okul derslerine yardımcı olacak faaliyetleri de hafta sonları program olarak önüne koyar. Bütün bunların içinde öncelik verdiğimiz bir grup yok ama bütün bunların hepsi en önceliklilerimiz tabi." (Davut Bey)

"Bugün için biz camilerde açıkçası okul öncesi çalışma yapmak istesek ve bunun hayırseverlerini ve muhatap kitlelerini bulsak prosedür olarak bu mümkün, çünkü on binlerce çocuk var sadece İstanbul'da. İşte gençlik çalışması yapmak istemiş olsak TDV evleri yurtları çalışması ile yapabiliriz, hayır faaliyetleri kuyu kazmak istesek açmak istesek yapabiliriz. İşte bayan çalışması, yaşlı çalışması. İşte doğumdan ölüme kadar neyi teşkilatlandırmak istiyorsak şu anda Diyanet'in çatısında mevzuat olarak buna müsait. (...) Hani sabah namazından sonra mekanın yaşlılarına takılayım derseniz onlarla bir sosyaliteniz var. İşte öğlen saatlerinde iş adamları ve buradaki şey olabilir. Akşamına doğru üniversite talebeleri ve okullarından çıkan insanlar. Sizin piliniz bitmese ve kapı açık olsa aslında her saat bir şey üretebilecek zemin var. Bunun sadece diyanet kadroları, imam ve müezzinle yapmamız mümkün de değil, doğru da değil. Bunu pek çok hayırseverle yapıyoruz, camimizde 50'ye yakın kadın ve erkek gönüllü var. Bu gönüllüler de kendi mesleki katkılarını da yapıyorlar sadece hani iktisadi destek olmak anlamındaki gönüllülüğü kastetmiyorum. Onun için caminin çok temel temizlik ihtiyacından tutun da pek çok faaliyetine bu gönüllü arkadaşların

aracılığıyla sağlıyoruz. (...) Normal bir kan kampanyası yapmıyoruz. Kızılay'ın tanımı ile düzenli kan vericisi dediğimiz insanı üretmeye çalışıyoruz. Mesela camimizde 900 farklı insan kan vermiş bugüne kadar. Böyle bir cami cemaatimiz yok normal şartlarda ve 4000 ünite kan verilmiş. Burada mesela atıyorum Türkiye genelinde Kızılay camileri türünde bir şey, marka üretmeye çalışıyoruz. Her ilçede bir Kızılay camisi olsun. Bu sağlık ve Kızılay'ın etki alanlarında onun ana paydaşı olsun gibi. Dolayısıyla hani işin sokak çocukları olsun, bağımlılar olsun, genel anlamdaki fakir fukara anlamındaki ihtiyaç gruplarının şeyini taşıyan, koşturmasını taşıyan işte 18 -25 yaş dönemindeki arkadaşlar. (...) kimi insan inşai faaliyetten hoşlanıyor hayırsever, illa hani bana yapacağım bir yer göster anlamında. Kimisi işletme faaliyetlere katkı yapmaktan hoşlanıyor, kimisi illa bir kişinin midesine insin ben aş vermek istiyorum diyor, kimisi şunu diyor kimisi bunu. (Bilal Bey)

"Bizim hareketin temel amacı dışında yoksullara yönelik olarak yürüttüğümüz yardım faaliyetlerinin birinci öncelikli muhatapları temel ihtiyaç maddeleri noktasında sorun yaşayan insanlardır, sonra hayvanlardır. Bu kapsamda öncelikli bir alanımız olmamakla birlikte şüphesiz her ihtiyaçlıya yetişemiyoruz. Daha önce de zikrettiğimiz gibi ilk dönem sokak çocukları ile ilgilendik, yoksul aileler ile ilgilendik, göçmenler ile ilgilendik, Hatay bölgesindeki göçmenler için yardımlar organize ettik, Edirne sınır bölgesinde bulunan göçmenler çorba dağıtmaya gittik. Uzun dönem devam eden burs faaliyetlerimiz oldu, mahallede bulunan fakirlere yönelik olarak fırınlara Ekmek Teknesi adını verdiğimiz bir uygulama başlattık. İstanbul'da yaşayan evsizlere yönelik olarak sabah akşam çorba-yemek dağıtımı uygulamamız var, Çad'da küçük ölçekli bir kurban organizasyonumuz oldu. Sokak hayvanlarına yönelik gençleri iyilik faaliyetlerine yönlendirmeyi amaçladığımız yeni bir uygulamamız var, süreç içinde yarın başka bir alana veya gruba yönelebiliriz, burada bizim imkanlarımız veya sorunu bizim öncelikli sorun olarak görüp görmememiz de önemli. Kısaca kendimizi sınırladığımız bir alan veya grup yok." (Cemal Bey)

3.2.8. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Kapsamı/ Sınırlılıkları

Yoksullukla mücadele denildiği zaman genel olarak temel ihtiyaç maddeleri noktasında ihtiyaç sahibi olan insan ve gruplar akla gelir. Klasik yoksulluk tanımları bu kapsamda olduğu gibi yoksulluk alanında yardım çalışmaları yapan gerek devlet, gerek sivil toplum kuruluşları büyük oranda aynı kapsamda hizmet vermektedirler. Bağımlı madde kullanan kişilere yönelik birtakım "psikolojik ve sosyal destek" programları uygulanmakla birlikte sorunun doğası gereği bu bağımlılığın en önemli tedavi yöntemi budur. Bunun dışında sosyal dışlanma grupları için literatürde bazı vurgular olmasına rağmen uygulamada bu alanda örnek bulmak çok kolay değildir. Ancak Cemal Bey, yukarıda ifade etmeye çalışılan iyilik ve yardım alanlarından çok daha geniş bir alanda iyilik/yardımlaşma örnekleri veriyor. Yeni yoksulluk yaklaşımlarından biri olan sosyal dışlanmanın salt maddi yoksullukla ilgili olmadığı, bireyin doğuştan herhangi bir özelliği ya da sonradan meydana gelen bir durumundan ötürü toplumla bütünleşememesi anlamına geldiği çalışmanın ilk bölümünde ifade edilmişti. Cemal Bey tam da bununla ilgili olarak hiçbir ekonomik sorunu olmayan kişilerin dertlerini dinlemek, insanlara gülümsemek, herkesi bu toplumun bir üyesi kılmaya çalışmak, sokakta giderken yerdeki bir taşı veya

çöpü almak, kendi evinde oturur veya yatarken "iyi düşünmek, iyi bakmak, iyi hissetmek, iyiliği istemek, iyiliği hayal etmek" gibi sınırları çok geniş bir iyilik anlayışının çerçevesini çiziyor.

> *"... Soru cümlenizde geçen "öncelikli alan/grup" ifadenizin üzerinde durmamız gerekir. Bu ifadenizle siz yoksulluk olgusunu yaşayan grupları kast ediyorsunuz, yaygın tabirle dezavantajlı gruplardan öncelikli olarak hangilerine yöneldiğimizi soruyorsunuz. bu sorunuz da biraz modern zihniyeti yansıtıyor. Hemen sorunuzda ya bir iki yanlışı düzeltme ya da temel felsefemizi yeniden anlatma zorunluluğu doğuyor. Hemen söyleyeyim yeni yoksulluk anlayışında yoksulluk olgusunu yaşamayan ancak sosyal dışlanma sürecini yaşayan insanlar da sosyal, psikolojik ilgi ve yardıma muhtaç insanlar kategorisinde yer alıyor, yani maddi durumu iyi olsa bile yalnız yaşayan yaşlılar, bir şekilde toplumdan dışlanmış insanlar, göçmenler, suçlular vs. Ancak İslam dininin iyilik kavramı bu anlayıştan çok daha geniş bir kapsama sahiptir. Bu anlayışta esas olan iyilik yapmaktır, bu bazen ekonomik ihtiyaçları insanlara, bazen hiçbir ekonomik ihtiyacı olmayan yaşlılara, ya da hiçbir ekonomik psikolojik sorunu olmayan bütün insanlaradır, akşam birisine iyilik yapmayı düşünüp ertesi günü bir sebeple yapamamak bile bir iyiliktir. İyilik düşüncesini devamlı aktif ve canlı tutmaktır. Burada iyilik kavramı salt ekonomik merkezli bir yardım davranışı değildir, insanlara selam vermek, insanlara gülümsemek bile bir iyiliktir, yoldan bir taşı kaldırmak, bir çöpü almak bir iyiliktir, yolun kenarına bir ağaç dikmek bir iyiliktir, aynı ağacın yolu daraltıyor düşüncesiyle oradan koparıp atmak da bir iyiliktir, ekonomik imkanları çok iyi olan bir insanın oturup bir derdini dinlemek iyiliktir. Sokak hayvanlarına yem vermek, su vermek, bir iyiliktir, sokak hayvanlarını sevmek de bir iyiliktir. Burada asıl olan iyilik yapmaktır, hatta iyiyi, iyiliği düşünmektir, iyi bakmaktır, iyi görmektir, iyiliği istemektir. Onun için İslam dininde iyilik/yardım olgusunu bir alan ile sınırlayamayız."(Cemal Bey)*

3.2.9. Sivil Yardım Faaliyetlerinde Sosyal Destek

Vakıf ve dernek organizasyonları veya yerel yönetim birimleri tarafından yapılan yardım çalışmaları, tamamen kuruluşların tüzüklerinde belirtilen amaçlar ve yönetim kurullarının verdiği kararlar doğrultusunda yürütülür. Bir başka ifade ile bu yapılar "kapalı" yapılardır. Söz konusu organizasyonların tüzüklerinde belirtilen amaçlar ve tabi oldukları yasaların izni kapsamında topladıkları yardımlar, ücretli personelin günlük mesai saatleri içinde yaptıkları çalışmalar ile dağıtırlar. Söz konusu kuruluşların çalışma süreçlerini belirleyen bürokratik kurallar doğal olarak hızlı hareket etmelerini sınırlamaktadır. Bu süreçlere halkın dahil olması veya katkı yapması mümkün değildir. İkinci bir husus ise bu kuruluşların "kimliklerinin" ister istemez zaman içinde kazandıkları ideolojik imajlar ve özellikle bazı yardım kuruluşlarında yaşanan yolsuzluklar, bu kuruluşlara güveni sarsmıştır. Tüzel kimliklere sahip olan bu kuruluşların faaliyetlerinin büyüme hızı sahip oldukları maddi imkanlar ile paraleldir. Maddi bağış toplama izinlerinin olması sebebiyle de büyük bütçelere sahip olmaları mümkündür. Ancak zikredilen bu hususlar halkın katkı düzeyinin istenen düzeyde olmasını engellediği gibi sahip oldukları bürokratik esaslar da çalışmalarının hızını engellemektedir. Oysa karar mercileri ile faaliyetlere katılımın açık olduğu gönüllü türü çalışmalarda faaliyetlerin

büyüme hızı çok daha fazladır. Bireysel imkan ve gayretler ile başlayan küçük ölçekli çalışmaların gönüllü katılımları ile arttığı çalışmaya katılan dört ayrı kişinin yürüttüğü çalışmalarda görülmektedir.

> *"Öyle belki üç beş öteberi alıp götürmek şeklinde mevzu başladı. Sonra üç beş on… baktım sayı yirmiye doğru gidiyor. Benim o bireysel, amatör şeylerim boyumun üstüne doğru çıkmaya başlayınca internette böyle bir 'babayiğitler aranıyor' diye kendimce bir şey gönderdim. Sonra da bir baktım, epey de duygulanmıştım o zaman, millet ikişer üçer yazmaya başladı. (...) Önce biz tek başımıza iken bu işin yardımseverleri ile bir fidandan ağaca büyüdüğü gibi mutfak içine giren çıkanlar da çok oldu. Ama bunlar özellikle genç, üniversite çağında olanlar, şimdi de bir sürü yerde 70, 80 kişi belki bu işin mutfağında var." (Ahmet Bey)*

> *"Gönüllü katılımcıların imece usulü katılımları ile maddi manevi yani kişi para da verebilir, gelip ders de anlatabilir, para vermez pasta getirebilir, elbise dağıtabilir gibi böyle, maddi manevi bir dayanışma içerisinde olan bir topluluğuz." (Davut Bey)*

> *"Hemen şunu belirtmemiz gerekir; bu yardım faaliyetleri sadece benim veya aile üyelerinin katkıları ile yapılmadı. Temel ilkelerimiz dahilinde imece usulü çalıştığımız yakın arkadaş/dost grubunun katkıları ile yapıldı. Halen de bu gönül dostlarının katkıları ile çalışmalar sürdürülmeye çalışılıyor." (Cemal Bey)*

3.2.10. Sivil Yardım Faaliyetlerinde Gönüllülük

Tüzel kimlik altında çalışmanın tabi olduğu bürokratik kuralların yardım çalışmalarını yavaşlattığı daha önce belirtilmişti. Çalışmaya katılan Ahmet Bey'in aşağıdaki sözleri bu sürecin sıkıntılarını anlatıyor:

> *"Bir dernek kurduk, sonra onu yürütemedik. Sonra kapatmak için uğraştık. Nasıl kapatacağımız belli değil, kapatacağız diye peşinde koştuk. Şu anda tamamen gayri resmi bir şekilde devam ediyor." (Ahmet Bey)*

Peki, sivil çalışmanın tüzel bir kimlik altında çalışan sivil toplum kuruluşlarından farklı olarak ne tür avantajları vardır? (Bu avantajları katılımcı dört kişinin ifadelerinde de görmek mümkündür.)

> *"Bizim 15-20 kişiye yakın bir ekibimiz var. Bunun dışında da 200'ün üzerinde farklı ülkelerde ve İstanbul'da farklı ilçelerde ve farklı şehirlerde bir konu olduğunda çağırabileceğimiz dostlarımız var." (Ahmet Bey)*

> *"Tamamen gönüllü. Profesyonel yok, hayatını buradan kazanan, buradan maaş olan yok çünkü biz tüzel değiliz. Biz imece inisiyatifiz aslında. İmece usulü çalışan inisiyatif bir topluluğuz, o yüzden tüzel değiliz, dernek-vakıf değiliz. Tamamen gönüllülük esaslı ve vaka eksenli. Olay ve vaka oldukça toplanan, olmadığında herkesin kendi işine gücüne baktığı bir topluluğuz. Genelde öğrenciler var, dışarıda çalışanlar var. Avukat, doktor ve göçmenler de var." (Davut Bey)*

> *"Hiçbir teşkilat yok. Teşkilata gerek de yok, en azından ben bir teşkilata ihtiyaç duymadım. Ben bu faaliyetleri profesyonel bir "meslek" olarak yapmıyorum. Sokakta yemek parası isteyen evsizi anında lokantaya sokup parasını ödeyip gidiyorum, dilenen yaşlıların ev adresini alıyorum ilk fırsatta hanım evini ziyarete gidiyor. İlk dönemler böyle başladık, halâ aynı mantıkla gidiyoruz. Nerede karşımıza bir sorun çıkıyor ya da görüyorsak anında imkanlarımız nispetinde müdahil oluyoruz. Ya iki dakika ya da iki saat veyahut da azami bir gün içinde yapabileceğimizi yapıyor gidiyoruz, yani başka*

bir işe yöneliyoruz. Teşkilat yok, toplantı yok, bir bina ya da daire yok. Bütçe yok, makbuz yok. Yönetim kurulu yok, başkan yok. Yaptığımız hiçbir faaliyeti yönetim kurulu kararı ile yapmadık. Elimizde telefon var, üç beş dostumuz var, çoluk çocuk var, gençler var, gönüllü arkadaşlar var, bazen evde, bazen işte, bazen sokakta yürürken karşılaştığımız sorunu birbirimize iletiyoruz. Herkes bir yerinden tutuyor ve sorun orada çözülüyor. Taahhüt ettiğimiz hiçbir fatura bir süre aşımına uğramadı, hatta bazen karşılaştığımız bir sorun için, biz neyi nasıl yapabiliriz düşünürken, henüz hiç kimseyi aramadan söz konusu olan ihtiyaç hiç tanımadığımız bir insan tarafından karşılanıyor. (...) hatta neye ne kadar ihtiyacımız var ise o geliyor. Örneğin yatalak bir hasta bizden, büyük ekran bir televizyon istiyor ise, biz kimseden bir şey istemeden o televizyon geliyor. Önemli olan doğru yolda olmak, ilkelere sahip olmak. Allah her zaman yardımını gönderiyor. Kısaca teşkilat yok, hayırsever dostlardan oluşan bir arkadaş grubumuz var. Tamamen sivil bir faaliyet yürütüyoruz." (Cemal Bey)

3.2.11. Sivil Yardım Faaliyetlerinde İhtiyaç Sahiplerine Ulaşma Kanalları

Tüzel kimliğe sahip olan yardım kuruluşlarının tabelaları ve faaliyet merkezleri olduğu gibi birtakım reklam kampanyaları ile faaliyetlerini tanıtma imkanları da mevcut. Ancak faaliyet merkezleri, tabelaları olmayan sivil çalışmalar, ihtiyaç sahibi kişilere nasıl ulaşıyorlar? Bu soruya verilen cevaplarda ortak nokta, ihtiyaç sahibi kişilere ulaşmak için bir çabanın olmadığı, zaten ihtiyaç sahibi kişilerin bu sivil çalışma yürütücülerine bir şekilde ulaştıkları yönündedir.

"Bizim uzun yıllara dayanan tanışıklıklarımız var. Bu tanışıklıklar üzerinden insanlar genelde bizi buluyor. Yani şikayetler genelde tavsiyeler, referanslar üzerine bize geliyor. Mesela elini kırmış bir Afrikalı, bebeğini doğurmak isteyen bir mülteci, sokakta kalmış ama gidecek yeri olmayan ve maddeye, uyuşturucuya düşmek istemeyen bir genç bir arayışta bulunduğunda bizim ismimiz verilmiş oluyor ve bize ulaşıyor." (Davut Bey)

"Belli bir yerde sabit bir iş yapmaya başladığınızda ve kapı açık olduğunda açıkçası düşündüğünüzden çok daha fazla telefon yağmaya başlıyor. Ve o işin merkezi, yani ilk tekerlek dönene kadar belki sizin gayretiniz ama sonrasında o imaj ve o marka oluştuktan sonra piyasası oluştu tabiri caizse. 2015'lerden beri biz çok da fazla kimseye ulaşmaya çalışmıyoruz çünkü gelenleri anca karşılayabilecek durumdayız." (Bilal Bey)

"İhtiyaç sahibi insanlar ile ben her gün değil her saat, her an karşılaşıyorum. Sokakta, parkta, yolda yürürken, lokantada, cafede otururken... Yaşlılar, sokak çocukları, dilenciler, 70-80 yaşındaki insanlar keyiften mi mendil, kalem satıyor, ya da akşama kadar bir duvar dibinde önünde doğru dürüst çalışmayan elektronik terazi ile bekliyor? Ya da bazı kedi ve köpekler neden kuyruk sallayarak o kadar dikkatli bakıyor yüzümüze… Sokağa çıkmadığım günler bile günde beş on kez mutfak camını tıklayan martılar var. Sokak hayvanları trafiğe çok dikkat ediyor ama bizim biraz etrafımıza dikkat etmemiz gerekir. Kaldı ki hanım, çoluk çocuk, eş dost her gün sana ihtiyaç sahibi birisinin haberini verirler. Yeter ki insanın iyilik yapmaya niyeti olsun. Kaldı ki iyilik davranışının salt maddi katkılar ile olmadığını söyledim. Bazen, hiçbir şey yapamazsan bile bir insanı dinlemek bile iyiliktir ya da gülümsemek." (Cemal Bey)

3.2.12. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Kaynak Bulma İmkanları

Dernek, vakıf türü sivil toplum kuruluşlarının yazılı, sözlü ve görsel basın araçlarını kullanarak maddi yardım toplama imkanları olmasına karşılık sivil çalışan grupların böyle bir imkanı yok. Ancak bireysel imkanları aşan yardım faaliyetleri için gereken maddi imkanları nasıl toplayabiliyorlar?

> *"Millet artık beni bildiği için, bir de devamlı okulda da eğitim verdiğim için. Bir 15-16 senedir tefsir dersi veriyorum. Her ikisi de devamlı bir kaynak haline geldi. Hem emek gücü hem maddi güç." (Ahmet Bey)*

> *"Tamamen imece usulü. İhtiyaç olduğunda gerekli meblağı ve insan kaynağını çağrıya çıkıp duyuruyoruz. Duyurulara dönüşler oluyor, 10 senedir sahada çalışan bir topluluk olduğumuz için artık tanınan ve bilinen bir grubuz. İnsan kaynağını ve maddiyatı bulup o sorunu çözdükten sonra dağılıyoruz. Ta ki diğer vakaya kadar." (Davut Bey)*

> *"Herkesin kendi iyiliğini kendi çevresinde kendisinin yapması gerektiğine inandığımız ve çevremizdekilere, hatta bize katkı vermek için arayanlara da bunu telkin ettiğimiz için biz açıktan para toplamıyoruz. Ama sorunları ilettiğimiz veya karşılamaları için kendilerine sunduğumuz veya nadiren doğrudan nakit katkılarını aldığımız çok sınırlı bir dost çevremiz var. İki temel şeye dikkat ediyoruz, bir günlük hayatta iyilik davranışını sürdüren kişiler olsun, ikincisi bize karşı, yani verdiği para ile ilgili bir şaibe yaşamayacak kadar bize güven duyan insanlardan olsun. Kısaca uzun yıllar içinde oluşmuş güven ilişkisine dayalı zincirleme bir dost grubumuz var." (Cemal Bey)*

Yardım çalışmalarını sivil düzeyde sürdüren bu grupların kaynak bulma konusunda en büyük sermayelerinin güven olduğu anlaşılıyor. Bu güven unsurunun iki aşamalı bir süreç içinde devamlı kendisini yenileyerek büyüdüğü anlaşılıyor. Birinci aşamada bu aktörler kendi dost grupları içinde zamanla kazandıkları güven unsuruna sahip kişilerdir. Ancak kendi imkanları ile başladıkları küçük ölçekli çalışmalara ilk aşamada yakın arkadaşlarını maddi kaynak olarak değil de katılımcı aktör olarak dahil ettikleri için, her katılımcı gerek kendi sermayesi ile gerek getirdiği diğer gönüllülerin sermayesi ile beraber maddi imkanlar arttıkça diğer yandan güven unsuru beslenerek büyüyor. Bu noktada tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardaki yasal denetimin yerine grup içi bir kontrol ve denetim mekanizması kuruluyor. Tüzel kimliğe sahip kuruluşlar yasal denetimler ile güven unsurunu sağlasalar bile ortaya çıkan sorunlara paralel ihtiyaç duyulan insan sermayesini her zaman bulamayabiliyor. Oysa sivil gruplarda var olan güvenin ihtiyaç anında gereken insan unsurunu da temin ettiği görülmektedir. Zikredilmesi gereken ikinci bir husus ise tüzel yapılardaki bürokratik süreçlerin olmaması grup faaliyetlerinin etkinliğini arttırıyor. Bunun getirdiği başarı duygusu grubun motivasyonunu daha da attırıyor ve yeni katılımcılar ile grubun faaliyetleri büyüyerek devam ediyor. Ne yazık ki tüzel kişiliğe sahip sivil toplum kuruluşlarının dışa kapalı olması hem insan sermayesinin büyümesini sağlayamıyor hem de maddi katkılarını gerektiği kadar artıramıyor. Söz konusu güven unsuru sadece yardım çalışmalarının büyümesini değil, aynı zamanda grup üyeleri arasında sağladığı güven unsuru ile dayanışmacı ve bütünleşmeci ilişkilerin gelişmesine katkı yapıyor.

3.2.13. Sivil Yardım Faaliyetleri ile Aile Hayatı Arasındaki Dengenin Sağlanması

Modern kültürde aile, eşler arası huzur ve mutluluğun sağlandığı bir alandır. Bu mutluluğun sağlanması için ise iş ve aile hayatı arasında bir denge gözetilmesi gerekir. İş ve aile hayatının yanına bir de yardım faaliyetlerinin eklenmesi modern toplumlarda oldukça zor görünmektedir. Üstelik yüz yüze ilişkilerin zayıf olduğu kent hayatında, gelir gruplarının mekan faktörüne bağlı olarak birbirlerinden ayrıştığı bilinen bir gerçektir. Alt gelir grubu kentin kenar mahallelerinde yaşarken orta gelir grubu kent merkezlerindeki apartmanlarda, üst gelir grubu ise yine kentin dışında topluma kapalı lüks mahallelerde oturmaktadır. Bu durumda farklı mesleklerde çalışan birisi ayrıca yardım faaliyetlerinde bulunması için gereken zamana sahip değildir, dolayısıyla örgütlü yapılar altında bir meslek görevlisi olmadan sivil düzeyde, bireysel veya grup halinde yardım faaliyetleri yapmak zor, hatta imkansızdır. Gerçekten sivil düzeyde yürüttükleri yardım faaliyetleri ile öne çıkan bu kişilerin bu faaliyetlere nasıl vakit buldukları bir merak konusudur. "Gündelik yaşam, aile ve iş hayatınız ile bu faaliyetler arasındaki dengeyi nasıl sağlıyorsunuz?" sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar aşağıdadır:

> *"Denge diye bir şey yok. Tabi ki her insan maksimum ilgiyi ister. Biz o ilgiyi veremediğimiz için tabi ki memnuniyetsizlik oluyor ama bu Allah davası işte. (...) Bu işlere heves edecek adamların bu maliyetlerin farkında olması lazım. Bunları göğüslemeye hazır olması lazım." (Ahmet Bey)*

> *"Şöyle, biz bir denge gözetmiyoruz. Zaten iç içe yaşıyoruz, bu sokaklarda yaşıyoruz. Zaten evimiz bu insanlara açık, sofralarımız açık. Biz zaten ortaklaşa bir yaşamı savunan insanlarız. Yani bu insanlara yardım eden bir topluluk değiliz. Biz zaten bu insanlarla birlikte yaşayan, hemen hemen aynı kaderi paylaşan, aynı yoksulluğu, aynı sıkıntıları, aynı dertleri paylaşan insanlarız. Böyle olduğu için bir denge gözetmiyoruz, zaten o dengeli ve dengesiz haliyle birlikte, onu böyle bir sarmal gibi düşünürsek getirisini götürüsünü, hep birlikte göğüslüyoruz." (Davut Bey)*

> *"Valla açıkçası dengeyi sağlayıp sağlamadığımızı muhatap olduğumuz aile bireyleri ile konuşmak lazım. Bize kalırsa sağladığımızı düşünüyoruz ama onlar yer yer bu yoğunluktan açıkçası daraldıkları olmuyor desek böyle pembe bir tablo çizmiş oluruz. Ama yapılan işin, alınan duanın ve size işte sokakta vesairede gösterilen hürmeti onlar da burada yaşıyor. Dolayısıyla ortalama bir memur gibi yaşasanız belki bulunduğunuz mahalledeki hürmet, öyle bir hürmet olacak. Ama elhamdülillah, hani lojmandan çıkıp camiye gelene, buradan Kadıköy'e yürüyene kadar, ailenizle birlikte yürüdüğünüzde onları da onore edecek anlamda bir zemin ve işin tabiri caizse manevi rantını hepimiz birlikte yaşıyoruz. Dolayısıyla hani katlandıkları belki kısım var mutlaka ama bunun dünyada da ahirette de karşılığı ile alakalı motivasyon aile bireylerini de tutuyor diye düşünüyorum." (Bilal Bey)*

Bu sorunun ardından yanlış algılar olduğunu söyleyerek eleştiride bulunan Cemal Bey, yürüttüğü yardım faaliyetleri ile aile hayatı arasında bir dengesizlik yaşamadığını, aksine bütün yardım faaliyetlerini aile üyeleri ile hep beraber yaptığı gibi aile huzurunu da bu şekilde yakaladığını ifade etmiştir.

3.2.14. Sivil Yardım Faaliyetlerinin Hızlılığı

Modernleşme dönemi ile yardım olgusu öncelikle sosyal devlet tarafından uygulanan sosyal politikalar kapsamında devlete, ikinci aşamada dernek ve vakıflara devredildiği için modern anlamda bireylerin böyle bir görevi yoktur. Birey eğer iyilik çalışmalarını yapmak istiyor ise bunu tüzel bir örgütlenme altında yapmalıdır. Eğer tüzel bir örgütlenme altında yapmıyor ise bu bir sorgulama konusudur. Oysa Türk-İslam kültürü içinde iyilik davranışı bazı kişi ve kurumlara mal edilmekle birlikte bireysel ve grup/imece düzeyinde çok güçlü bir gelenek söz konusudur. Bunun yanında bürokratik süreçlere bağlı olarak sürdürülen çalışmaların oldukça yavaş seyrine karşılık özellikle hastalık, afet vb. bir kısım sorunlara çok hızlı müdahale edilmesi zorunluluğu vardır.

> *"Bize de Kızılay'dan telefon geldi, tahliye olacak. Şimdi oradan çıkan adama sıcak yemek lazım. Biz de hazır yemek konserveleri bulduk. Kızılay bununla ilgili bir ihale açsa, bağış açsa aylarca bunun bürokratik süreci var. Ya da herhangi bir dernek satın alma yapamaz yani. Ama ben bu haberi aldım, hemen ortalığı ayağa kaldırdım, sponsorları, yardımseverleri. Üstüne gittim hemen 3-5 tane bulabildiğim ticari birikimimle, çevremle, şununla bununla, karıştırıp bir sürü konserve fabrikası arasından uygun bir tane bulduk ve onların da -Allah yardım etti- hazır şeyleri varmış, tak! Öyle bir süratle oldu ki (...) Onların üç ayda temin edeceğini ben 3 günde oraya götürdüm işte. Tabi o sırada insanlarda büyük bir duyarlılık vardı o İdlib, Halep konusunda. O gün hayatımda hiç görmediğim kadar para da geldi. Biz de onun zoruyla böyle bilmem kaç tane tırlık hazır yemek gönderdik. Onlar biraz oralara yerleşene kadar onları idare etti."* (Ahmet Bey)

> *"İmece, inisiyatif. Bürokratik hantallıktan bizi kurtarıyor, kurumsal bir yükü omuzlamamış olduğumuz için çok hızlı hareket edebiliyoruz. Avantajları bu."* (Davut Bey)

> *"Aslında burada her yapılan faaliyetin farklı paydaşları olabiliyor. Buradaki daha yerel diyebileceğimiz bir mahallenin ihtiyacını gidermek için herhangi bir STK'ya da TDV'ye de ihtiyaç yok. Birebir hayırseverle ihtiyaç sahibini karşılaştırıyorsunuz ve iş çözülüyor. Dolayısıyla aslında işi prosedüre boğmak sürdürülebilirliği zorlaştırıyor. Çünkü kurumun yapısı büyüdükçe prosedür de artıyor. (...) Bir ihtiyaç bildiriliyor bakıyorum sadece IBAN atılmış ve iş hallolmuş. Çok daha operasyonel, işleri hızlıca halleden bir öbek..."* (Bilal Bey)

> *"Öncelikle etkinlik, hızlılık, verimlilik diyebilirim. Bizim ilgilendiğimiz sorunların doğası bunu gerektiriyor. Karşılaştığımız temel ihtiyaçların azami 24 saat süresi var, yemek, barınma, beslenme ya da hastalık gibi sorunların çözülmesi gerekir. Eksi on derecede gece yarısı telefon geliyor, 'Köprü altında birisi var." Hanımdan bile izin almadan evden hemen çıkman gerekir. Mahallede üç çocuk, beş çocuk, kadın-erkek bodrum katta beton zeminde yatıyorlar. Yapılacak tek şey evdeki ya da komşudaki halıyı alıp çıkmaktır, yolda giderken de yine ananı ya da dernek başkanını değil, halı ya da kilimi nerden/kimden bulabilirsen onu arıyorsun, bu hengamede hanımın ya da kocanın telefonuna bile bakamazsın ya da yönetim kurulunu toplamaya zamanın yok. Azami akşama kadar o eve iki çekyat, bir-iki halı, kilim, bir-iki yorgan, tencere, demlik, bir set üstü ocak getirmen gerekir. İlgilendiğimiz ya da bize gelen sorunların doğası böyle çalışmayı gerektiriyor, biz bu çalışma anlayışı ile bir gün içinde bir tır, üç gün*

içinde beş tır eşya topladık, Ümraniye mahallelerinde 1500 civarında ev tefriş ettik. Cazip geldiğinden falan değil, bu sorunların doğası bunu gerektiriyor, tüzel yapılar örgütlenme biçimlerinin doğası gereği çok yavaş çalışıyorlar, hantal yapılar. (...) İlgilendiğimiz sorunlar tamamen sivil sorunlar, haliyle pratik ve sivil kalmaya mecburuz. Kısaca, bu bir tercih ya da bize daha cazip geldiğinden değil, bu bir zorunluluk. Herhangi bir sorun ile ilgili geliştireceğiniz çözümü de sorunun doğasına uygun olmalı. Sivil sorunlar sivil yöntemler ile çözülür." (Cemal Bey)

Kısaca sivil düzeyde yürütülen yardım çalışmalarının tüzel kimlik altında sürdürülen çalışmalara göre çok daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilebildiği görülmektedir.

3.2.15. Tüzel Yapıların Sorumlulukları

Yardım çalışmalarının bazı kurallara bağlı olarak dernek ve vakıflar altında yapılmasının en önemli nedenlerinden birisini çalışmaların belli bir şeffaflık ilkesine bağlı olarak kontrol altında yürütülmesidir. Ancak bu süreç özellikle acil çözüm bekleyen bazı sorunlar karşısında hizmetlerin hızını engellediği görülmektedir. Bu engelleyici süreçlerin kişileri sivil çalışmalara yönlendirdiğini söylemek mümkündür.

"FETÖ'den sonra çok daha şüpheli bakıyor devlet. Yani muazzam bir bürokratik tarafı var. Her fakire form dolduracaksın. Arapça'dan başka dil bilmeyen insanlara form dolduracaksın, telefonu yazacaksın, dernek müfettişi gerektiğinde bunlar size yardım verdi mi yoksa parayı aldı mı diye soracak. Bunları tutacaksın kaç sene. Artık bu işi bizim çocuklar gördü ki, weekend activity, hobi gibi yapmanın imkanı yok. İki tane görevli tutacaksın mesela. Yüz-yüz elli bin, iki yüz bin lira masrafı olacak, bir de ofis tutarsan daha fazla. O parayı yardım paralarından kullanmak istemiyorum. O gelir gideri çıkarmak için hayır yapmak zorundalar (...) İşte bilmem ne komisyonu kur, bu nasıl yapılacak, işte senin dediğin olacak, benim doğrum olacak. Şimdi biz biraz böyle herkes general olsun hesabı, kimsenin önü kapalı olmasın diyoruz. Herkes kendi bölgesinde gittiği yere kadar gitsin gibi bir politikamız var." (Ahmet Bey)

"Biz zaten içinde, üzerinde ve arasında bulunuyoruz bu çalışmanın. Bize benzer bir şekilde çalışan herhangi bir STK yok. STK'lar hep spesifik konulara yönelmiş durumdalar. Bizimkisi çok karışık, yani mülteci var, evsiz var, sokak çocuğu var, madde bağımlısı var. Yaşlılar var. Bunların hepsi ile ilgilenen bir STK yok, o yüzden herhangi bir STK'nın çatısı altında olamayız. Çünkü o STK'yı da aşan bir çalışma durumumuz var." (Davut Bey)

"Bizim ilgilendiğimiz sorunlar küçük ölçekli yerel sorunlar. Büyük organizasyonların beraberinde getireceği sorunları göze alamıyorum. Yani bir sorunu çözmek için uygulayacağımız çözüm tekniğinin yol açtığı ilave sorunlara ayıracak maddi gücüm yok, vaktim yok, enerjim yok. Yolda, sokakta yürürken, ya da araba kullanırken, hatta gece yarısı uyuyamadığım saatlerde bir telefon ile yaptıklarım için neden dernek çatısı altında gereksiz tartışmalar yapayım ki? Ya da kendimi bir tüzük zinciri ile bağlayayım ki? Ya da bunun için neden bir yerlere kira vereyim ki? (...) Kısaca felsefi açıdan sivil çalışmayı savunduğumuz gibi yöntembilimsel açıdan da sivil çalışmanın daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Kısaca tüzel yapıların prosedürleri ile uğraşacak vaktimiz yok." (Cemal Bey)

3.2.16. Tüzel Yapıların İmkanlarına Sahip Olamamak

Sosyal politikalar kapsamında devletin yürüttüğü yardım çalışmalarının yanında toplumun yapacağı yardımların da tüzel yapılanmalar altında yasalara bağlı olarak yürütülmesi öngörülmüştür. Çalışmaya katılan dört kişi, tüzel yapılanmaların uyması gereken prosedürlerin çalışmalarını yavaşlattığını ve yaptıkları çalışmalar için tüzel yapılanmalara ihtiyaç duymadıklarını söylemişlerdir. Söz konusu çalışmaların alan/cins tasnifine de bakılacak olunursa bu faaliyet alanlarının belli bir alan üzerinde ihtisas kazanan veya devamlılık gösteren çalışmalar olmadığı, daha ziyade göçmen veya yerli ailelerin karşılanması gereken acil temel ihtiyaçların birinci sırada olduğu bir alanda yardım çalışmaları yaptıkları görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi grup içi ilişkilerin ürettiği bir güven unsuruna dayalı olarak faaliyetlerini sürdüren bu grupların oldukça başarılı çalışmalar yaptıkları da bilinmektedir. Aynı şekilde benzer imece türü çalışmalar ile yardım faaliyetleri yürüten başka birçok grupların olduğu da bilinen bir gerçektir. Buradan hareketle şunları söylemek mümkündür; bazı çalışmalar için mutlaka tüzel yapılanmalara gitme zorunluluğu yoktur. Üstelik grup içi kontrol olarak ifade edebileceğimiz bir ilişkiler ağı ile yapılan bu çalışmaların, günümüzde önemli bir sosyal sermaye olarak tanımlanan güven unsurunun gelişmesine de katkı yaptığı görülmektedir. Çalışmamıza katılan dört ayrı aktörün neden tüzel kimlik altında çalışmaya gerek görmedikleri ile ilgili sözleri aşağıdadır.

> *"Güzel bir proje çıkardığım zaman hiç Allah beni utandırmadı. Allah bir itinayla, biraz kafayı yorarak bir proje çıkardığımız zaman beni yarı yolda bırakmadı. Sponsor bulamadığım bir proje olmadı. Bazen tam tersi, fazla geldiği de oldu. Zamanla o paraları erittiğimiz durumlar da oldu ama ötekisi asla olmadı. Ben verin deyip de kapı kapı dolaştığımda parasız kaldığım olmadı. Biz bireysel olarak o pratik yönünden dolayı birçok dernekten, bol personelli birçok dernekten daha fazla faaliyet yapıyoruz." (Ahmet Bey)*

> *"Bizim çalışmalarımızı bugüne kadar olumsuz olarak etkilemedi. Çünkü biz bir olay olduğunda, sosyal medyada biraz güçlü bir ekibiz, duyuru yaptığımız zaman ihtiyaç duyduğumuz cevabı alabiliyoruz. Tüzel kimliğin sağlayacağı imkanları görmezden gelmiyoruz ancak bu kimliğe ihtiyaç duyacak hale gelmedik bugüne kadar." (Davut Bey)*

> *"Ben burayı bir laboratuvar ve ar-ge merkezi gibi görüyorum. Burada yapılan işi devasa büyüklüğe ulaştırmak değil de yeni bir formül üretmek ve kendi çapında yapmak bu caminin hedefi." (Bilal Bey)*

> *"Kendimizi sorumlu hissettiğimiz iyilik davranışları için dernek ya da vakıf tüzel kimliğine gerek olmadı. Yapmak istediklerimiz için bir derneğin veya vakfın sağlayacağı imkanlara ihtiyaç duymadık." (Cemal Bey)*

3.2.17. Sivil Çalışmaların Temel Dinamiği: Sosyal Güven

Bütün tüzel yapıların en önemli kurumsal sorun alanlarından birisi şeffaflık, hesap verebilirlik ile denetlenme ve kontrol mekanizmalarını oluşturmaktır. Hatta bu sorunların çözümü için mutlaka tüzel yapı altında çalışmanın gerekliliğine dair yaygın bir kanı var. Oysa sivil yardım çalışmalarında

şeffaflık, sürdürülebilirlik, denetlenme/kontrol mekanizmalarının tamamen grup içi ilişkilerin zaman içinde inşa ettiği bir güven unsuruna dayandığı görülmektedir. Hatta bunun, yasal kontrol ve denetimin sağladığı güvenden çok daha etkili ve işlevsel olduğunu söylemek bile mümkündür. Şüphesiz bu güvenin oluşmasında büyük sermaye birikimlerinin olmaması birinci etken iken söz konusu yardım çalışmalarının tamamen yüz yüze ilişkilere dayalı olarak birlikte ve beraber yürütülmesi ikinci etken olarak zikredilebilir.

> *"Bizim, bir takvimi olan bir çalışma programımız yok. Biz, bir olay olduğunda, bir vaka olduğunda bunu sosyal medyada duyururuz. O sorun çözülene kadar uğraşırız, sorun çözüldükten sonra dağılırız. Böyle olduğu için denetlenecek kadar büyük meblağların, büyük vakaların altına girmiyoruz. Çünkü zaten bize gelen olay çok büyük, bizi aşan bir durumsa gerekli kurumlara yönlendirmiş oluyoruz. Biz altından kalkabileceğimiz konuların içine girip altından kalkıp çıkıyoruz. Zaten konuyu çözdükten sonra, sorun çözüldükten sonra kendi dünyamıza döndüğümüz için gönüllülük eksenli birbirine güvenen bir topluluğuz. 10 yıldır da birlikte çalışıyoruz." (Davut Bey)*
>
> *"(...) Biz bağış toplamıyoruz. Biz ihtiyaç duyan kişiyi destek vermek isteyen kişiyle buluşturup aradan çekilen bir topluluğuz. O yüzden para, yardım toplamıyoruz. Mesela biri ameliyata ihtiyaç duyduğunda gerekli doktoru, hastaneyi bulup o hastayı doktora yönlendiriyoruz. Böylelikle bir nevi işin hamallığının altına girmiyoruz. Biz sadece ağımızı kullanarak kişileri, kişilerle buluşturan bir topluluğuz." (Davut Bey)*
>
> *"Bir hizmetin kalitesini ve kontrol edilebilirliğini insan merkezli mi tanımlamalıyız yoksa evrak merkezli mi tanımlamalıyız dediğimizde bu ikisinden birini tercih etmek zorunda değiliz. İkisi de olsun daha güzel. Hem evrak tutarlılığı hem insan. Ama bunlardan bir tanesini tercih etmemiz gerekirse bizim tercihimiz çok daha operasyonel olduğundan dolayı insan merkezli. (...) kendi açımdan 30 yıllık STK ve benzeri bir zemin var. Pek çok insan ben kağıt yazsam da yazmasam da hayatımla o yaptığım şeyle alakalı bir güven vermişim. Benim için herhangi bir evrak sormayan veya bununla alakalı bir ilişki geliştirmeyen bir sürü insan var." (Bilal Bey)*
>
> *"Sabah saatlerinde Sakarya'ya giderken açtığım bir telefon sonrasında öğle saatlerinde on bin, akşam saatlerinde 30 bin mont/kaban toplanmıştı Merter'in ortasında, bunu dernek ve vakıflarda yapamazsın. Bir bayram arefesinde üstelik ikindi saatlerinde Malatya, Giresun, Mekke ve Almanya'da ulaştığım dört ayrı kişiye İstanbul'daki depolarını açtırıp akşam saatlerinde 1000 adet battaniye topladım Taksim'in ortasına. Üç kişi tatile, birisi ibadete gittiğini söyleyerek beni başlarından savmaya kalktı, kimine yalvardım, kimine bağırdım, hiçbirisini de tanımıyordum, ama dört firma sahibi de beni kırmadı, yardımcı oldular. Bunu tüzel kimlik altındaki 8-5 mesaisi ile yapamazsınız. Bunu benim yaşadıklarım üzerinden açarsam uygun olmaz, ama geçenlerde seyrettiğim bir video üzerinden anlatayım. Şükrü Dinçer isimli bir hayırsever, Afrika'ya getirmek için kuluçka makinesini pazarlık sonucu 100 dolar ücret karşılığında almaya başlar, üç beş alımdan sonra işin iç yüzünü öğrenen firma "Maliyetimiz 40$" diyerek 60$ iskonto yapar, yine üç-beş alımdan sonra firma bu kez "Biz de bu hayra ortak olalım." diyerek ilk alışverişte 100 dolara verdiği makineyi 20 dolara verme başlar. Buradaki güveni nasıl anlatabilirim ki size. İkinci aşamada hayatın değişik aşamalarında onlarca kez test edilmiş bir güven ilişkisine dayanan ve yine her an, her gün test edilen imece usulü bir çalışmamız var. Herkes kendi parasını*

doğrudan harcıyor, isteyen mont alıyor, isteyen battaniye, kim hesap soracak ya da kime hesap vereceğiz, hayırseverin birisi aracın benzinini ödüyor, ötekisi tünel, köprü geçişlerini ödüyor, ya da bir diğeri market alışveriş kartı veriyor vs. Bizi denetlemek isteyen aramıza katılacak ve işin bir ucundan tutacak kadar asgari dürüst olacak." (Cemal Bey)

3.2.19. Yoksullar ile Kurulan İlişkilerin Psikolojisi

Akademik literatürde ekonomik temelli klasik yardım anlayışına yönelik eleştiriler ile bu anlayışın değişmeye başladığı ve yoksulluk olgusunun artık ekonomik temelden ziyade sosyal psikolojik bir olgu olarak çok daha geniş bir kapsamda ele alındığı birinci bölümde açıklanmaya çalışıldı. Aynı şekilde günlük hayatta da tüzel kimlik altında memur/mesai mefhumu altında yapılan yardım çalışmalarına yönelik eleştirilere de sıklıkla şahit olunur. Öncelikle klasik yardım çalışmalarının ekonomik temelli bir düşünceye dayanması ve çalışmaların mesai/memur anlayışı ile sürdürülmesi yardım çalışmalarının psikolojik boyutunun ihmal edilmesine sebep olmuştur. Bu durum tüzel kimlik altında yapılan yardım çalışmalarına yönelik eleştirilerin de artmasına yol açmıştır.

Yeni yoksulluk anlayışında sosyal psikolojik ilgi ve ilişkiler birer "yardım" olarak kabul edilmeye, ekonomik yardımlar ile yardımlaşma çalışmalarının merkezini oluşturmaya başlamıştır. Yeni yoksulluk anlayışı ile ilgili öne çıkan hemen bütün yaklaşımlarda (yoksulluk kültürü, sosyal dışlanma, yapabilirlikten yoksunluk, sınıfaltı yaklaşımı, nöbetleşe yoksulluk) psikolojik ilgi ve ilişki önemli bir unsur olarak öne çıkmaya başlamıştır. Özellikle yeni yoksulluk anlayışı altında zikredilen yoksulluk türlerinin hemen tamamı sevgi, saygı gibi psikolojik süreçlere bağlı olarak yürütülen yardım çalışmalarıdır. Hatta ekonomik amaçlı yardımlarda bile yardımın miktarından çok, yardım davranışlarına hakim olan ilgi, sevgi, saygı gibi duygusal içerikler önem kazanmaya başlamıştır.

Psikolojik ilişkiler hem zamana bağlı olduğu gibi hem de süreklilik ister, oysa tüzel kişiliklerde yardım elemanları her an değişebilir, bu durum hem psikolojik ilişkilerin kurulmasını hem de sürdürülmesini engellemektedir. Bu durum devlete bağlı yardım kurumlarında söz konusu olduğu gibi örgütlü sivil toplum kuruluşlarında da söz konusudur. Özellikle bu sivil toplum kuruluşlarında yardım davranışının kutsal anlamın kaybına paralel bir meslek grubu olarak öne çıkması, bu çalışmaların siyasi, ideolojik imajlar yüklenmesi ve yoksulların teşhir edilmesi gibi ortaya çıkan yeni istismarlar yeni eleştirileri de beraberinde getirmeye başlamıştır. Özellikle yardımlaşma çalışmalarını sivil düzeyde yürüten gruplarda bu eleştirilerin biraz daha yüksek sesle dile getirdikleri görülmektedir. Ancak gönüllülük esasına ve doğrudan/yüz yüze görüşmelere bağlı olarak yürütülen sivil yardım çalışmalarında bu sorunların hangi düzeyde seyrettiği bilinmemektedir. Özellikle ayet ve hadislerde sıklıkla vurgulanan iyiliğin iyilikle yapılması, güzellikle yapılması gibi temel hassasiyetlere sahip olan hayırseverlik anlayışı kapsamında sürdürülen yardım çalışmalarında bu durum merak konusudur. Bu

itibarla çalışmaya katılan dört ayrı kişiye yardım çalışmalarını yürüttükleri yoksul gruplar ile nasıl bir ilişki içinde oldukları ile ilgili ayrı bir soru soruldu.

> *"Ben eskiden tek tek aileleri tanıyordum, bütün çocuklar boynuma sarılıyordu Kağıthane'de. Ama iş büyüdü artık, birebir ilişkileri sürdürmekte zorlanır hale geldim. Kağıthane'de iken çok daha, o da bir iş yani, halini hatırını soracaksın, iş sadece o paketi ona vermek değil. Oradan bir muhabbet, bir yakınlaşma neşet edecek yani. Paketi kapıya atıyor, kamyondan aşağı bile inmiyor. İşin yakışanı hal hatır sormak, güzel yüz göstermek, ona bir moral vermek. İşin şeyi Allah'ın istediği de bu. O şeyi meydana getirebilmek." (Ahmet Bey)*

> *"Biz arkadaşlık, dostluk ve kardeşlik ilişkileri kuruyoruz bu insanlarla. Kolay kolay da kopmuyoruz. O yüzden biriken ve büyüyen bir ailemiz var. Yani sadece ekonomik yardım edip arkasını dönen bir topluluk değiliz. Çünkü ilgilendiğimiz insanlarla biz bir ömür kader ortaklığı yapacak şekilde bir kardeşlik hattı kuruyoruz, bir dayanışma ağı kuruyoruz." (Davut Bey)*

> *"Ben açıkçası telefon defterimdeki arkadaşları silmem. Vefat ettiklerinde de silmem. Şimdi arada telefon defterime bakarken epeydir aramadığım sormadığım ihmal ettiğim bir iletişim varsa da vaktim de müsaitse çeviririm. Eğer o kişi bir mevta ise tabiri caizse şöyle hissederim, ben onu da ihmal ettim. Vaktim müsaitse bir Yasin okurum, değilse Fatiha okurum ve iletişimi devam ettiririm. Dolayısıyla hayır etmeye çalıştığımız ve vesile olmaya çalıştığımız insanlara da sadece bir kap çorba veriliyor anlamında bir iletişimim yok. Elden gelen eğitim katkısı olsun, hayatının farkı karelerinde bulunmaya çalışırım. Özelde eğitim katkısı isteyen çocuklarla alakalı ailelere biraz böyle yarı espriyle de yanlış yere geldiniz, çocuğu bana teslim edecekseniz ben dünya ahiret tabiri caizse onun hocası olmaya çalışırım, hani bir Kur'an hocası arıyorsanız veya tanımlanmış bir ilişki istiyorsanız buraya getirmeyin. Benim sahip çıkma şeklimden daha sonra rahatsız olacaksanız böyle bir tarzım var. Mesai harcadığım ve fedakarlık yaptığım bir şeyi gelgeç görmem. Yani zamanım gidiyor, bu benim imtihanım gereği. Verdim de gitti gibi yaklaşmam yani." (Bilal Bey)*

> *"Olması gereken ve en çok üzerinde durduğumuz ve çevremize anlatmaya çalıştığımız iyilik felsefesinin de merkezi temelini burası oluşturur. Örneğin bizim evsiz arkadaşlara üç tabak bir akşam yemeği vermek yerine oturup beş dakika konuşmak ve elini omzuna koymak onu daha çok mutlu ediyor. Bizim temel felsefemiz budur, en çok üzerinde durduğumuz bu noktadır, grup içi arkadaşlara olsun birtakım sunumlarda olsun, buna dikkat çekmeye çalışıyoruz. Bütün faaliyetlerimizi kardeşlik hukukuna göre yapmaya çalışıyoruz. Gönüllü katılımcılara kardeş bulmaya çalışıyoruz. Özellikle varlıklı kesimin kişilik inşasını, kalbindeki saklı sevgi, merhamet özünü harekete geçirebilmek ve onu devamlı canlı tutabilmek bu psikolojik ilişkiyi zorunlu görüyoruz. Kişiliğin inşası için ekonomik katkıların yanında özellikle bu psikolojik ilişkiyi kurmaya çalışıyoruz, aynı şekilde barış toplumunu da bu ilişki üzerinde inşa edeceğiz. Hatta ekonomik katkı olmasa bile bu psikolojik ve sosyal ilişkinin kurulması bizim için çok daha önemlidir. Bu ilişki kurulursa ekonomik ilişki zaten arkadan gelir. Aslında ekonomik merkezli sorunların temelinde olsun, ya da bu sorunların bir çıktısı olarak olsun ana sorunlardan birisi bu. Yaşadığımız toplumsal parçalanma ve çatışmanın en temel sebebi, gruplar arasında yaşanan bu ayrışma ve kopuştur, bu ilişkisizliktir. Bizim hareketin ana çıkış noktası olarak aldığı temel sorun bu parçalanma ve bunun getirdiği sosyal çatışma sorunudur. Biz öncelikle bu gruplar arasında yeni bir ilişki kurmak istiyoruz. Gruplar arasında gerçek anlamda ilişkiler olmayınca gruplar birbirlerini*

ötekileştirerek düşmanlaştırıyor. Kısaca çalışmalarımızın temelinde bu ilişkiyi yeniden kurmak var. Bizim faaliyetlerimiz bu temel noktadan hareket ediyor. Daha önce de zikrettiğimiz gibi ekonomik yardım amaçlı diğer yardım kuruluşlarından bizi ayıran bu düşüncedir. Onun için varlıklı kesime iyilik davranışını kazandırarak ötekine yönelik bir sevgi ve barış ilişkisi kurarak bireysel kişiliği ve toplumu yeniden inşa edeceğimizi iddia ediyoruz. Ancak şunu itiraf etmemiz gerekir, bu konuda çok başarılı olduğumuzu söyleyemeyiz." (Cemal Bey)

3.2.20. Yoksullukla Mücadele Kimin Görevidir?

Son yıllarda devletin hemen her alanda uyguladığı sosyal yardım çalışmaları devam ederken gönüllülük esasına dayanan yardım çalışmaları da artarak devam etmektedir. Bu durum ister istemez "Yoksullukla mücadele kimin görevidir?" sorusunu akla getirmektedir. Konu ile ilgili yapılan bir çalışmada katılımcılara yoksullara kimin yardım etmesi gerektiği sorulduğunda %40 devletin, %25 zenginlerin, %21 tüm vatandaşların, %8 STK'ların, %5 ise dindarların görevi olduğunu belirtmiştir (Çarkçı, Aytaç 2022: 26). 2019 yılındaki araştırmada, önceki araştırmalara benzer oranlarla katılımcıların %87'si parayı doğrudan ihtiyaç sahibine ulaştırmayı tercih ettiğini belirtirken, %12'si kuruluşlar vasıtasıyla ulaştırmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Ancak 2021 yılındaki araştırmada kuruluşlar vasıtasıyla ulaştırmayı tercih edenlerin oranı %22'ye yükselmiştir (27). Katılımcılara yaptıkları yardımları neden bir kuruluş aracılığıyla göndermedikleri sorulduğunda söz konusu kurumları tanımadığını söyleyenlerin oranı 2004'te %9, 2015'te %5, ve 2021'de %7 iken, söz konusu kurumları tanıdığını ama güvenmediğini söyleyenlerin oranı 2004'te %12 2015'te %13 ve 2021'de %21 çıkmıştır (31). Ancak her halükarda sivil/gönüllülük esasına dayalı olarak sürdürülen yardım çalışmalarının önünün çok açık olduğu görülmektedir. Bu çalışmadaki mülakat sorularının sonuncusu da "Sizce ihtiyaç sahiplerine yardım kimin görevi olmalı ya da devletin bu konudaki sorumluluğu ne olmalıdır?" şeklinde düzenlenmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Katılımcılardan Ahmet Bey Müslümanların yardım çalışmalarına karşı daha fazla duyarlı olmaları gerektiğine dikkat çekiyor;

"Komşusu açken tok yatan bizden değildir diyor. Sen de bu benim Peygamberim diyorsun ama aslanlar gibi yatıyorsun. Şimdi kar yağdı. Ben tecrübe ile biliyorum ki İstanbul'da çok sayıda aile yakacakları olmadan o geceleri geçirdi (…) Biraz insanın uyuyamaması, yerinde duramaması lazım. İnsan böyle diyor ki Allah hesap günü bunları karşımıza çıkarsın. Hiçbir torpilin geçmediği o anda, o ameller sana şefaat etsin. Bunu hesap ediyoruz, buna inanıyoruz. Ama biz duyarsızız. Fakirliğe de duyarsızız." (Ahmet Bey)

Mülakat sorusuna cevap veren Davut Bey ise önceliğin devlete ait olması gerektiğini söylüyor;

"Bu konuda, devlet ve toplum ikisinin de olmalı. Çünkü bunu bir kayığın iki küreği gibi düşünüyoruz. Küreğin sadece bir tanesi çalışırsa kayık olduğu yerde döner. İki kürek de çalışması lazım ki kayık ilerlesin. Böyle bir metafor kullanayım. Nihayetinde kapitalist bir düzende yaşıyoruz. Sosyal sorumlulukların, sosyal politikaların, sosyal adaleti gözeten bir devletin görevlerini yapmasını beklediğimiz bir evrede yaşıyoruz ama şu an neo-liberal politikalar bunu öngörmüyor. Neo-liberal politikalar devletin olabileceği bütün sosyal alanlardan çekilip yerini özelleşen şirketlerin ve STK'ların doldurmasını istiyor. STK'larda fon bazlı, proje bazlı çalıştığı için bugün birçok yardım derneği, hayırsever kuruluşlar kapitalizmin arkasını toplayan faraş görevi görmekte. Yani antikapitalist değiller. Sadece düzenin boşluklarını doldurmaya yarayan sibop görevi görmekte. Biz bunun eleştirisini yapmakla birlikte toplumsal yaralara müdahil olma konusunda devletin öncelikli sorumlu olduğunu görüyoruz. Bunu yerel yönetimlere hatırlatıyoruz ve zaten sahada çözmeye çalıştığımız problemlerde öncelikli kapısını çaldığımız zenginler ve hayırseverler değil. Öncelikli kapısını çaldığımız valilik, belediye, kaymakamlık ve sosyal birimler oluyor. Bunlardan şayet bir çözüm bulamazsak o zaman sivil inisiyatife başvuruyoruz. Önceliğimiz her zaman devlettir. İnsanların vergilerini devlet toplar, onun görevi budur, vazifesi budur. Onunla çözmemiz gereken bir şey olduğunda, mesela bir mülteci Türkiye'de vefat etti, hastanede öldü mesela. Bunun cenaze işlemlerini yaparken bir hayırseverden yardım istemek yerine öncelikli olarak belediyenin kapısını çalıyoruz, bir cenaze arabası istiyoruz, mezarlıktan yer istiyoruz, araç istiyoruz, yemek, destek istiyoruz. Bunları da bugüne kadar sağ olsunlar, temasa geçtiğimiz belediyeler verdi, kaymakamlıklarla bu konuda görüşüyoruz, ilçe sağlık ve ilçe emniyet birimleri, çocuk şube ile de görüşüyoruz. Ama biz bunları onlardan bir iyilik görmek olarak görmüyoruz. Bu vergisini verdiğimiz, vatandaşı olduğumuz bu düzende, hizmet etmekle yükümlü olan bir mekanizmadır devlet. Orada bir tıkanıklık varsa şayet, zamandan kaybettiğimiz bir şey varsa biz imece inisiyatif olarak konuya giriyoruz. Ama öncelik her zaman devletindir yani." (Davut Bey)

Çalışmaya katılan Bilal Bey yoksullukla mücadelede gerçekleştirilecek hayırseverlik çalışmalarının cami/mabet çevresinde yapılmasının daha uygun olacağını ifade ediyor;

"Valla ben hani ağırlıklı olarak mabedin olması gerektiğini düşünüyorum çünkü devlet kurumları biraz daha mahkeme suratı gibidir tarzları, ilişki tarzları. Orada çok soru sorulabilir mağdur olan insana. Ama tabiri caizse mabedin özelliği nedir? Mabed düşen bir kişiye neden düştüğü ile alakalı süreçleri sormaz, ilk etapta elini yüzünü yıkar, ayağa kaldırmaya çalışır, stabil bir hale getirmeye çalışır. Allah'ın evi diye tanımladığımız ve görev yapanın da hizmet alanın da aslında hiçbirinin mal sahibi mülk sahibi olmadığı hepsinin misafir olduğu bir üst kurumdan bahsediyoruz. Dolayısıyla hani yardıma en çok yakışan yer neresi dendiğinde ben pek çok böyle kömür yardımı, aşevi faaliyeti gibi ilçe belediye tarafından çok şey yapılıyor ama çok sağlıklı bulmuyorum. Niye? Bu taraf bu hizmeti üretse bile bu hizmeti alan insanda şöyle bir imaj oluşursa, ya zaten toplanan vergilerle yapıyorsunuz, bu senin görevin, sen beni doyurmak zorundasın. Bu çok yaralayıcı. Bazen bir bölgeye yardım götürülüyor. Bir ülke diyelim, o ülkeye yardım götüren insanlara siz zaten Avrupa fonlarından şu kadar para aldınız, o paranın da belki yüzde 90'ının üstüne yattınız. Bize de işte böyle göstermelik yüzde 10'unu getiriyorsunuz gibi bir algısı varsa muhatabın bu sizi en fazla yaralayacak ve motivasyonunuzu kıracak şey. Ama işte mabette diyelim ki o etli pilavı verdiğinizde bunun adı mabet ise, alan insan mabede ve din görevlisine davranması gerektiği gibi bir beden dili ve dil üretiyor. Teşekkürünü

ediyor, Allah razı olsun diyor, tahtada bir isim yazıyorsa onun maneviyatı ile alakalı bir Fatiha okuyor. Ama atıyorum belediyeden veya resmi bir kurumdan kömürünü alan kişi ağız ucuyla bir Allah razı olsun dese bile ben oturup bir Fatiha Yasin okuduğunu düşünmüyorum. Yani bunu devletin vatandaşına gereken elektrik su altyapı hizmeti gibi bir hizmet olarak algılıyor. Dolayısıyla ben hayri hizmetlere daha çok yakışan kurumun mabet olduğunu düşünüyorum. Ama tabi hem seküler dünyada hem de rollerin çok farklılaştığı son 200 yılda, bir de laiklik ve benzeri kavramların farklı istismara uğradığı bir Türkiye'den bahsederken dini kurumlar, sosyal faaliyetlerde, hayri faaliyetlerde daha aktif olsun demenin ülkedeki pek çok paydaşı ürküttüğünün de hepimiz farkındayız. Ama yeni Türkiye diye tanımladığımız Türkiye'de kurumların kendi etki alanları tekrar tanımlanacaksa bu tanımlamalar içinde mabedin de sadece açıkçası namaz kılınan bir yer değil, pek çok hayır faaliyetinin, eğitim faaliyetinin organize edildiği yer olacağını ben düşünüyorum." (Bilal Bey)

Sosyal yardım çalışmalarını bir ahlak inşası olarak kurgulayan Cemal Bey ise merkeze insanı, bir başka ifade ile sivil çalışmaları koymakla birlikte örgütlü çalışmalar ile devletin çalışmalarının birlikte ve beraber yürütülmesi gerektiğini söylüyor;

"Bizim temel amacımızın iyi ve ahlaklı insanı ve temelde mahalleyi inşa etmek olduğunu söyledik, nereden bakarsak bakalım yoksulluk olgusunun da doğası gereği ihtiyaç sahiplerine yardım işi öncelikle insanındır, komşunun, mahallenindir, aynı ilçe sınırları içindeki dernek, haberdar olduğu bir yoksullun evine en erken bir haftada gider, ihtiyaç duyulan yardım maddesini de en erken bir ay içinde ulaştırır. Sorunun doğası bu. O zaman biz iyi insanı inşa etmeliyiz. İyi insan ile mahalle dayanışmasını, imece usulü ile yine sivil grup dayanışmasını öne çıkaracağız. İkinci aşamada yine toplum devamlılık gösteren ve ihtisas isteyen alanlarda dernek ve vakıf benzeri kuruluşlara ağırlık vermeli. Devlete rağmen bu çalışmaların bir gram daha başarılı olduklarını biliyoruz. Devlet bu alanların önünü açmalı, yardımcı olmalı ve tabi ki kontrol etmeli ve denetlemeli, bu üç ayaklı sivil mekanizmanın yetmediği yerlerde şüphesiz devreye girmeli. Özellikle maliye ve vergi politikaları ile, enflasyon ve işçi aylıklarının düzenlenmesi ile, gelir dağılımı konusunda sağlayacağı adalet ile, yoksulluk ile ilgili çok ciddi düzeyde önleyicilik/koruyuculuk rolü üstlenebilir. Bunun yanında yine sağlıktan eğitime kadar, özürlülerden yaşlılara kadar değişik yardım çalışmaları yapabilir. Burada "ya o ya da bu" şeklinde değil, ikisi bir arada, birbirini tamamlayan nitelikte, ama merkeze önce bireysel olsun, imece usulü olsun insanı koymalıyız, öncelikle bu insanı üretmeli, inşa etmeliyiz. İnsanın özünde var olan, toplumun kültüründe var olan iyilik, yardımseverlik, hayırseverlik ruhunu öldürmemeliyiz, bunu her halükarda canlandırmalı, beslemeli, yeniden üretmeliyiz. Bu anlayış, sadece yoksulluk konusunda değil, bu topraklarda birlikte ve beraber yaşamak için ihtiyacımız olduğu bir anlayış, bu anlayışı mutlak surette korumalı ve yeni nesillere intikal ettirmeliyiz. İkinci aşamada dernek ve vakıflar ile devlet devreye girer. Birinci aşamayı göz önüne almazsak dernek, vakıf veya devletin yaptıklarının da etkinlik ve verimlilik düzeyi düşük olacaktır. Bu sadece bu konuda değil, hemen bütün konularda geçerlidir. Sorunların doğasına uygun bir dağılım ile devlet toplum iş birliği her zaman esas olmalıdır." (Cemal Bey)

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Yoksulluk olgusunun tarihi kadar yoksullukla mücadele tarihinin de eski olduğunu söylemek mümkündür. Bu mücadele her toplumda farklı olmuştur, şüphesiz bu farklı mücadelelerin kaynağında toplumların sahip olduğu kültürler veya dini inançlar belirleyici olmuştur. Ancak yoksulluk tarih boyunca devletlerin mücadele etmeye ve en aza indirmeye çalıştığı problemli bir alan olarak var olmuştur. Dolayısıyla yoksullukla ilgili yapılan çalışmalar çoğu zaman bir durum tespitinin ötesine geçememiş ve yoksullukla mücadelede kapsamlı ve etkin planlamalar yapılamamıştır. Bu durumun bir nedeni de yoksulluğun sebep, sonuç ve göstergeleriyle birlikte çeşitli bakış açılarına göre ele alınması ve buna bağlı olarak da tanımların çeşitlenmesidir. Gerçekten de yoksulluk ile ilgili ortak net bir tanımın varlığından söz edilemez. Ancak, yoksulluk tanımlarını genel anlamda ikiye ayırmak mümkündür. Klasik yoksulluk yaklaşımları yoksulluğun çoğunlukla ekonomik temelli bir olgu olduğuna vurgu yapar ve yoksulluk hesaplamalarında gelir-tüketim ilişkilerini baz alır. Mutlak ve göreli yoksulluk, gelir yoksulluğu, insani yoksulluk, objektif ve subjektif yoksulluk, kronik ve geçici yoksulluk, kır ve kent yoksulluğu gibi tanımlamaların birçoğu bireyin belli bir sınırın altında geliri olmasına dayandırılarak yapılır ve bu yoksulluk çeşitlerinin ortadan kaldırılması için gerekli yegane şey para kazanmak ve standart bir yaşam sürecek gelire sahip olmaktır. Bunun yanında yeni yoksulluk yaklaşımları yoksul bireyin psiko-sosyal durumlarına, toplumla bütünleşip bütünleşemediğine odaklanır. Yoksulluk kültürü, sosyal dışlanma, yapabilirlikten yoksunluk, sınıf altı yaklaşımı, nöbetleşe yoksulluk gibi yeni yoksulluk tanımlamalarında odak nokta yoksulun toplumdaki yeridir, dolayısıyla salt maddi gelirle çözümlenecek sorunlar değildir, hatta kişi madden yoksulluktan çıksa bile yine de bu sınıflandırmalara dahil olabilir. Yeni yoksulluk yaklaşımları, klasik yaklaşımlara göre daha kapsayıcıdır, yoksulluğun tüm yönleriyle ele alınmasına imkan tanır. Bunun yanında yoksulluğun sebepleriyle ilgili tartışmalar da çeşitlilik gösterir. Konuyla ilgili, yoksulluğun bireyin kendi tercihlerinin ya da tembelliğinin bir sonucu olduğunu söyleyen yaklaşımın yanında devleti ve sosyal sistemi yoksulluğun nedeni olarak gören ve gelir kaynaklarının adaletsiz dağıtımından ötürü yoksulluğun var olduğunu söyleyen bir başka bakış açısı da mevcuttur.

Gerek eski Türk kültüründe gerek İslamiyet dönemi kültürel geleneği içinde yoksullukla ilgili çok kuvvetli mücadelelerin verildiği, yoksulluğu asgariye indirmenin amaçlandığı ve bununla ilgili çok fazla örgüt ile teşkilatın ortaya çıktığı bilinen bir husustur. Eski Türk kültüründe hakanların değişik uygulamalarına karşılık İslami dönemde devletin gerek vergi olarak gerek zekat olarak elde ettiği gelirden yoksullara yönelik faaliyetler gerçekleştirdiği bilinmektedir. İslam dini öngördüğü kardeşlik hukukuna dayanan adaletli toplumu nafaka, sadaka, zekat, ahilik teşkilatı, yardımlaşma sandıkları ve vakıflar gibi müesseseler ile inşa etmeye çalışmıştır. Toplum bu sorumluluğu öncelikle

İslam ahlakının öngördüğü koruyucu mekanizmalar (işçi hakları, aile/akrabalık hakları, komşuluk kurumu,) ile ikinci aşamada ise doğrudan yoksulluk ile mücadele aracı olarak, zekat, sadaka, kurban vb. bireysel yardımlar üzerinden veya imece/grup olarak sivil düzeyde her zaman sürdürmüştür. Toplumun yoksullukla mücadele için yürüttüğü ikinci çalışma alanı ise vakıf benzeri örgütlü yapılar ile yardım sandıkları üzerinden yürüttüğü çalışmalardır. Bu açıdan İslam toplumunda yoksullukla mücadele çalışmalarının büyük oranda bireysel veya grup olarak, sivil ve tüzel olmak üzere iki ana çizgi üzerinden her zaman toplum tarafından yapıldığını söylememiz mümkündür. Bir başka ifade ile dini inancın gereği olarak yoksullukla mücadele sorumluluğu öncelikle toplumda olmuş, devlet tamamlayıcı rol oynamıştır.

Batıda 19. yüzyılın sonlarında başlayan sosyal devlet uygulamaları eş zamanlı olarak Tanzimat Fermanı ile Osmanlı'da da devlet tarafından ele alınmaya başlanmıştır. Öncelikle işçi hakları ile ilgili düzenlemeler yapılmış; ardından emekli sandıkları, Kızılay, Darü'l-Aceze, Darü'l Eytam, Darü'ş-Şafaka kurulmuştur. Cumhuriyet ile işçi hakları, sağlık hizmetleri ile ilgili düzenlemeler yapılmaya devam edilmiş, 1950'li yıllara gelindiğinde ise "sosyal devlet " kavramı ile ilgili bir bilinç oluşmuştur. Bu tarihten sonra ise yoksullukla mücadele olgusu ağırlıklı olarak devletin sorumluluğu altında olduğu görüşü öne çıkmaya başlamıştır. Özellikle çok partili sistem ile sosyal devlet uygulamaları bütün hükümetlerin öncelikli konusu olmuştur. İlgili bölümde de incelenmeye çalışıldığı gibi bu tarihten sonra yoksullukla mücadele sorunu bütün sosyal politikaların merkezini oluşturmuştur. 1980'li yıllardan itibaren sosyal devlet anlayışı bir taraftan tartışılmaya başlanmakla birlikte ülkemizde sosyal politikalar kapsamında devletin yoksullara yönelik yardımları artarak devam etmiştir.

Devletin sosyal politika uygulamalarının yanında, 1990'ların sonunda iyice yaygınlaşan sivil toplum anlayışı ve sivil toplum kuruluşları da yoksullukla mücadelede başat aktörlerden biri olarak önem kazanmıştır. Çoğunlukla dernek ve vakıflar çatısı altında yürütülen insani yardım çalışmaları, devletin faaliyet gösteremediği birçok alanda etkili olmuştur.

Buna karşılık hayırseverlik geleneğine bağlı yoksullara yönelik sivil bir şekilde gerçekleştirilen bireysel ve imece yardım çalışmaları her zaman varlığını korumuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında vakıf örgütlenmesi altında yapılan çalışmalar azalmış, ancak kentleşme süreci ve özellikle 1980'li yıllarda sivil toplum çalışmalarının öne çıkması ile tekrar artmaya başlamıştır. 17 Ağustos 1999 Sakarya depremi ile 12 Kasım 1999 Düzce depremindeki yaraların sarılmasında gerek sivil olarak gerek örgütlü dernek ve vakıflar olarak geleneksel hayırseverlik çalışmalarının büyük katkıları olduğu bilinmektedir. Çeşitli örgütlü yapılar altında sürdürülen sivil çalışmalar ile daha çok gizlilik esasına göre yürütülen geleneksel hayırseverlik yardım çalışmalarının önemi bu iki afet ile daha iyi anlaşılmıştır.

1985 yılında BM Genel Kurulu 5 Aralık tarihini Uluslararası Gönüllüler Günü olarak ilan etmiş ve hükümetleri her yıl 5 Aralık'ta gönüllülük hizmetinin önemi konusunda farkındalığı artırmak için önlemler almaya çağırmıştır. 2000 yılından itibaren sosyal medya imkanlarının da artmasıyla geleneksel hayırseverlik çalışmalarına paralel olarak gönüllülük adı altında sosyal yardım çalışmaları da artmaya başlamıştır.

Gönüllülük ve hayırseverlik kavramları iç içe geçmiş ve çoğunlukla birbiri yerine kullanılan iki kavram olmasına rağmen, hayırseverlik daha çok dini ve vicdani saiklerle yapılan faaliyetler için kullanılır, gönüllülük ise insanseverlik felsefesine dayanır. Ancak her iki kavramda da ortak nokta özgür irade ile yapılmaları ve toplumsal faydayı amaçlamalarıdır.

Ülkemizde geleneksel hayırseverlik anlayışına bağlı olarak sivil düzeyde (bireysel veya grup/imece kategorisinde) sürdürülen çalışmalar ile ilgili saha çalışmasından elde edilen bulgular için şunları söylemek mümkündür:

- Yaşanan modernleşme sürecine karşılık Türk-İslam geleneğinde çok güçlü bir temeli olan bireysel ve grup/imece düzeyindeki iyilik/yardım çalışmaları çok güçlü bir şekilde devam etmektedir.

- Bu çalışmaların bireysel motivasyon kaynağı ile felsefi temeli büyük oranda İslam dininin iyilik davranışı ile ilgili ayet ve hadislerdir.

- Katılımcılardan üçü yardım çalışmalarını geleneksel anlayışa bağlı olarak yoksullukla mücadele olarak yorumlarken birisi yeni bir insanı, yeni bir toplumu inşa aracı olarak varlıklı kesime iyilik davranışını kazandırmak amacıyla sürdürdüğünü ifade etmiştir.

- Sivil çalışmaların hemen hepsi acil müdahale gerektiren temel ihtiyaçlar ile ilgili sorunlara yöneliktir.

- Temel ihtiyaçlar ile ilgili sorunlar için yürütülen sivil çalışmalar örgütlü çalışmalara nazaran çok daha hızlı bir şekilde çözüm üretebilmektedirler.

- Sivil yapılar gerek karar sürecinde gerek yardım sürecinde yeni katılımlara açık olduğu için yardım katkılarını bizzat kendi elleri ile yoksullara ulaştırmak isteyen kişiler için dernek ve vakıflara nazaran çok daha fazla güvenilir bulunmaktadır.

- Sivil çalışmalar, insan gücü katılımına açık olduğu için gereken insan gücünü görevli memur/elamanlar yerine gönüllü katılımlar ile sağlayabilmektedirler.

- Sosyal katılma ile grup içi ilişkilerin oluşturduğu güven mekanizması sivil yapılara duyulan güveni arttıran en önemli unsur olarak öne çıkmaktadır.

- Sivil çalışmalar, çalışma alanları ve oluşturdukları güvenli ilişkiler ağı itibariyle tüzel kimlik oluşturmaya ihtiyaç duymamaktadırlar.

- Söz konusu sivil çalışmalar ekonomik yardımların yanında kurmaya çalıştıkları sosyal psikolojik ilişkiler itibariyle yeni yoksulluk anlayışına daha uygundur.

- Gerek dini inanç gerek tarihsel gelenek gerekse sivil çalışmaların katılımlara açık yapısı, hayırseverlik anlayışı kapsamında sosyal yardım çalışmalarının gelişmesi için çok büyük bir potansiyel oluşturmaktadır.

- Örgütlü yapılara duyulan güvensizlik ve örgütsüz sivil oluşumların yardımlarını doğrudan ihtiyaç sahibine ulaştırmak isteyen kesimlerin katılımına açık olması sebebiyle gönüllülük esasına bağlı çalışmaların önümüzde süreç içinde artarak devam edeceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Abban, B. (2016). Gönüllü Kuruluşlarda Gençlerin Gönüllülük Düzeyleri ve Beklentileri. *Yüksek Lisans Tezi*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Açıkgöz, R. ve Ö. Ş. Yusufoğlu. (2012). Türkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1, 76-117. http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/8761/109332 (10.01.2021).

Adaman, F. ve Keyder, Ç. (2006). Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.* https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/T%C3%BCrkiye%E2%80%99de%20B%C3%BCy%C3%BCk%C5%9Fehirlerin%20Varo%C5%9Flar%C4%B1nda%20Yoksulluk%20ve%20Sosyal%20D%C4%B1%C5%9Flanma%20%282006%29.pdf (12.01.2021).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (t.y.) Refakatsiz Çocuklara Yönelik Çalışmalar. https://www.aile.gov.tr/chgm/uygulamalar/refakatsiz-cocuklara-yonelik-calismalar/ (29.12.2021).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). 2019 Faaliyet Raporu. https://www.csgb.gov.tr/media/49934/acshb_2019_yili_faaliyet_raporu.pdf (10.11.2021).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). 2020 Faaliyet Raporu. https://www.aile.gov.tr/media/73627/2020-faaliyet-raporu.pdf (10.11.2021).

Aksan, G. (2015). *Yoksulluk ve Dayanışma Ağları.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Aktan, C. C. (2018). Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri. C. C. Aktan (Ed.). *Sosyal Devlet, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk* içinde. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları. 319-329.

Alper, Y. (2020). Sosyal Güvenlik. A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 217-268.

Alver K. (2013). *Mahalle.* Ankara: Hece Yayınları.

Arslan, E. (2015). Bireysel Hayırseverlik: Antalya İlinde Hayırsever Kişilerin Özellikleri Üzerine Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi.* Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan. M.L. (2018). *Sivil toplum kuruluşlarında gönüllülük: Sorunlar ve çözüm yolları.* İstanbul: İLKE .

Ateş, H. & Nohutçu, A. (2006). Kamu Hizmeti Sunumunda Gönüllü Kuruluşlar ve Devlet. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 11, 244-276. https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28430/302841 (05.01.2022).

Avcıoğlu, D. (1984). *Türkiye'nin Düzeni Dün, Bugün, Yarını.* İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aydınlıgil, S. (2013). Sosyal Politika Geliştirmede Yeni Bir Alan: Gönüllülük. Birleşmiş Milletler Gönüllüleri Programı (hzl.) *Türkiye'de Gönüllülük* içinde, Ankara: Tasarımhane, 32-38.

Aysan, M. F. (2017). *Türkiye'nin Refah Rejimini Anlamak: Kurumlar ve Bireyler* (Proje No: 114K117). TÜBİTAK.

Aysan, M. F. (2018a). Between risks and oppurtunities: Social policies in contemporary Turkey. *Turkish Economy* içinde, Cham: Palgrave Macmillan, 101- 120.

Aysan, M. F. (2018b). Nesiller Arası Transferin Değişimi Ve Mutluluğa Etkisi. https://www.researchgate.net/publication/341313532_Nesiller_Arasi_Transferin_Degisimi_ve_Mutluluga_Etkisi (15.02.2022).

Aysan, M. F. (2020). *Geleceğin Türkiyesi'nde Sosyal Politikalar.* İstanbul: İLKE.

Aytaç, Ö., Eroğlu, G. (2020). Hayırseverliğin Değişen Yüzü ve Zenginlik: Geleneksel Hayırseverlikten Stratejik/Kurumsal Hayırseverliğe. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 211-227.

Aytaç, S. (2020). Kadınlara Yönelik Sosyal Politikalar. A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 374-406.

Bauman, Z. (2000). Siyaset Arayışı, (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Bedir, A. (2020). Türklerin İktisadi Hayatında Sosyal Yardımlaşma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 24(3), 1141-1169. https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisosbil/issue/57299/777385 (05.01.2022).

Bilgili, M. M. (2021). İnsani Yardım Sivil Toplum Kuruluşları. Alan İzleme Raporları - *Sivil Toplumun On Yılı* içinde. İstanbul: İLKE, 82-84. https://ilke.org.tr/sivil-toplumun-on-yili-alan-izleme-raporu-2010-2020 (15.03.2022)

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2021a). İnsani Gelişme Raporu 2020 Özet. A. Bıçaksız. (çev.) https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2020.html (15.01.2021).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2021b). İnsani Gelişme Raporu 2020, Önümüzdeki Sınır: İnsani Gelişme ve Antroposen, 2020 İnsani Gelişme Raporu'ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu Türkiye. https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2020.html (15.01.2021).

Bitmez M. N (2018). 1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Politikalar ve Uygulamaları. *Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi.

Boybek, S. (2009). Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği. *Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Bozkır Serdar, A. (2020). Sosyal Politika Kavramı. A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 1-24.

Buğra, A. (2000). *Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, A. (2005). Yoksulluk ve Sosyal Haklar Raporu. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.* https://derinyoksullukagi.org/wp-content/uploads/2021/04/yoksulluk-ve-sosyal-haklar.pdf (09.01.2021).

Buğra, A. (2013). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, A., ve Keyder, Ç. (2013). *Sosyal Politika Yazıları.* İstanbul: İletişim Yayınları,

Candan, H. ve Maltaş Erol, A. (2017). Türkiye'de Sosyal Adaletin Temininde Sosyal Devletin Rolü. *Sayıştay Dergisi*, 106, 87-119. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sayistay/issue/61562/919238 (16.11.2021).

Charities Aid Foundation. (2010). World Giving Index 2010. https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/worldgivingindex28092010print.pdf

Charities Aid Foundation. (2014). World Giving Index 2014, A global View of Giving Trends. https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2014_report_1555awebfinal.pdf

Charities Aid Foundation. (2018). World Giving Index 2018, A global View of Giving Trends. https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2018_report_webnopw_2379a_261018.pdf?sfvrsn=c28e9140_4

Charities Aid Foundation. (2019). World Giving Index 10th Edition, Ten Years Of Giving Trends. https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi_10th_edition_report_2712a_web_101019.pdf

Charities Aid Foundation. (2021). World Giving Index 2021, A Global Pandemic Special Report. https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf

Çağatay, N. (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çaha, Ö. (1999). Liberal ve Sosyalist Toplumlarda Sivil Toplum. *Liberal Düşünce Dergisi*, 104 - 128. http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/16/10-omer-caha-liberal-ve-sosyalist-ulkelerde-sivil-toplum.pdf (01.04.2022).

Çaha, Ö. (2000). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*. İstanbul: Gendaş Kültür.

Çakı, F. (2014). Türk Sosyolojisinde Yeni Bir Alan: Gönüllülük Araştırmaları. *Sosyoloji Dergisi*, 3(10), 182- 202.

Çakı, F. ve Şenusta, B. (2017). Türk Gençlerinde Dini ve İnformel Gönüllülük: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 5(10), 223-247.

Çalcalı, Ö. (2011). Yoksullukla Mücadelede Devletin Rolü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu. *Memleket Siyaset Yönetim,* 16, 189-233. http://www.msydergi.com/uploads/dergi/66.pdf (10.11.2021).

Çalışkan, S. (2020). Yeni Sağ Paradigmanın Hayırseverlik Vurgusu Sosyal Yardımlaşma Pratiğinin Sosyal Politikanın Yerini Alışı. *Yüksek Lisans Tez*i. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çarkoğlu, A. ve Aytaç, S. E. (2016). *Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik*. İstanbul: TÜSEV.

Çarkoğlu, A. ve Aytaç, S. E. (2022). *Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik 2021*. İstanbul: TÜSEV.

Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi.

Daşlı, Y. (2015). Sosyal Yardımların Sorunlu Alanı: Muhtaçlık Tespiti. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 39(2), 135-154. http://cujos.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/4353/59547 (27.12.2021).

Demir, Ö. ve Acar, M. (2002). Sivil Toplum. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.

Demirhan, Y. ve Kartal, N. (2014). 1980 Sonrası Yoksullukla Mücadelenin Başlıca Aracı Olarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun Kuruluş ve Varlık Nedenlerine İlişkin Bazı Tespitler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, s.257- 268. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4784/65999 (10.11.2021).

Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1963-1967.pdf (29.11.2021).

Devlet Planlama Teşkilatı. (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Ikinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf (29.11.2021).

Devlet Planlama Teşkilatı. (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Ucuncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1973-1977.pdf (29.11.2021).

Devlet Planlama Teşkilatı. (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Besinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1985-1989.pdf (29.11.2021).

Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı- Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_SosyalHizmetlerve Yardimlar.pdf (29.11.2021).

Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2001). 2001 Yılı Ulusal Programı, Ulusal Program Cilt I. https://www.ab.gov.tr/_195.html (26.03.2022).

Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2003). 2003 Yılı Ulusal Programı, Siyasi Kriterler. https://www.ab.gov.tr/_196.html (26.03.2022).

Durbilmez B. (2017). *Türk Dünyası Kültürü 1*. Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Emirgil, B. F. (2020). Gençlere Yönelik Sosyal Politikalar. A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 425-452.

Erdem, A. K. (2021). Türkiye'de tahmini 70 bin evsiz var: Yüzde 95'inin erkek olmasının sebepleri neler?, https://www.indyturk.com/node/302696/t%C3%BCrkiyede-tahmini-70-bin-evsiz-var-y%C3%BCzde-95inin-erkek-olmas%C4%B1n%C4%B1n-sebepleri-neler (05.01.2022).

Erdoğan, E. ve Uyan Semerci, P. (2020). Türkiye Gönüllülük Araştırması 2019: Gönüllü Profili, Gönüllülerin Koşulları ve Kazanımları. (E. Erdoğan, P. Uyan Semerci, N. Yentürk, L. Yurttagüler. (Der.). *Türkiye'de Gönüllülük: Deneyimler, Sınırlılıklar ve Yeni Açılımlar* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1- 44.

Erdoğmuş, N., Bircan, H. M., Sayın, Z. ve Aydemir, Ö. F. (2020). *Genç Gönüllülerin Motivasyonu- STK'larda Devamlılığı Sağlayan Faktörler*. İstanbul: İLKE.

Ertuna, İ. Ö. (2015). *İşsizlik ve Yoksulluk*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Es, M. ve Güloğlu, T. (2008). Türkiye'de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği. K. Tuna, İ. Altan, A. Eren vd. (hzl.). *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu, 1. Cilt* içinde. İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 233-261.

Esping-Andersen, G. (1990). The Three Worlds Of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press. https://pagotto.files.wordpress.com/2018/05/the-three-worlds-of-welfare-capitalism-1990.pdf (13.03.2022).

Esping-Andersen, G. ve Myles J. (2007). The Welfare State and Redistribution. https://www.researchgate.net/publication/255583959_The_Welfare_State_and_Redistribution (13.03.2022).

Faroqhi, S. (1994). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. N. Kalaycıoğlu (çev). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ferreira, F. ve Sanchez-Paramo, C. (2017). A richer array of international poverty lines. https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/richer-array-international-poverty-lines#:~:text=Let%20us%20be%20completely%20clear,with%20respect%20to%20this%20line

Gençlik ve Spor Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (08.6.2011) *Resmi Gazete* (27958 (Mükerrer)) https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=638&mevzuatTur=KHK&mevzuatTertip=5 (28.12.2021).

Göç İdaresi Başkanlığı. Düzensiz Göç. https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler (12.01.2022).

Göç İdaresi Başkanlığı. Geçici Koruma. https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 (12.01.2022).

Gül, H. Ve Songül Sallan Gül. (2008). Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Tartışmaları. N. Oktik (Ed.). *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları* içinde. İzmir: Yakın Kitabevi. 57-96.

Gülener, S., Kömürcüoğlu M. (2007). Yeni Yoksullukta "Yeni" Olan Ne?" *IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Küresel Yoksulluk. Çanakkale: 19*-21 Ekim 2007 Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi, 21-30.

Güler, A. (2018). Türklüğün Bir Gereği Olarak "Yardımlaşma ve Dayanışma Ruhu". https://www.yeniufukdergisi.com/2018/12/13/turklugun-bir-geregi-olarak-yardimlasma-ve-dayanisma-ruhu/ (07.12.2021).

Gün, S. (2010). *Yoksulluktan Sefalete bir Göç Hikayesi.* Ankara: Maki Basın Yayın.

Güngör, F. ve Çölgeçen Y. (2014). STK'larda Gönüllü Yönetimi ve Motivasyonun Performansa Etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2, 163- 187. https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler/issue/1543/18947 (10.04.2022).

Güvercin, C. H. (2004). Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57.2, 88-95. doi: 10.1501/Tipfak_0000000105.

International Labour Organization ve United Nations Children's Fund. (2021). Child Labour, Global Estimates 2020, Trends and The Road Forward. https://data.unicef.org/resources/child-labour-2020-global-estimates-trends-and-the-road-forward/ (28.12.2021).

Işığıçok, Ö. (2020). İstihdam ve İşsizlik, A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 121- 169.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2001). *Nöbetleşe Yoksulluk.* İstanbul: İletişim Yayınları.

İçişleri Bakanlığı. (t.y.) Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı. https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarina-gore-dagilimi (16.04.2022).

İçişleri Bakanlığı. (t.y.). İllere Göre Derneklerdeki Çalışan Sayıları. https://www.siviltoplum.gov.tr/illere-gore-derneklerdeki-calisan-sayilari (16.04.2022).

İçişleri Bakanlığı. (t.y.). Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları. https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari (16.04.2022).

Kabasakal, M. (2008). Sivil Toplum ve Demokrasi. *İçişleri Bakanlığı Denetçi Yeterlilik Tezi*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı. https://www.icisleri.gov.tr/ortak_icerik/www.icisleri/tez8.pdf

Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf

Kara, E. (2020). Aileye Yönelik Sosyal Politikalar. A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 309-346.

Karakaş, M. (2008). Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk. K. Tuna, İ. Altan, A. Eren vd. (hzl.). *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu, 1. Cilt* içinde. İstanbul: Deniz Feneri Yayınları. 396- 409.

Karluk, R. (1997). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Kavramlar Sözlüğü. (2018). C. C. Aktan (Ed.). *Sosyal Devlet, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk* içinde. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları. 204-235.

Keane, J. (1993). Despotizm ve Demokrasi. J. Kenae (Der.). *Sivil Toplum ve Devlet* içinde. İstanbul: Ayrıntı, 47-90.

Kılıçalp, S. S. (2013). *Bireysel Bağışçılar için Rehber.* İstanbul: TÜSEV Yayınları

Kızılay. (t.y.). *Afet Gönüllü Raporu.* https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/afetlerde-gonullu-yonetimi-guncel-20-12-2021-83390425.pdf (10.04.2022).

Koray, M. (2020). *Sosyal Politika.* Ankara: İmge Kitabevi.

Kökel, Z. (2020). Göçmen, Mülteci ve Sığınmacılar. M. Serdar (Ed.). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet* içinde. Ankara: Grafiker Yayınları, 233-277.

Küçük, M. (2020). Evsizler. M. Serdar (Ed.). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet* içinde. Ankara: Grafiker Yayınları, 449-475.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. O. Akınhay ve D. Kömürcü (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Maviş Yıldırım, Z. (2020). Ayrımcılık Kavramı. A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 327-346.

Metin, O. (2011). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(28), 179-200. https://www.calismatoplum.org/makale/sosyal-politika-acisindan-akp-donemi-sosyal-yardim-alaninda-yasananlar (13.12.2021).

Müftüoğlu, M. F. (Ed.). (2012). *Tarihte İlginç Vakıflar*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Narter M., Bilan S. (2008). Yoksullara Göre Yoksulluk Tanımları. K. Tuna, İ. Altan, A. Eren vd. (hzl.). *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu, 2. Cilt* içinde. İstanbul: Deniz Feneri Yayınları. 197- 208.

Oktik, N. (2008). Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış. N. Oktik (Ed.). *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları* içinde. İzmir: Yakın Kitabevi. 21- 56.

Onat, Ü. (1994). Ankara İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne Başvuran Korunmaya Muhtaç Çocuklar Üzerine Bir Araştırma. *2000'li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleşmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi, IV. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı.* Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi, 43-75. https://www.researchgate.net/publication/350783408_2000'li_Yillara_Dogru_Sosyal_Devletin_Gerceklestirilmesinde_Sosyal_Hizmetlerin_Yeri_ve_Onemi (27.12.2021).

Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Öner, M. A. (2003). Kavram Kargaşası, Üçüncü Sektör ?= Sivil Toplum. https://docplayer.biz.tr/23025198-Kavram-kargasasi-ucuncu-sektor-sivil-toplum.html

Özbek, N. (2002). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet, *Toplum ve Bilim*, 92, 7-33. https://www.academia.edu/31530313/%C3%96zbek_Nadir_Osmanl%C4%B1dan_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_T%C3%BCrkiyede_Sosyal_Devlet_Toplum_ve_Bilim_no_92_2002_7_33 (25.11.2021).

Özbek, N. (2006). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar.* İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Özdemir, Ç. (2017). Bütüncül Sosyal Politika Modeli. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 117(230), 27-44.

Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti.* İstanbul: İTO Yayınları.

Özdemir, S., Başel, H. ve Şenocak, H. (2010). Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın Artan Önemi ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı STK'lar Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Social Policy Conferences*, 56, 151- 234. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/886/9847

Özel, Ö. F. (2019). Türkiye'de Vatandaşların Sivil Toplum Kuruluşları ve Hayırseverlik Algısı: Bandırma Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özmen, N. (2020). Yaşamlarını Çepeçevre Saran Çoklu Dezavantajlarıyla Romanlar, M. Serdar, (Ed.). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet* içinde. Ankara: Grafiker Yayınları, 233-277.

Özuğurlu, M. ve Güngör, F. (2001). İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet. *Cevat Geray'a Armağan i*çinde. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 433-464.

Raymond, A. (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. A. Berktay (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Resmi İstatistik Portalı. (t.y.) Kır/Kent Tanımının Revizyonu. https://www.resmiistatistik.gov.tr/detail/subject/kir-kent-taniminin-revizyonu/

Sapancalı, F. (2005). Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*, 3, 51-105. https://www.calismatoplum.org/makale/avrupa-birliginde-sosyal-dislanma-sorunu-ve-mucadele-yontemleri (11.01.2021).

Sayan Koytak, A. H. (2015). Türkiye'de Sosyal Yardım ve Sosyal Politikalardaki Dönüşüm: Ak Parti Modeli. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi,* 3(5), 70-89. https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg/issue/7577/99501 (20.11.2021).

Seyyar, A. (2003). Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele. A. E. Bilgili ve İ. Altan (Ed.). *Yoksulluk Sempozyumu, 1. Cilt* içinde. İstanbul: Deniz Feneri Derneği Yayınları, 38-69.

Seyyar, A. (2005). *Sosyal Güvenlik Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Papatya.

Seyyar, A. ve Genç, Y. (2010). *Sosyal Hizmet Terimleri Ansiklopedik Sosyal Pedagojik Çalışma Sözlüğü* Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Sosyal Güvenlik Kurumu. Hakkımızda. http://sgkkurumsalcocukbakimi.org/sayfa/detay/Hakkimizda (28.12.2021).

Sosyal Güvenlik Kurumu. Kurumumuz. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz (28.12.2021).

Sosyal Güvenlik Kurumu. Tarihçe. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce (28.12.2021).

Sönmez, N. (2008). "Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma" Kavram Çifti Üzerinden İktisat Biliminin Eleştirisi. K. Tuna, İ. Altan, A. Eren vd. (hzl.). *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu, 1. Cilt* içinde. İstanbul: Deniz Feneri Yayınları. 191- 207.

Sunar, L. (2018). *Türkiye'de İslami STK'ların Kurumsal Yapı ve Faaliyetlerinin Değişimi*. İstanbul: İLKE.

Şahin Taşğın, N. (2010). Refah Devleti ve İnsan Hakları Açısından Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin Taşğın, N. (2017). *Yoksulluk İnsan Hakları ve Sosyal Hizmetler.* Ankara: Nika Yayınevi.

Şenkal, A. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Şenses, F. (2006). Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk. İstanbul: İletişim Yayınları.

T.C. Anayasası, 70. Madde. https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=70 (03.01.2022).

Talas, C. (1992). *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi. *Türklük Bilimi Araştırmaları,* 29, 387- 401. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16970/177312 (12.03.2022).

Taşçı, F. (2007). 1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Yardımların Analizi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taylan, H. H. ve Kara, H. Z. (2020). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar: Romanlar. H. Doğan (Ed.). *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/ Risk Altındaki Gruplar i*çinde. Ankara: Nika Yayınevi, 360-394.

Teber, Ö. F. (2002). Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi. *Dini Araştırmalar,* 4.12, 197-207. https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4449/61292 (04.04.2021).

Temiz, H. E. (2008). Dünyada kronik yoksulluk ve önleme stratejileri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 61-100. https://www.calismatoplum.org/makale/dunyada-kronik-yoksulluk-ve-onleme-stratejileri (13.01.2021).

The World Bank. (2017). What Are Poverty Lines? https://www.worldbank.org/en/news/video/2017/04/14/what-are-poverty-lines (07.01.2021).

The World Bank. (2019). *Year in Review: 2019 in 14 Charts.* https://www.worldbank.org/en/news/feature/2019/12/20/year-in-review-2019-in-charts (07.01.2020).

The World Bank. (2020). *Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune.* Washington. https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity (07.01.2021).

The World Bank. (t.y.) PovcalNet: an online analysis tool for global poverty monitoring. http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/home.aspx (07.11.2021).

The World Bank. (t.y.). Poverty headcount ratio at national poverty lines (% of population) – Turkey. https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?contextual=default&end=2019&locations=TR&most_recent_value_desc=false&start=2001&view=chart (07.11.2021).

The World Bank. (t.y.). The World by Income and Region. https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/the-world-by-income-and-region.html (07. 01.2021).

Tokol, A. (2020a). Sosyal Dışlanma, A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 310-326.

Tokol, A. (2020b). Türkiye'de Sosyal Politika, A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 58-74.

Tomanbay, İ. (2002). Türkiye'nin Sosyal Politikası İçinde Sosyal Hizmetlerin Durumu. İ. Tomanbay (hzl.). *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sosyal Hizmet Politikaları, Sosyal Hizmet Sempozyumu 2000* içinde. Ankara, Hacettepe Üniversitesi S.H.Y.O. Yayınları, 26-35.

Topuz Demir, B. ve Uğur, Y. (2020). Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet İlişkisi Osmanlı Şehirleri ve Kefalet Sistemi Örneği. *Kent ve Maneviyat* içinde. Ankara: İdealkent, 461-486.

Tuna, O. ve Yalçıntaş, N. (1999). *Sosyal Siyaset*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Tuncay, A. C. (2014). İslam'da Sosyal Güvenlik. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi,* 20(1), 851-874. DOI: 10.33433/maruhad.607177.

Turgut, A. Ş. (2020). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar: Engelliler. H. Doğan (Ed.). *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/ Risk Altındaki Gruplar* içinde. Ankara: Nika Yayınevi, 109-138.

Tutar, K. (2018). Yoksul Engellilere, Yaşlılara ve Göçmenlere Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları. B. Şen ve M. Ö. Taşkesen (Ed.). *Yoksulluk ve Sosyal Hizmet* içinde. Konya: Eğitim Yayınevi, 123-139.

TÜİK. (2016). Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları, 2002-2015. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Gelir,-Yasam,-Tuketim-ve-Yoksulluk-107 (11.01.2021).

TÜİK. (2020). Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-SurveY-2019-33807 (28.12.2021).

TÜİK. (2021a). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2020. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210 (02.12.2021).

TÜİK. (2021b). Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre hesaplanan yoksul sayıları, yoksulluk oranı ve yoksulluk açığı, 2006-2020. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404 (02.12.2021).

TÜİK. (2021c). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404 (02.12.2021).

TÜİK. (2021d). Hanehalkı kullanılabilir gelire göre sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık hanehalkı kullanılabilir gelirin dağılımı, 2006-2020. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404 (27.11.2021)

TÜİK. (2021e). İstatistiklerle Çocuk, 2020. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2020-37228 (28.12.2021).

TÜİK. (2021f). İstatistiklerle Gençlik, 2020. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2020-37242 (28.12.2021).

TÜİK. (2021g). Kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla, 1998-2020. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2020-37184 (02.12.2021).

TÜİK. (2022a). İşgücü İstatistikleri, Kasım 2021. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Kasim-2021-45641&dil=1 (12.01.2021).

TÜİK. (2022b). Öğretim yılı ve eğitim seviyesine göre okullaşma oranı, 1997-2020. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Egitim,-Kultur,-Spor-ve-Turizm-105 (10.01.2022).

Türk Dil Kurumu. *Gönenç*. https://sozluk.gov.tr/ (15.03.2022).

Türkdoğan, O. (2003). Türk Toplumunda Yoksulluk Kültürü. A. E. Bilgili ve İ. Altan (Ed.). *Yoksulluk Sempozyumu*, 1. Cilt içinde . İstanbul: Deniz Feneri Yayınları: 104- 109.

Türkdoğan, O. (t.y.). *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, Ankara: Hasret Yayınları.

UNDP Türkiye. (2019). 2019 Gönüllülük Yılı'nın Tanıtımı Yapıldı. https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/articles/2019/05/2019-goenuellueluek-yl-nn-tantm-yapld.html

United Nations Development Programme. (2016). Issue Brief- UNDP and the concept and measurement of poverty. https://www.undp.org/publications/issue-brief-undp-and-

concept-and-measurement-poverty?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content=US_UNDP_PaidSearch_Brand_English&utm_campaign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=Cj0KCQiAoY-PBhCNARIsABcz773vB7NJeqJ1b_ZtDRFx1umsIjbHR_9I80xJtBPAQ-XJi-2ulCy0Rb8aAuCcEALw_wcB (12.01.2021).

United Nations Volunteers (UNV) Programme (2021). 2022 State of the World's Volunteerism Report. Building equal and inclusive societies. Bonn.

United Nations Volunteers. (2020). International Volunteer Day: an Overview. https://www.unv.org/Basic-Page/International-Volunteer-Day-overview

United Nations. (1998). Statement of Commitment For Action to Eradicate Poverty Adopted By Administrative Committee On Coordination. https://www.un.org/press/en/1998/19980520.eco5759.html (12.01.2021).

United Nations. *Ending Poverty.* https://www.un.org/en/global-issues/ending-poverty (12.01.2021).

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (t.y.). Yeni Vakıflar. https://www.vgm.gov.tr/vakif-islemleri/vakif-istatistikleri/yeni-vakiflar (15.04.2022).

Vakıflar Genel Müdürlüğü. Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu (15.12.2021).

Yaşama Dair Vakfı. (2014). Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Algı ve Yaklaşımlar. İstanbul: Taze Baskı Merkezi.

Yaşama Dair Vakfı. (2016). *Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları*. Ankara: Odak Ofset Matbaacılık.

Yay, S. (2015). 1980'den Günümüze Türkiye'de Sosyal Yardım Alanındaki Gelişmeler ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi,* 7(1), 18-33.

Yeğen, M., Keyman, E. F., Tol, U. U. ve Çalışkan, M. A. (2009). *Türkiye'de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü* (Proje No: 107K219). TÜBİTAK.

Yel A. M. ve Küçükaşçı M. S. (2003). Mahalle. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 323-326. https://islamansiklopedisi.org.tr/mahalle (25.11.2021).

Yeldan, E. (2008). *Küreselleşme Kim İçin?,* İstanbul: Yordam Kitap.

Yıldız Bağdoğan, S. (2020). Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar, A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Basım Yayın, 453-472.

Yıldız, C. ve Gündüz, M. (2015). *Komşuluk Kültürü*. Ankara: Nobel Yayınları.

Yılmaz, C. (2012). Yoksulluk Söyleminin Sosyolojisi: 1980 Sonrası Hükümet Programları Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 17(1), 291-308. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20822/222885

Yılmaz, Y. (2020). Türkiye'de Vakıfların, Kâr Amacı Gütmeyen Sosyal Politika İşlevleri: "Sosyal Millet" Anlayışı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,* 78, 283-331. https://doi.org/10.26650/jspc.2019.78.0038

Yönten Balaban, A. ve Çoban İnce, İ. (2015). Gençlerin Sivil Toplum Kuruluşlarındaki Gönüllülük Faaliyetleri ve Gönüllülük Algısı: Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30.2, 149-169. https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuiibfd/issue/22713/242424

Yuncu, D. (2005). İki Yoksulluk Yaklaşımı: A. Sen'in Yapabilirlikten Yoksunluk Teorisi ve Toplumsal Dışlanma Çerçevesinin Karşılaştırılması. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.* https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/%C4%B0ki%20Yoksulluk%20Yakla%C5%9F%C4%B1m%C4%B1%282005%29.pdf

Yurttagüler, L. (2013). Gönüllülük ve Vatandaşlık Kavramı. Birleşmiş Milletler Gönüllüleri Programı (hzl.) *Türkiye'de Gönüllülük* içinde, 18-27. Ankara: Tasarımhane.

EKLER

Ek 1: Derinlemesine Mülakat Soruları

1. Faaliyetlerinizden genel olarak bahseder misiniz?
2. Şu an yürütmekte olduğunuz yardım faaliyetlerine ne zaman, nasıl ve hangi motivasyonla başladığınızı anlatır mısınız?
3. Faaliyetlerin teşkilatlanma yapısı nasıl? Bu faaliyetleri kimlerle yürütüyorsunuz?
4. Sosyal yardım çalışmalarınızda öncelikli olarak yöneldiğiniz bir alan/grup var mıdır? Öncelikli olarak hangi dezavantajlı gruplara yardım etmeye çalışıyorsunuz? Neden?
5. İhtiyaç sahibi kişilere nasıl ulaşıyorsunuz veya bu insanlardan nasıl haberdar oluyorsunuz ve bu ilişkileri nasıl kuruyorsunuz?
6. Yardımlar için gerekli maddi kaynakları ya da diğer ihtiyaç kalemlerini (ve insan gücünü) nasıl temin ediyorsunuz?
7. Gündelik yaşam, aile ve iş hayatınız ile bu faaliyetler arasındaki dengeyi nasıl sağlıyorsunuz?
8. Neden sivil çalışıyorsunuz? Sivil çalışmanın size cazip gelen yönleri/avantajları nelerdir?
9. Benzer faaliyetler yapan dernek veya vakıflar altında çalışmamanızın veya tüzel bir yapılanmaya gitmemenizin sebeplerini açıklar mısınız?
10. Kurumsal yapının sağladığı geniş kitlelere ulaşma ya da geniş kitlelerden yardım toplama imkanlarına sahip olmamak sizin çalışmalarınızı nasıl etkiliyor?
11. Kurumsal yapı için söz konusu olan şeffaflık, hesap verilebilirlik, denetlenme gibi kontrol mekanizmalarından uzak olmak size ne gibi avantajlar ya da dezavantajlar sağlıyor?
12. Çalışmalarınızın geleceğini nasıl görüyorsunuz? Sürdürülebilirliği nasıl sağlayacaksınız?
13. Yardım yaptığınız kişi veya aileler ile ekonomik ilişkilerin dışında sosyal, psikolojik uzun vadeli ilişkileriniz oluyor mu?
14. Sizce ihtiyaç sahiplerine yardım kimin görevi olmalı ya da devletin bu hususta ki sorumluluğu ne olmalıdır?